

STATS VETENSKAPLIG TIDSKRIFT

INNEHÅLL

UPPSATSER

Stjernquist, Nils och Bjurulf, Bo, Partisammanhållning och partisamarbete

Hansson, Svante, Hegel och historiens slut

ÖVERSIKTER OCH MEDDELANDEN

Afrika — en litteraturöversikt. Av *Göran Hydén*

Parlamentsvalet i Italien 1968. Av *Sven-Erik Strand*

Valet i Frankrike 1968. Av *Lennart Lundquist*

Valet i Kanada 1968. Av *Kay-Vilhelm Winqvist*

LITTERATURGRANSKNINGAR

A. H. Birch, *The British System of Government*; *K. Loewenstein*, *Staatsrecht und Staatspraxis von Grossbritannien*; *W. J. Stankiewicz*, *Crisis in British Government*. Anm. av Nils André

W. E. Griffith (ed.), *Communism in Europe*. Vols. 1—2. Anm. av Lars Nord
Beth Hennings, *Fyra gustavianska studier*. Anm. av Fredrik Lagerroth

4 1968

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFT

REDAKTIONSSEKRETERARE OCH ANSVARIG UTGIVARE

Professor Pär-Erik Back, Umeå

Redaktör för avdelningen Litteraturgranskningar

Professor Carl Arvid Hessler, Uppsala

Redaktionsutskott: Redaktionssekreteraren samt
professorerna Nils Stjernquist och Håkan Strömberg, Lund

Biträdande redaktionssekreterare

Fil. lic. Lennart Lundquist, Lund

Tidskriften utkommer med fyra häften om året
och tryckes med bidrag från Statens Råd för Samhällsforskning

Prenumeration sker hos Statsvetenskaplig Tidskrifts Expedition, Lund
(Postgiro nr 27 95 65)

Prenumerationspriset för 1968 är 36 kr. Pris för enstaka häfte 12 kr.

Universitetsstuderande erhåller abonnemang till nedsatt pris
genom hänvändelse till vederbörande lärare

Expeditionens och redaktionens adress: Fack, 220 05 Lund 5, tel. (046) 11 99 76

Eftertryck av tidskriftens artiklar och övriga innehåll utan angivande av källan
förbjudes

Lund i januari 1968

FAHLBECKSKA STIFTELSEN

INNEHÅLL

UPPSATSER

<i>Stjernquist, Nils</i> och <i>Bjurulf, Bo</i> , Partisammanhållning och partisamarbete	335
<i>Hansson, Svante</i> , Hegel och historiens slut	406

ÖVERSIKTER OCH MEDDELANDEN

Afrika — en litteraturöversikt. Av <i>Göran Hydén</i>	431
Parlamentsvalet i Italien 1968. Av <i>Sven-Erik Strand</i>	438
Valet i Frankrike 1968. Av <i>Lennart Lundquist</i>	442
Valet i Kanada 1968. Av <i>Kay-Vilhelm Winqvist</i>	448

LITTERATURGRANSKNINGAR

<i>A. H. Birch</i> , The British System of Government; <i>K. Loewenstein</i> , Staatsrecht und Staatspraxis von Grossbritannien; <i>W. J. Stankiewicz</i> , Crisis in British Government. Anm. av Nils Andréén	458
<i>W. E. Griffith</i> (ed.), Communism in Europe. Vols. 1—2. Anm. av Lars Nord	467
<i>Beth Hennings</i> , Fyra gustavianska studier. Anm. av Fredrik Lagerroth	472

Bilaga medföljer

PARTISAMMANHÅLLNING OCH PARTISAMARBETE

En studie av voteringarna i riksdagens andra kammare
1964 och 1966

AV PROFESSOR NILS STJERNQUIST OCH
FIL. LIC. BO BJURULF, LUND

En preliminär rapport, avseende år 1964, har framlagts i »Samhälle och riksdag», IV (1966) s. 423 ff.

För program och datamaskinell bearbetning har Bjurulf svarat med biträde av fil. kand. Rune Dahlgren. Värdefull hjälp har därvid lämnats av ingenjör Kjell Jönsson vid Datacentralen i Lund. Statistiska problem har diskuterats med universitetslektor Jan Lanke. I datainsamlingen och datasammanställningen har medverkat amanuenserna Lars Bengtsson, Åke Gustavsson och Jan Åke Mjureke. Den sistnämnde har därutöver särskilt biträdd med utformningen av avsnitt 18.

Uppgifter och upplysningar har lämnats av riksdagsledamöterna Sven Antby, Torsten Bengtson, Märta Boman, Gunnar Engkvist, Birger Lundström, Eric Nelander och Daniel Wiklund samt av andra kammarens sekreterare Sune K. Johansson.

1. Inledning — frågeställningar

Till de centrala områdena inom modern partiforskning hör frågorna om partisammanhållning och partisamarbete. Partisammanhållning innebär, att medlemmarna av ett och samma parti har likartade värderingar och ett likartat beteende, och kan sägas utgöra förutsättningen för partiväsendet. Partisamarbete innebär, att två (eller flera) partier i en eller flera frågor eller sammanhang gör gemensam sak. Partisammanhållning och partisamarbete kan ta sig uttryck på olika plan, t.ex. vid val och folkomröstning, i representativa församlingar, inom regeringen, inom utredningsväsendet. Partisammanhållning är för ett parti en intern fråga, partisamarbete en extern. De har emellertid nära samband med varandra. Ett ökat partisamarbete kan sålunda — för att taga ett exempel — leda till minskad partisammanhållning.¹

Förevarande undersökning avser endast den parlamentariska arenan. Partisammanhållning och partisamarbete är båda relativa företeelser, och graden av dem skiftar. Ett huvudsyfte med undersökningen är att vinna i varje fall någorlunda säker kunskap om graden. Hur kan denna då mätas? Den enda säkra metoden är att studera och analysera voteringssiffrorna och se

¹ Om partisammanhållning se senast *G. Sjöblom, Party Strategies in a Multiparty System* (1968) s. 85 ff., 183 f., 264 ff.

vad dessa har att säga om sammanhållningsgraden inom partierna och samarbetsgraden mellan partierna. Voteringssiffrorna erbjuder i själva verket ett utomordentligt gott material. Visserligen kan det sägas, att man den vägen inte fångar in de motsättningar inom ett parti, vilka ej framträder öppet. Ej heller avslöjar voteringssiffrorna något om interna överenskommelser, kompromisser eller tvång, men det väsentliga är dock de slutliga ställningstagandena och dessa görs i omröstningarna. Givet är vidare, att voteringssiffrorna inte kan ge fullständig kunskap om det reella samarbetet partierna emellan. De säger i och för sig intet om den del av det politiska spelet partierna emellan, vilken föregår det slutliga beslutfattandet, såsom kompromisser och överenskommelser i utskott. Vidare måste ihågkommas, att bakom det faktum att två partier röstat på samma sätt behöver inte ligga något som helst samarbete i reell mening. Men voteringssiffrorna återspeglar inte blott det slutgiltiga och formella beslutet. De anger också dragen i det ansikte, som partierna är beredda att visa upp utåt i kampen om väljarna och deras röster. Utgår man från voteringssiffrorna, måste man vidare komma ihåg, att flertalet ärenden avgöres inte genom votering utan med acklamation, alltså med fullständig enighet inom och mellan samtliga partier. Men dessa ärenden är från politisk synpunkt föga intressanta.

Voteringssiffrorna har sedan länge utnyttjats för studier av partisammanhållningen och partisamarbetet. I fråga om Förenta Staterna kan hänvisas till David B. Truman, *The Congressional Party* (1959) och David R. Mayhew, *Party Loyalty among Congressmen* (1966). Voteringssiffror från Finland har utnyttjats av P. Nyholm i hans undersökning om sammanhållningen i den finska riksdagens partigrupper 1948—51,² voteringssiffror från Danmark av Mogens N. Pedersen i en studie om konsensus och konflikt i folketinget 1945—65.³ Voteringssiffrorna från den svenska riksdagen har emellertid i stort sett varit outnyttjat material för samhällsvetenskaplig forskning. Förutom den preliminära rapporten angående rösträkningarna i andra kammaren 1964⁴ kan nämnas en artikel i *Tiden* år 1950 av Lars Sköld om »Partisammanhållningen i riksdagen». Sköld bygger på 136 omröstningar från riksdagarna 1943—44 och 279 från riksdagarna 1947—48. Han indelar omröstningarna efter sakområden, inalles åtta, nämligen an-

² *Nyholm*, Suomen eduskuntaryhmien koheesio vuosien 1948—1951 vaalikaudella ja vuoden 1954 valtiopäivillä (1961). Sammanfattning på svenska i »Studier i finländsk politik» (1968) s. 211 ff.

³ *Pedersen*, Consensus and Conflict in the Danish Folketing 1945—65. *Scandinavian Political Studies*, 2 (1967) s. 143 ff. Se också *Pedersen*, Partiernes holdning ved vedtagelsen af regeringens lovforslag 1945—66. *Historie*, Ny række 7: 3 (1967) s. 404 ff.

⁴ *Samhälle och riksdag*, IV s. 423 ff. (1966). Se nedan s. 339.

slagsfrågor, näringsfrågor, skattefrågor, försvarsfrågor, sociala frågor, jordbruksfrågor, författningsfrågor och allmänna lagfrågor. För varje grupp har framräknats det genomsnittliga procenttalet partiledamöter, som i de undersökta voteringarna slöt upp kring respektive partilinjer. Med hjälp av de framräknade procenttalen gör Sköld jämförelser mellan de två perioderna (krigstiden och efterkrigstiden) och mellan de olika partierna.

Partisammanhållningen får sitt främsta uttryck däri, att partimedlemmarna röstar på samma sätt. Att så sker betraktas här som det normala. Enskilda ledamöter, som har en från partiet avvikande inställning i en fråga, kommer emellertid med en total partidisciplin onekligen i kläm. Det enhetliga röstningsbeteendet har i alla tider utgjort en huvudangreppspunkt för dem som ogillar partiväsendet. Att en parlamentsledamot bör rösta efter sin övertygelse har varit deras stående argument. Men även de som har en positiv inställning till partiväsendet har, under återopande av åsiktsfriheten som en väsentlig demokratisk rättighet, hävdad att en alltför stram partidisciplin är något förkastligt. I själva verket har det i allmänhet inom vissa gränser funnits utrymme för avvikande röstning. Gränsen har varierat från tid till annan och från land till annat. Förenta Staterna och England framstår i detta hänseende som konträra. I den amerikanska kongressen uppstår i betydande utsträckning andra gruppbildningar än partierna. I det engelska parlamentet däremot är partidisciplinen stram.

I den svenska debatten har partidisciplinens kritiker varit högljuddare än dess förespråkare.⁵ Under hänvisning till stadgandet i RO 1 § att riksdagsmännen i utövningen av sin befattning inte kan bindas av andra föreskrifter än rikets grundlagar, har det gjorts gällande, att partidisciplinen inte får vara alltför sträng. I en uppsats, betecknande nog kallad »Tvång och tolerans i partilivet», uttalade Elis Håstad, att partierna och partiledningarna gjorde »sig skyldiga till brott mot naturen, om de» gick »för långt i kravet på individualismens utplånande. De måste söka att finna ett gyllene lagom mellan partiets naturliga krav på samstämmighet bland medlemmarna i de stora frågorna och de enskilda ledamöternas rent mänskliga behov att göra en individuell insats». Och han slutade med att framhålla vikten av att »riksdagsmännen uppfattades som något mer än röstmaskiner».⁶ Signifikativt är det motstånd som även internt mötte den socialdemokratiska riksdagsgruppens s.k. disciplinstadga år 1915; några år efter partisprängningen upphävdes den också.⁷ Det är också karakteristiskt att

⁵ Se bl.a. *Edenman*, Socialdemokratiska riksdagsgruppen 1903—1920 (1946) s. 127 ff.

⁶ *Håstad*, Tvång och tolerans i partilivet. Ekonomi, politik, samhälle. En bok tillägnad Bertil Ohlin (1959) s. 142.

⁷ *Edenman* a.a. s. 200 ff.

försök gjorts att rangordna riksdagsgrupperna med utgångspunkt från den frihet vid voteringarna som ledamöterna har.⁸

Var gränsen för avvikande röstning går beror på flera faktorer.⁹ En sådan faktor är partiväsandets struktur. Förhållandena kan gestalta sig annorlunda i ett tvåpartisystem än i ett flerpartisystem. I en politiskt sett viktig fråga torde krävas större partisammanhållning än i en mindre viktig. Och kraven på sammanhållning skärps, då mandatfördelningen mellan partierna är sådan att avgörandet kan hänga på en eller några röster. Betydande från dessa synpunkter är den debatt som uppstod med anledning av Ture Königsons ställningstagande i pensionsfrågan år 1959. Genom att avstå från att delta i huvudvoteringen åstadkom Königson, att lottning i andra kammaren kunde undvikas och att det socialdemokratiska förslaget lotsades igenom.¹⁰ Men kan även fråga om inte ett parti, som befinner sig i regeringsställning, i regel har behov av en stramare disciplin än övriga partier. Att ett system med samlingsregering och även ett system med koalitionsregering kan göra det svårare att hålla samman ett regeringsparti torde vara ovedersägligt. Alltnog: Hur stort utrymmet för avvikande röstning är varierar från fall till fall och från tid till annan. Överskrides gränsen, kan resultatet bli, att gränsöverskridaren exkluderas eller vägras renominering, eller om det är en grupp som vägrat följa partilinjens, att partiet sprängs eller upplöses.

Att partisammanhållning är önskvärd och nödvändig är för de svenska riksdagsgrupperna en naturlig sak. Enligt arbetsordningen för socialdemokratiska gruppen (5 §) skall gruppens medlemmar vinnlägga sig om att i riksdagsarbetet sträva till inbördes sammanhållning och största möjliga enighet i framträdandet. Om partilinjens fastställts i en fråga och någon gruppmedlem har en avvikande mening, torde enligt praxis krävas att detta anmäles.

Vad partisamarbetet beträffar har diskussionen i regel saknat sådana övertoner som gjort sig hörbara i debatten om partisammanhållningen. Att partier samarbetat och kompromissat har i allmänhet ansetts naturligt, speciellt i flerpartisystem och i fråga om partier som står varandra nära.

⁸ I ovan nämnda artikel i Tiden år 1950 (s. 278 ff.) om »Partisammanhållningen i riksdagen» sökte Lars Sköld visa att beskyllningarna mot socialdemokratiska riksdagsgruppen att vara »transportkompani» var orättvisa. Enigheten var större hos högern och bondeförbundet än hos socialdemokraterna och folkpartiet. I ett inlägg i Liberal debatt år 1958 (s. 12 ff.) om »Partiernas inre liv» gjorde Ragnhild Sandström utifrån en allmän bedömning gällande att disciplinen var vida stramare bland socialdemokraterna än inom folkpartiet.

⁹ Håstad a.a. och Back, Det svenska partiväsandet. Samhälle och riksdag II s. 132 ff.

¹⁰ Se Molin, Tjänstepensionsfrågan (1965) s. 103 ff. Back a.a. s. 135 ff., Königson, ATP-striden (1968).

I den allmänna debatten har samarbetsvillighet och kompromissvänlighet ofta framhållits som en förtjänst och varit honnörord.

Partisammanhållning betraktas alltså i denna undersökning som det normala. Men här skall inte behandlas den i och för sig intressanta frågan vad det är som gör att medlemmarna av ett och samma parti håller samman. I centrum för undersökningen till den del den rör partisammanhållningen står i stället i betydande utsträckning de avvikande. Hur hög är frekvensen avvikande röstning inom riksdagspartierna? Är den olika i olika partier? Är den olika i olika typer av ärenden, t.ex. i politiskt viktiga ärenden och i politiskt mindre viktiga ärenden? Skiljer sig ledamöter med en hög avvikandefrekvens från övriga ledamöter med hänsyn till olika karakteristika? Finns det med andra ord särskilda undergrupper som har en relativt sett hög avvikandefrekvens? Kan vi finna faktorer som förklarar eller belyser, varför vissa ledamöter avviker mer än genomsnittligt? Men vi kommer också att direkt utgå från partierna, jämföra dessas sammanhållning och se vilka skillnader som finns.

På samma sätt skall vi ej heller beträffande partisamarbetet ställa frågan varför partierna samarbetar. Att så sker beror på strategiska bedömanden av skilda slag. Det material som användes är emellertid otillräckligt för att besvara denna fråga. I centrum för undersökningen står i stället samarbetsfrekvensen. I hur hög grad samvoterar partierna? Är frekvensen olika för olika partier? Är den olika i olika typer av ärenden, t.ex. i politiskt viktiga ärenden och i politiskt mindre viktiga ärenden? Kan man iakttaga något samarbete över partigränserna, så att man kan tala om tvärgrupper? Men vi kommer också att med finare mått söka fastställa likheter och skillnader i partiernas röstningsbeteenden.

2. Undersökningsåren

Undersökningen har sin upprinnelse i det studium av voteringarna i andra kammaren år 1964, vilket redovisats i »Samhälle och riksdag», del IV s. 423 ff. (1966). Såsom ett komplement till den i samma volym lämnade relativt ingående redogörelsen för riksdagsarbetet, varvid år 1964 utgjorde själva basåret, ansågs det önskvärt att något belysa voteringsfrekvensen samt partisamarbetet och partisammanhållningen under detta år. Uppgifter lämnades om frekvensen av samvotering mellan partierna, antalet rösträkningar, då ett parti stått ensamt, då två partier stått mot de tre övriga och då tre partier stått mot de två övriga. Vidare meddelades data om i hur många fall det för varje parti inte fanns någon röst mot partilinjen, om genomsnittliga antalet röster mot partilinjen samt om högsta antalet röster mot partilinjen, allt per parti. De mått som användes var

grova och onyanserade. Metodiken diskuterades knappast. En utförligare redovisning ställdes dock i utsikt.

Vid en fördjupad analys av materialet trädde åtskilliga önskemål i dagen. Ett avsåg att hänsyn skulle kunna tagas till dem som avstod vid omröstningarna, ett annat gällde mera nyanserade mått på partisammanhållning och partisamarbete, ett tredje signifikansbestämning. Mera härom nedan. Men samtidigt ansågs det önskvärt att utsträcka undersökningen till att omfatta ytterligare *ett* år. Härigenom skulle ett något bättre perspektiv erhållas och förändringar kunna konstateras. Med hänsyn härtill borde inte något av de närmast liggande åren (1963 och 1965) väljas. Vi stannade inför år 1966. Detta år var liksom år 1964 ett valår, en omständighet som underlättar jämförelser. Av vikt var vidare att det ansågs mera önskvärt att gå framåt i tiden än tillbaka. Ett annat alternativ hade varit att i stället för att utsträcka undersökningen till att avse ytterligare *ett* år låta den omfatta voteringarna i första kammaren år 1964. Men detta alternativ ansågs inte lika angeläget.

3. Data

Till skillnad från flertalet tidigare undersökningar är den föreliggande total i den meningen, att den i princip avser samtliga voteringar under undersökningstiden, dvs. de voteringar som företogs i andra kammaren 1964 och 1966. Därigenom har besvärliga urvalsproblem undvikits. Från de förberedande omröstningarna (voteringar om kontraposition) har dock bortsetts; röstningsbeteendet där kan vara taktiskt betingat och avståendefrekvensen är hög. Vidare har i syfte att undvika dubbelräkning de gemensamma voteringarna uteslutits. Basmaterialet består alltså av slutvoteringarna. De var i andra kammaren år 1964 till antalet 366, fördelade med 294 under vårsessionen och 72 under höstsessionen, samt år 1966 360, fördelade med 318 under vårsessionen och 42 under höstsessionen. Frekvensen för de båda åren är sålunda praktiskt taget lika hög, vilket underlättar jämförelser.

För varje votering har registrerats huruvida den gällde partimotion(er) och/eller proposition. Vidare har noterats om den avsåg motion, som väckts av mittenpartiernas ledare tillsammans, s.k. Ohlin-Hedlund-motion (se nedan s. 357). Påpekas bör, att varje omröstningsproposition består av två led och att i en och samma omröstningsproposition kan det ena ledet anknyta till en (regerings)proposition, det andra till en eller flera partimotioner eller att partimotion kan stå mot partimotion.

För varje andrakammarledamot har med hjälp av voteringsplåtarna registrerats hur han röstat (ja, nej, avstår, frånvarande) i varje votering. Antalet ledamöter var år 1964: 232 och år 1966: 233. Ett speciellt problem

har varit de fall, då ledamot under riksdagsåret avlidit eller eljest lämnat sitt uppdrag. De är emellertid till antalet så få och skiftet har i allmänhet inträffat vid sådan tid, att de praktiskt taget inte kunnat inverka på resultatet.¹¹ För varje ledamot har angivits partitillhörighet samt ett antal andra personliga data. Hypotesen har varit, att dessa data skulle kunna bidra till att förklara förekomsten av avvikande röstning och att man följaktligen med hjälp av dem skulle kunna konstatera förekomsten av gruppbildningar inom och mellan partierna. Flertalet av dessa persondata var så att säga givna: levnadsålder, riksdagsålder, kön, medlemskap av riksdagens kristna grupp, medlemskap av någon av de två nykterhetsgrupperna, landstingsman, jordbrukare. Vidare har registrerats om vederbörande var norrlänning och om han var storstadsbo. »Norrlänning» har definierats strikt geografiskt och dit har alltså räknats ledamöterna fr.o.m. Gävleborgsbänken, år 1964 platserna nr 192—232, år 1966 platserna nr 197—233. Såsom storstadsbor har noterats ledamöterna från Stockholms stad, Stockholms län, fyrstadskretsen och Göteborgs stad. Slutligen har den hypotesen ställts, att de sammanlagt 24 socialdemokratiska ledamöter, som under tecknade motionen 1964: II: 186 om en översyn av 1963 års försvarsupp- görelse, skulle tillhöra en särskild, oppositionell undergrupp vid såväl 1964 som 1966 års riksdag. Gruppens antal hade år 1966 nedgått till 23. Gruppen kallas här efter första namnet under motionen, Nils Kellgren, för Kellgren-gruppen.

Kodschemat för persondata erhöi följande utformning:

0. Identitetsnummer	1964: 1—232, 1966: 1—233 (=ledamöternas platsnummer)
I. Levnadsålder	1. —49 år, 2. 50—59 år, 3. 60— år ¹²
II. Kön	1. Man, 2. Kvinna
III. Parti	1. Socialdemokrat, 2. Folkpartist, 3. Högerman, 4. Centerpartist, 5. Kommunist, (6. MBS)

¹¹ De ledamöter som avled eller avgick under 1964 respektive 1966 var följande: Harry Wahrendorff avled 10/4 1964, efterträddes 28/4 av Sven Tågmark. Toïe Bengtsson avled 20/11 1964, efterträddes 2/12 av Allan Davidsson. Evå Karlsson avled 20/11 1964, efterträddes 8/12 av Lars Fredholm. Erland Carbell avsåde sig sin befattning 3/2 1966, efterträddes 21/2 av Oskar Lindkvist.

Harald Larsson i Hedenäset avled 13/8 1966, efterträddes 1/10 av Arne Lindberg. Harald Kärrlander avsåde sig sin befattning 1/10 1966, efterträddes samma dag av Bengt Wiklund.

De persondata som noterats är med ett undantag den avgångne ledamotens. Undantaget avser Carbell, som avgick i början av riksdagsåret.

¹² Till åldersklass 1 har alltså hänförs de ledamöter som under riksdagsåret i fråga fyllt högst 49 år, till åldersklass 2 de som fyllt minst 50 och högst 59 år, till åldersklass 3 de som fyllt minst 60 år.

IV. Riksdagens kristna grupp	1. Icke ledamot, 2. Ledamot
V. Nykterhetsgrupp	1. Icke ledamot, 2. Ledamot av socialdemokratiska nykterhetsgruppen, 3. Ledamot av den borgerliga nykterhetsgruppen
VI. »Landstingsgruppen»	1. Icke landstingsman, 2. Landstingsman
VII. Norrlandsgruppen	1. Icke norrlänning, 2. Norrlänning
VIII. Storstadsgruppen	1. Icke storstadsbo, 2. Storstadsbo
IX. Kellgren-gruppen	1. Icke ledamot, 2. Ledamot
X. Riksdagsålder	1. Ledamot som sitter sin första mandatperiod, 2. Ledamot som sitter sin andra eller tredje mandatperiod, 3. Ledamot som sitter sin fjärde, femte etc. mandatperiod
XI. Jordbrukargruppen	1. Icke jordbrukare, 2. Jordbrukare

4. Dataprogram

Problemens art har inte vållat några svårigheter ur programteknisk synvinkel. Programmen (ALGOL) kan anpassas till rösträkningsmaterial från representativa församlingar oberoende av medlemmarnas eller voteringsarnas antal eller differentiering.

Körningarna har utförts vid Datacentralen i Lund och har varit mycket tidskrävande på grund av datamaskinens låga kapacitet. En fullständig indexundersökning av *en* undergrupp för *ett* år har sålunda krävt 40—50 minuters körning.

Felstansningar och felkodningar har korrigerats genom speciella rättningsprogram. Trots detta är det möjligt att några av de ca 160.000 grunddata är felaktiga. Felen är emellertid dels få, dels slumpmässiga och påverkar inte resultaten.

5. Definitioner

Den elektriska voteringsapparaten ger ledamöterna möjlighet att rösta på tre sätt: ja, nej, avstår. Om ingen röstning sker från en bänkplats, registreras vederbörande som frånvarande. En given utgångspunkt för undersökningen är att röstningen, sådan den inregistrerats av apparaten, är identisk med den röstning åt vilken den röstande velat ge uttryck. Voteringsapparaten själv torde dock inte alltid ha varit ofelbar. Nya och funktionssäkrare apparater installerades i kamrarna under tiden mellan vår- och höstsessionen 1966. Vidare har den mänskliga faktorn någon gång gjort sig gällande så till vida som fel knapp nedtryckts. Före höstsessionen 1966 kunde ledamot, som före omröstningens avslutande observerade att han röstat fel, korrigera sin röstning genom att antingen begära ny omröstning eller (och

det kanske hellre) trycka ned jämväl den andra knappen och därmed bli inregistrerad som »avstående». De nya omröstningsapparaterna gör det möjligt att korrigera röstningen även från ja till nej och omvänt. Efter omröstningens slut kan röstningen inte ändras. Vad vederbörande kan göra att låta anteckna saken till protokollet.¹³ Av förklarliga skäl kan man inte mäta antalet »felaktiga» röstningar, ej heller de fall då (före höstsessionen 1966) korrigering till hälften skedde genom att vederbörande avstod. Så mycket kan dock tryggt sägas, att frekvensen är så liten att den inte på något sätt kan påverka de resultat som här redovisas.

Partisammanhållning definieras i denna undersökning som sammanhållning kring en bestämd linje, i en omröstning uttryckt i ett bestämt yrkande. Partisamarbete säges föreligga, då två eller flera partier följer samma linje, dvs. röstar på samma sätt i en omröstning. Hur definieras *partiets linje*? Här har som partiets linje betecknats det yrkande, kring vilket flest ledamöter slutit upp i omröstningen. För den händelse antalet ja- och nej-röster varit lika, har partilinjens ansetts vara ja-rösternas. I de fall då det absoluta flertalet av samtliga ledamöter avstod från att rösta, har emellertid partilinjens ansetts vara »avstår». Att betrakta ja- eller nej-yrkandet som partimajoritetens kan icke vara riktigt, när avstående-alternativet samlat mer än 50 % av ledamöterna.

Man kan väl i de enskilda fallen diskutera riktigheten av den här lämnade definitionen. Partiets flertal kan av taktiska skäl ha frånfallit den linje, som ideologiskt och traditionellt varit partiets. Partiets förslag kan ha fallit redan vid omröstning om kontraposition. Men det väsentliga måste trots allt vara partimajoritetens hållning i varje särskild omröstning. I litteraturen torde ej heller den här lämnade definitionen av begreppet partilinjens ha ifrågasatts.¹⁴

I tidigare undersökningar av partisammanhållningen har såsom *avvikande röster* räknats endast röster mot partilinjens. Från de avstående och de frånvarande har bortsetts.¹⁵ Detta är, såsom redan antytts, inte tillfredsställande.¹⁶ Ett avstående kan ha sin grund i olika omständigheter. En ledamot kan avstå på grund av kvittning.¹⁷ Ett avstående kan vidare, såsom redan framhållits, ha berott på olycksfall i arbete (en ledamot kan ha tryckt på fel knapp och korrigerat sin röstning genom att också trycka ned den andra knappen) eller på fel från omröstningsapparatus sida. I

¹³ Samhälle och riksdag IV s. 399.

¹⁴ Observera att här har i vissa fall även »avstår» varit partilinjens (när absolut majoritet för »avstår» föreligger).

¹⁵ Mogens Pedersen har dock beaktat de avstående. Se nedan s. 379 not 41.

¹⁶ Jfr *Sköld*, Tiden 1950 s. 279 f.

¹⁷ Om kvittning se Samhälle och riksdag IV s. 118, 398, 427.

dessa fall är ett avstående inte att betrakta som avvikande röstning. Fallen torde emellertid vara relativt sällsynta. I det övervägande antalet fall, då en ledamot avstått, har han gjort detta av andra orsaker. Han har varit tveksam i sakfrågan. Eller har han velat markera en från partiet avvikande linje. De fall då partiets majoritet avstått har i åtskilliga fall haft sin grund i att partiets »egentliga» linje blivit utslagen i en kontrapositionsvotering.¹⁸

Vi är i detta sammanhang intresserade av de avvikande, alltså av dem som »avstår mot partilinjens». De fall då »avstår» definitionsmässigt är partilinjens medräknas alltså inte.

För att kunna beakta olika typer av »avstående» har röstningen »avstår» givits följande alternativa innebörder:

1. Som en form av frånvaro, dvs. endast ja- och nej-rösterna har beaktats.
2. Som en tveksam röst, dvs. halva antalet avståenden har betraktats som ja-röster och halva som nej-röster.
3. Som en halv protest mot partilinjens, dvs. varje avstående har betraktats som en halv röst mot partilinjens.

En frånvaro kan måhända någon gång ha sin grund i ett ogillande av partilinjens eller i tveksamhet. Det har rentav sagts, att ett tandläkarbesök har varit välkommet. Men praktiskt taget alltid är det andra omständigheter än ogillande av partilinjens eller tveksamhet som ligger bakom en frånvaro. Det har därför ansetts befogat att över huvud inte medtaga de frånvarande i analysen.¹⁹

¹⁸ Antalet fall, då det förelåg absolut majoritet för »avstår» var följande:

Parti	1964	1966
h	12	18
fp	7	9
cp	2	3
s	1	1
k	2	10

År 1964 förekom det 8 gånger och år 1966 7 gånger, att en partimajoritet avstod från att delta i slutvotering, sedan dess eget yrkande blivit utslaget i votering om kontraposition. De 8+7 fallen fördelar sig på högern med 5+6, folkpartiet med 1+0, centerpartiet med 1+0 och kommunisterna med 1+1.

Tillfogas kan, att folkpartiets majoritet avstod tre gånger år 1964, sedan partiets utskottsrepresentant avgivit särskilt yttrande till utskottsutlåtandet.

¹⁹ Genomsnittliga antalet »frånvarande» per ledamot var år 1964: 40.7 och år 1966: 36.8.

6. Metoder

Med de gjorda definitionerna kan vi analysera:

1. Sammanhållningen inom ett parti (en partigrupp). Vi undersöker alltså frekvensen av avvikande röstning.
2. Partiernas samvotering. Två partier säges alltså ha samvoterat i en fråga, om partimajoriteterna röstat på samma sätt.

Generella mått på graden av partisammanhållning kan man få genom att ange det genomsnittliga antalet röster mot respektive avstående mot partilinjen per ledamot eller per votering och genom att söka få fram data om spridningen. På samma sätt kan graden av partisamarbete mätas genom att man anger frekvensen av samvotering mellan partierna. Dessa mått är dock, såsom redan framhållits, grova och onyanserade. De ger ingen säker hållpunkt för jämförelser partierna emellan. Svårigheter uppstår om man vill jämföra undergrupper inom ett och samma parti eller undergrupper med samma karakteristika i olika partier. Vad som erfordras är att relationstal avseende ja-rösterna och nej-rösterna för varje grupp (undergrupp) framräknas i *varje särskild votering*.

Vi kommer därför i den fortsatta analysen att anlita två mätmetoder, som båda går tillbaka till eller i varje fall först blev allmänt kända genom Stuart A. Rice.²⁰ De har sedermera använts relativt ofta, bl.a. av Julius Turner²¹ och David R. Mayhew.²² Vardera metoden bygger på ett särskilt index, sammanhållningsindex (index of cohesion) respektive likhetsindex (index of likeness).

a. Sammanhållningsindex

Detta ger ett mått på den interna sammanhållningen inom en partigrupp eller en grupp. En grupp definieras i detta sammanhang som det kollektiv av riksdagsledamöter som har samma variabelposition(er) i en eller flera av variablerna I—XI i kodschemat å s. 341. Om vid en votering rösterna inom en grupp är fördelade 50—50, är splittringen total och sammanhållningsindex = 0. Är däremot röstfördelningen 100—0 eller 0—100, är enigheten fullständig och sammanhållningsindex = 100. Sammanhållningsindex brukar definieras som absoluta skillnaden mellan procenttalet ja-röster och procenttalet nej-röster. Fördelar sig rösterna t.ex. 70—30 eller 30—70, blir sammanhållningsindex i båda fallen 40.

²⁰ Stuart A. Rice, *Quantitative Methods in Politics* (1928) s. 207 ff.

²¹ Julius Turner, *Party and Constituency* (1951).

²² David R. Mayhew, *Party Loyalty among Congressmen* (1966).

På grund av de tre alternativa innebörderna av avståenderösterna får vi följande tre varianter av sammanhållningsindex:

1. Absoluta skillnaden mellan procenttalet ja-röster och procenttalet nej-röster. Bas: Ja-rösterna + nej-rösterna.
2. Absoluta skillnaden mellan procenttalet ja-röster och procenttalet nej-röster, varvid hälften av avståenderösterna lagts till ja-rösterna och hälften till nej-rösterna. Bas: Ja-rösterna + nej-rösterna + avståenderösterna.
3. Absoluta skillnaden mellan procenttalet ja-röster och procenttalet nej-röster, varvid hälften av avståenderösterna lagts till mindre-talet av ja-respektive nej-rösterna. Bas: Ja-rösterna + nej-rösterna + $1/2$ avståenderösterna.

Sammanhållningsindex beräknas här ej för de voteringar, där två tredjedelar eller mer av gruppens ledamöter avstått.

b. *Likhetsindex*

Detta ger ett mått på likheten (eller olikheten) i röstningsbeteende mellan två grupper. Om vid en votering rösterna inom den ena gruppen är fördelade 50—50 och inom den andra likaledes 50—50, är röstningsbeteendet fullständigt likartat och likhetsindex = 100. Detsamma gäller om röstfördelningen i båda grupperna är 100—0 eller vilken identisk fördelning man än väljer. Är däremot röstfördelningen i den ena gruppen 100—0 och i den andra 0—100, är röstningsbeteendet totalt olikartat och likhetsindex = 0. Likhetsindex beräknas genom att man från 100 subtraherar absoluta skillnaden mellan procenttalen ja-röster, avgivna av de två grupperna. Fördelar sig rösterna t.ex. 70—30 respektive 30—70, blir likhetsindex $100 - |70 - 30| = 60$.

På grund av de tre alternativa innebörderna av avståenderösterna får vi även i fråga om likhetsindex tre varianter, nämligen:

1. Subtrahera från 100 absoluta skillnaden mellan procenttalen ja-röster. Bas för vardera gruppen: Ja-rösterna + nej-rösterna.
2. Subtrahera från 100 absoluta skillnaden mellan procenttalen ja-röster, varvid i varje grupp hälften av avståenderösterna lagts till ja-rösterna och hälften till nej-rösterna. Bas för vardera gruppen: Ja-rösterna + nej-rösterna + avståenderösterna.
3. Subtrahera från 100 absoluta skillnaden mellan procenttalen ja-röster, varvid hälften av avståenderösterna lagts till mindre-talet av ja-respektive nej-rösterna. Bas för vardera gruppen: Ja-rösterna + nej-rösterna + $1/2$ avståenderösterna.

Likhetsindex beräknas här ej för de voteringar där två tredjedelar eller mer av endera gruppens eller båda gruppernas ledamöter avstått.

Vid jämförelser med likhetsindex måste man enligt alternativ 2 och 3 laborera med skilda avståendebaser. Detta gör tolkningen komplicerad. I analysen av resultaten kommer därför alternativ 2 och 3 inte att medtagas.

c. Teckentestning

I litteraturen har indextalen brukat analyseras med hjälp av medeltal och i vissa fall frekvensfördelningar.²³ En sådan analys är emellertid icke lämplig, därför att indextalen är jämförbara endast för votering. Därtill kommer, som redan påpekats, att medeltalen och även frekvensfördelningarna är relativt grova och onyanserade

Vid en analys av skillnader i röstningsbeteendet mellan olika grupper är det ett primärt krav att veta, om skillnaderna är slumpmässigt betingade eller ej. Om vi vill undersöka skillnaden i sammanhållningsgraden mellan de socialdemokrater, som är ledamöter av den kristna gruppen, och övriga socialdemokrater, skall sammanhållningsindexserien för den förstnämnda gruppen signifikant testas mot motsvarande indexserie för de sistnämnda. Detta förutsätter att varje indextal i den ena serien jämföres med indextalet för samma votering i den andra serien, varför indexserierna måste ordnas parvis. De enda möjliga signifikantesterna är således tester för parvisa jämförelser. Då det är angeläget att frågor med mycket stora indexskillnader inte skall tillåtas ha ett markant inflytande på resultatet, torde den lämpligaste metoden vara ett s.k. teckentest.²⁴ Metoden innebär följande, tillämpad på sammanhållningsindex: Vi undersöker votering efter votering, huruvida indextalet för grupp a är större än indextalet för grupp b eller om motsatsen gäller. Några ytterligare jämförelser göres inte. Är indextalen lika eller det ena inte beräknat, därför att 2/3 eller mer av gruppen avstått, bortses från den voteringen. När samtliga indextal är jämförda, erhåller vi ett teckentestvärde enligt formeln

$$\left| \frac{n_+ - n_-}{\sqrt{n_+ + n_-}} \right|$$

där n_+ = antalet ggr a-gruppens indextal är större än b-gruppens och n_- = antalet ggr b-gruppens indextal är större än a-gruppens. Finns det ingen skillnad i gruppernas röstningsbeteende, skall antalet + och antalet — vara ungefär lika stort. Teckentestvärdet är då lågt. Ju större skillnaden är mellan antalet + och antalet —, desto högre blir teckentestvärdet. Ett högt

²³ Se t.ex. *Mayhew* a.a.

²⁴ Universitetslektor Jan Lanke har vid en ingående diskussion om lämpliga statistiska metoder föreslagit den här använda.

teckentestvärde är ett indicium på att gruppernas röstningsbeteende är olika.

Följande signifikansgränser gäller för teckentestet:

- >1.96 skillnaden är signifikant på 5 % — nivå (0.05)
- >2.58 skillnaden är signifikant på 1 % — nivå (0.01)
- >3.29 skillnaden är signifikant på 0.1 % nivå (0.001)
- >3.89 skillnaden är signifikant på 0.01 % nivå (0.0001)

Olikhet (eller tydligare: observerad olikhet) mellan två grupper säges föreligga, om grupperna visar en på 5 % — nivå signifikant skillnad. Om man utför ett stort antal jämförelser mellan grupper, som i själva verket är lika, kommer man alltså att i ett fall av 20 (felaktigt) påstå att grupperna är olika. Med en signifikansnivå på 1 %, kommer man i motsvarande situation att i ett fall av 100 (felaktigt) påstå att grupperna är olika. Att en observerad skillnad är signifikant på 1 % — nivå, är alltså ett starkare indicium på att en verklig skillnad föreligger än om den observerade skillnaden är signifikant endast på 5 % — nivå. Motsvarande resonemang kan föras i fråga om de följande signifikansnivåerna.

Observeras bör, att vi med detta test erhåller endast ett mått på säkerheten i observationen att en skillnad föreligger, inte något mått på skillnadens storlek.

d. *Analysobjekt med sammanhållningsindex*

1. Samtliga möjliga par av partigrupper (10 par).

Frågeställning: Är sammanhållningen inom t.ex. högern signifikant större eller mindre än inom folkpartiet?

Metoden är, såsom redan framhållits, så konstruerad, att hänsyn tages dels till att grupperna är olika stora, dels till att röstningsbeteendet är jämförbart endast votering för votering. Genom teckentestningen av sammanhållningsindexen kan sammanhållningen hos skilda partier mätas.

2. Ett antal undergrupper inom respektive partier jämföres med sina komplement, dvs. övriga partimedlemmar.

Frågeställning: Är sammanhållningen inom undergruppen annorlunda än sammanhållningen inom partiet i övrigt? Är sammanhållningen inom t.ex. den socialdemokratiska nykterhetsgruppen annorlunda än sammanhållningen hos övriga socialdemokrater?

e. *Analysobjekt med likhetsindex*

1. Likheter och skillnader i partiernas röstningsbeteende. Om man vill mäta partiet x:s röstningsbeteende i jämförelse med övriga partier,

måste likhetsindexen för varje partipar, i vilket x ingår, jämföras med likhetsindexen för varje annat partipar, där x även ingår.

Frågeställning: Är likheten i röstningsbeteende mellan å ena sidan t.ex. högern och folkpartiet större eller mindre än likheten i röstningsbeteende mellan å andra sidan högern och centerpartiet? Eller föreligger det ingen skillnad? Ett fullständigt svar på frågan med hänsyn tagen till samtliga partier och partipar erhålles genom att följande fem enheter av partikombinationer analyseras:

a. h—s	b. fp—s	c. cp—s	d. s—fp	e. k—s
h—fp	fp—h	cp—fp	s—h	k—fp
h—cp	fp—cp	cp—h	s—cp	k—h
h—k	fp—k	cp—k	s—k	k—cp

Inom varje enhet teckentestas varje pars likhetsindex mot varje annat pars likhetsindex. T.ex. för enhet a:

Likhetsindex för h—s teckentestas mot likhetsindex för h—fp
 Likhetsindex för h—s teckentestas mot likhetsindex för h—cp
 Likhetsindex för h—s teckentestas mot likhetsindex för h—k
 Likhetsindex för h—fp teckentestas mot likhetsindex för h—cp
 Likhetsindex för h—fp teckentestas mot likhetsindex för h—k
 Likhetsindex för h—cp teckentestas mot likhetsindex för h—k

Första teckentestresultatet anger således huruvida likheten i röstningsbeteende mellan högern och socialdemokraterna är större eller mindre än likheten i röstningsbeteende mellan högern och folkpartiet eller om någon skillnad inte föreligger.

- Likheter i röstningsbeteende hos undergrupper inom mer än ett parti. Likhetsindexen mellan ett antal undergrupper inom ett parti och motsvarande undergrupper inom ett annat jämföres med likhetsindexen mellan undergruppernas komplement. Observera att vi med denna metod eliminerar partifaktorn. Analysen gäller således övriga karakteristikas eventuella inverkan på röstningsbeteendet.

Frågeställning: Har mot varandra svarande undergrupper i skilda partier ett mer likartat röstningsbeteende än undergruppernas komplement? Är likheten i röstningsbeteende t.ex. större mellan folkpartister och socialdemokrater, som tillhör riksdagens kristna grupp, än mellan folkpartister och socialdemokrater, som inte tillhör denna grupp? Om man vill ha svar på frågan, måste likhetsindexen för folkpartister och socialdemokrater inom den kristna gruppen beräknas och sedan jämföras med likhetsindexen för komplementen, dvs. folkpartister och socialdemokrater, som inte tillhör den kristna gruppen.

f. *Parvis jämförelser av enskilda ledamöters röstning*

Med de metoder som nu presenterats erhåller vi information om röstningsbeteendet hos vissa på förhand definierade grupper (jfr kodschemats variabler). Man kan emellertid fråga, om det inte finns andra grupper av ledamöter antingen från ett parti eller från mer än ett parti som röstar på samma sätt i större omfattning än genomsnittet i motsvarande parti eller partikombination? Frågan är relevant framför allt för länder, där partidisciplinen är relativt sett låg men den har sitt intresse även för vårt land.

En analys med utgångspunkt från denna fråga möjliggöres om samtliga frekvenser av samvoteringar för varje par av riksdagsledamöter framräknas. Metoden blev känd genom Stuart A. Rice's redan nämnda arbete²⁵ och har förfinats av Herman C. Beyle.²⁶ Den ligger till grund för David B. Trumans undersökning »The Congressional Party».²⁷

Om metoden tillämpas i sin helhet på det material, som ligger till grund för denna undersökning, erhålles omkring 27.000 tal för vardera året, vilka vart och ett anger hur många gånger det ledamotspar som talet avser samvoterat. Samvotering anses föreligga, om båda har röstat ja eller nej eller avstått men ej om de varit frånvarande.

Metoden är användbar för en analys inte bara av gruppbildningar inom ett parti utan även av gruppbildningar mellan partierna. Undersökningen avser endast de sistnämnda.

Genom att beräkna medeltal och standardavvikelser för samvoteringen för samtliga ledamotspar, som bildas av två partier, får man ett mått på de berörda partiernas samvotering. Frånvarofrekvensen sänker emellertid samvoteringsvärdena. Då vissa ledamöter har varit frånvarande ett stort antal gånger, leder detta till en eller flera mer eller mindre markanta pucklar framförallt på fördelningskurvans minus-sida. Allt sammantaget får till resultat att medelvärdet blir för lågt och standardavvikelsen för hög. Den påtalade snedfördelningen gäller emellertid huvudsakligen minus-sidan och inte plus-sidan på fördelningskurvorna. Det har därför ansetts möjligt att med vederbörligt aktgivande på frånvarofrekvensen analysera de par som uppvisar höga samvoteringsvärden.

Frågeställningen blir alltså: Finns det några grupper av riksdagsledamöter från viss tvåpartikombination, vilkas samvoteringsfrekvenser är markant högre än genomsnittet för par från tvåpartikombinationen i fråga?

²⁵ *Stuart A. Rice*, *Quantitative Methods in Politics* (1928) s. 228 ff. Rice talar om »Identification of blocs in small political bodies».

²⁶ *Herman C. Beyle*, *Identification and Analysis of Attribut-Cluster-Blocs* (1931).

²⁷ *Truman* a.a. s. 320 ff.

7. Partisammanhållningen: vissa grova mått

Antalet slutvoteringar i andra kammaren utgjorde såsom redan framhållits 366 år 1964 och 360 år 1966. I ett betydande antal av dessa stod respektive partier helt samlade i den meningen att ingen ledamot röstade mot partilinjen eller i den meningen att ingen röstade mot eller avstod mot partilinjen.²⁸ Frekvensen framgår av tab. 1.

Tab. 1. Antal voteringar med inga röster mot och/eller inga »avstår» mot partilinjen

Parti	h		fp		cp		s		k	
	1964	1966	1964	1966	1964	1966	1964	1966	1964	1966
Antal ledamöter	39	33	40	43	34	35	114	113	5	8
Inga röster mot och inga »avstår»	128	172	140	142	169	142	115	173	339	288
Inga röster mot	234	237	228	221	237	226	231	259	346	323
Inga »avstår»	134	202	161	167	205	184	141	204	352	307

Det genomsnittliga antalet röster mot partilinjen²⁹ per ledamot var år 1964 12.6 och år 1966 10.0. Motsvarande siffror per parti framgår av tab. 2.

Tab. 2. Antal röster mot partilinjen per ledamot

Parti	h	fp	cp	s	k	saml.
1964	14.0	16.5	13.2	10.9	4.8	12.6
1966	10.8	14.2	12.7	7.6	6.3	10.0

Det genomsnittliga antalet »avstår» mot partilinjen²⁸ per ledamot var år 1964 10.8 och år 1966 9.3. Motsvarande siffror per parti framgår av tab. 3.

Tab. 3. Antal »avstår» mot partilinjen per ledamot

Parti	h	fp	cp	s	k	saml.
1964	18.0	18.3	11.4	5.8	2.8	10.8
1966	9.4	20.9	16.0	3.0	7.3	9.3

²⁸ Observera att en ledamot säges avstå mot partilinjen, i de fall han avstår och »avstår» inte är partilinjen. Här medräknas alltså inte de fall då det rädde absolut majoritet bland ledamöterna för »avstår».

²⁹ Vid majoritet för »avstår» har här endast minoriteten av ja- respektive nej-rösterna räknats som röster mot partilinjen.

Samtliga ledamöter³⁰ röstade minst en gång mot partilinjen med undantag av två centerpartister vid 1964 års riksdag; dessa var dock på grund av sjukdom frånvarande under stora delar av året. Högsta antalet röster mot, som någon ledamot uppvisade, var inom högern 43 (1964) respektive 27 (1966), inom folkpartiet 31 respektive 33, inom centerpartiet 25 respektive 39, bland socialdemokraterna 38 respektive 22 och bland kommunisterna 8 respektive 23.

Samtliga borgerliga ledamöter³⁰ och samtliga kommunister avstod minst en gång mot partilinjen. Bland socialdemokraterna var det 7 respektive 23 som aldrig avstod mot partilinjen. Högsta antalet »avstår», som någon ledamot uppvisade, var inom högern 79 respektive 31, inom folkpartiet 39 respektive 49, inom centerpartiet 36 respektive 40, bland socialdemokraterna 29 respektive 19 och bland kommunisterna 5 respektive 11.

Av de 16 socialdemokrater, som år 1964 toppade gruppens lista över de röstande mot partilinjen, återfinns 4 bland de 16 ledamöter, som toppade listan över dem som avstod. Motsvarande siffra för år 1966 är 5. Av de 8 högerledamöter, som år 1964 toppade gruppens lista över de röstande mot partilinjen, återfinns 4 bland de 8 ledamöter, som toppade listan över de avstående. Samma förhållande rådde år 1966. Motsvarande siffror var för folkpartiet 1 (1964) respektive 2 (1966), för centerpartiet 3 respektive 1.

Av de 16 socialdemokrater, som år 1964 toppade gruppens lista över de röstande mot partilinjen, återfinns 9 bland de 16 som toppade motsvarande lista för år 1966; 2 hade under mellantiden lämnat riksdagen. Av de 8 högerledamöter, som år 1964 toppade gruppens lista över de röstande mot partilinjen, återfinns 1 bland de 8 som toppade motsvarande lista för år 1966; 5 hade under mellantiden lämnat riksdagen. Motsvarande siffra var för folkpartiet 1 (3 hade lämnat riksdagen) och för centerpartiet 2 (1 hade lämnat riksdagen).

Av de 16 socialdemokrater, som år 1964 toppade gruppens lista över de avstående mot partilinjen, återfinns 6 bland de 16, som toppade motsvarande lista för år 1966; 1 hade under mellantiden lämnat riksdagen. Av de 8 högerledamöter, som år 1964 toppade gruppens lista över de avstående mot partilinjen, återfinns 0 bland de 8, som toppade motsvarande lista för år 1966; 7 hade under mellantiden lämnat riksdagen. Motsvarande siffra var för folkpartiet 4 (1 hade lämnat riksdagen) och för centerpartiet 5 (1 hade lämnat riksdagen).

Spridningen belyses något av de i tab. 4 lämnade uppgifterna angående det antal voteringar, som per parti samlat fler än 5, 9 respektive 15 röster mot partilinjen respektive »avstår» mot partilinjen.

³⁰ Härvid bortses från Bertil Rubin, som år 1966 ensam företrädde MBS. Han var det året närvarande vid 329 slutvoteringar.

Tab. 4. Antal voteringar med angivet antal röster mot partilinjen respektive »avstår» mot partilinjen³¹

Parti	h		fp		cp		s	
	1964	1966	1964	1966	1964	1966	1964	1966
Fler än 5 röster mot partilinjen	36	17	47	40	29	27	50	35
Fler än 9 röster mot partilinjen	18	5	25	20	9	11	39	25
Fler än 15 röster mot partilinjen	0	0	2	4	0	0	33	21
Fler än 5 »avstår»	45	27	42	61	14	30	25	13
Fler än 9 »avstår»	22	20	23	45	5	12	8	4
Fler än 15 »avstår»	15	19	13	18	2	4	2	2

Tab. 5. Partiledarnas avvikande röstning

Parti	h		fp		cp		s		k	
	1964	1966	1964	1966	1964	1966	1964	1966	1964	1966
Röstat mot, antal ggr	3	2	17	6	3	8	1	6	1	2
Avstått mot, antal ggr	5	8	28	15	7	8	3	0	2	11

Tillfogas kan att i de voteringar, där inga ledamöter inom en grupp röstade mot partilinjen, avstod fler än 5 inom högern i 10 (1964) respektive 13 (1966) fall, inom folkpartiet i 7 respektive 15 fall, inom centerpartiet i 2 respektive 4 fall, bland socialdemokraterna i ett fall vid vardera riksdagen och bland kommunisterna i 0 respektive 4 fall.

Av särskilt intresse är partiledarnas (i förekommande fall gruppledarnas) röstning. Deras avvikandefrekvens framgår av tab. 5.³²

Påtagligt är — vilket också är att vänta — att partiledarna ligger markant under genomsnittet för respektive parti (jfr tab. 2 och 3). Ett undantag utgör folkpartiledaren år 1964. De voteringar, där partimajoriteten inte följde honom, avsåg dock knappast några centrala politiska frågor. De en respektive sex voteringar, där den socialdemokratiska partiledaren röstade mot partilinjen, gällde med två undantag propositioner i fråga om vilka gruppens majoritet inte följde regeringens förslag.

³¹ Frågan är inte relevant för kommunisterna.

³² Uppgifterna avser i fråga om högern Heckscher respektive Boman, i fråga om folkpartiet Ohlin, i fråga om centerpartiet Hedlund, i fråga om socialdemokraterna Erlander och i fråga om kommunisterna Hermansson.

Nämnas bör, att centerpartiledaren avstod från att rösta i en politiskt viktig fråga år 1964, nämligen angående dechargeanmärkningen mot förre utrikesminister Undén.

Tillfogas kan, att den ordinarie talmannen röstade mot partilinjens 7 respektive 5 gånger och avstod mot partilinjens 5 respektive 0 gånger.

De anförda siffrorna avseende partisammanhållningen måste, såsom redan framhållits, tolkas med försiktighet. De ger ingen säker kunskap om partiernas sammanhållning. Vi vet inte, om skillnaderna mellan partierna och åren är signifikanta. Man kan dock ställa följande hypoteser:

1. Sammanhållningen var starkast bland kommunisterna och närmast bland socialdemokraterna (jfr tab. 2 och 3).
2. Sammanhållningen var, i vad avser röstandet mot partilinjens, starkare år 1966 än år 1964. Ett undantag utgör dock kommunisterna, där förhållandet var det omvända.

8. Partisammanhållningen: jämförelser mellan olika partier

För att i första hand kunna pröva den ovan ställda hypotesen om partiernas relativa sammanhållningsgrad har sammanhållningsindexen beräknats för varje parti, varje sammanhållningsindexpar (sammanlagt 10 st.) teckentestats och teckentestvärdena signifikansbestämts. Resultatet av uträkningarna framgår av tab. 6. Observera att signifikansnivån är endast ett mått på säkerheten i observationen *att* en skillnad föreligger och att den inte ger någon information om skillnadens storlek.

Tabellen visar följande:

1. Kommunistiska partiets sammanhållning var signifikant starkare än samtliga andra partiers både 1964 och 1966.
2. År 1964 hade socialdemokraterna, jämförda med de borgerliga partierna, i samtliga fall en större frekvens av högre sammanhållningsindex. Denna skillnad var under alla förhållanden signifikant på minst 0.05-nivån gentemot högern och folkpartiet. Gentemot centerpartiet var däremot skillnaden ej signifikant. Vad de borgerliga partierna beträffar var deras sammanhållning år 1964 inte signifikant olika. Av intresse är alltså centerpartiets mellanställning: varken skillnaden gentemot folkpartiet eller skillnaden gentemot socialdemokraterna var signifikant olika, medan däremot högern och folkpartiet var signifikant oenigare än socialdemokraterna.
3. År 1966 hade socialdemokraterna en signifikant starkare sammanhållning än samtliga borgerliga partier (i allmänhet 0.0001-nivån). Högern

Tab. 6. Skillnader i partiernas sammanhållning

År	1964					1966			
	Partipar	Alt. ¹	n ₊ ²	n ₋ ³	Tecken- test- värde	Signifi- kans- nivå ⁴	n ₊ ²	n ₋ ³	Tecken- test- värde
s—fp	1	118	86	2.24	0.05	120	74	3.30	0.001
	2	178	119	3.42	0.001	180	101	4.71	0.0001
	3	186	118	3.90	0.0001	184	99	5.05	0.0001
s—h	1	105	72	2.48	0.05	101	66	2.71	0.01
	2	184	121	3.61	0.001	146	95	3.29	0.01
	3	188	115	4.19	0.0001	150	92	3.73	0.001
s—cp	1	109	94	1.05	—	120	65	4.04	0.0001
	2	158	142	0.92	—	191	98	5.47	0.0001
	3	167	139	1.60	—	193	95	5.77	0.0001
s—k	1	19	121	8.62	0.0001	34	77	4.08	0.0001
	2	24	227	12.81	0.0001	64	136	5.09	0.0001
	3	24	227	12.81	0.0001	64	136	5.09	0.0001
fp—h	1	80	104	1.77	—	86	105	1.37	—
	2	124	146	1.34	—	109	152	2.66	0.01
	3	126	138	0.74	—	115	147	1.98	0.05
fp—cp	1	97	93	0.29	—	99	101	0.14	—
	2	118	148	1.84	—	122	153	1.87	—
	3	130	140	0.61	—	129	146	1.03	—
fp—k	1	16	123	9.08	0.0001	31	122	7.36	0.0001
	2	21	203	12.16	0.0001	52	183	8.55	0.0001
	3	21	202	12.12	0.0001	53	183	8.46	0.0001
h—cp	1	101	88	0.95	—	114	86	1.98	0.05
	2	127	142	0.91	—	150	111	2.41	0.05
	3	138	136	0.12	—	146	112	2.12	0.05
h—k	1	16	116	8.70	0.0001	35	97	5.40	0.0001
	2	20	207	12.41	0.0001	59	138	5.63	0.0001
	3	21	206	12.28	0.0001	59	137	5.57	0.0001
cp—k	1	17	120	8.80	0.0001	32	120	7.14	0.0001
	2	23	185	11.23	0.0001	59	184	8.02	0.0001
	3	24	184	11.09	0.0001	59	184	8.02	0.0001

¹ Alt. 1: Endast ja- och nej-rösterna ingår i beräkningen av sammanhållningsindex-
talen.

Alt. 2: Halva antalet avståenderöster har betraktats som ja-röster och halva antalet
som nej-röster.

Alt. 3: Varje avståenderöst har betraktats som en halv protest och lagts till mindre-
talet av ja- och nej-rösterna.

² n₊ anger antalet ggr sammanhållningsindex-talet är *större* för det förstnämnda par-
tiet i respektive partipar.

³ n₋ anger antalet ggr sammanhållningsindex-talet är *mindre* för det förstnämnda
partiet i respektive partipar.

⁴ Beträffande signifikansnivåernas innebörd se ovan s. 348.

hade en signifikant starkare sammanhållning (minst 0.05-nivån) än folkpartiet och centerpartiet enligt alternativ 2 och 3. Enligt alternativ 1 var skillnaden signifikant endast gentemot centerpartiet. Någon signifikant skillnad mellan mittenpartierna fanns ej heller år 1966. Understrykas bör, att den mellanställning som centerpartiet hade år 1964 var borta år 1966.

Hypotesen att sammanhållningen var starkast bland kommunisterna och därefter bland socialdemokraterna har sålunda bekräftats. Framför allt år 1966 var socialdemokraterna signifikant enigare än de borgerliga partierna. Är det kravet från ett regeringsparti på en hårdare partidisciplin, som väsentligen förklarar skillnaden? Tänkbart är vidare att de skärpta kraven på ökat borgerligt samarbete lett till något ökad splittring inom ett eller flera av de borgerliga partierna. Vad relationerna mellan de borgerliga partierna beträffar är det högerens starkare sammanhållning år 1966 som faller i ögonen. Vi vill här erinra om att av de 8 högerledamöter, som år 1964 toppade gruppens lista över de röstande mot partilinjerna, hade 5 lämnat riksdagen och att av de 8, som toppade motsvarande lista över de avstående mot partilinjerna, hade 7 lämnat riksdagen.

Observeras bör att den metod, som ligger till grund för tab. 6, inte gör det möjligt att pröva den andra hypotesen, nämligen den att partiernas sammanhållning, bortsett från kommunisternas, var starkare år 1966 än år 1964.

9. Partisammanhållningen i politiskt viktiga ärenden: partimotioner och propositioner

I det föregående har alla voteringar och därmed alla ärenden betraktats som likvärdiga. Ett sådant betraktelsesätt gör dock våld på verkligheten. Olika frågor har olika politisk vikt. I en politiskt viktig fråga krävs, såsom tidigare framhållits, större partisammanhållning än i en politiskt sett mindre viktig. Hur har detta krav uppfyllts under de två studerade åren?

Att genomgående klassificera voteringarna och ärendena efter den politiska vikt de ägt för respektive partier är en nästan olöslig uppgift. Ett och samma ärende kan ha olika vikt politiskt sett för olika partier. I varje fall kan lösningen inte resultera i data, som är tjänliga att läggas till grund för en kvantitativ analys.³³ Här skall problemet i stället angripas på ett annat sätt. Utgångspunkten är att partimotionerna utgör politiskt sett viktiga frå-

³³ Om problemet se bl.a. *William H. Riker, A Method for Determining the Significance of Roll Calls in Voting Bodies (J. C. Wahlke & H. Eulau, eds., Legislative Behavior, 1959 s. 377 ff.)* och *Mogens N. Pedersen, Historie 7: 3 (1967) s. 421 ff.*

Tab. 7. Antal röster mot respektive »avstår» mot partilinjen vid voteringar om partimotionerna år 1964

Parti- mot. väckt av	Antal vot.	Antal ledam.	h		fp		cp		s		k	
			Rös- ter mot	Avst.	Rös- ter mot	Avst.	Rös- ter mot	Avst.	Rös- ter mot	Avst.	Rös- ter mot	Avst.
h	36	39	4	33	60	127	35	51	0	28	1	0
fp	45	40	138	151	9	19	91	58	24	55	2	0
cp	19	34	22	43	17	10	1	4	8	16	0	1
(s)		114)										
(k)		5)										

gor.³⁴ Vid ställningstagandet till partimotionerna bör sammanhållningen inom ett parti alltså ha varit högre än genomsnittligt i fråga om såväl partiets egna partimotioner som annat partis partimotioner. Vad kommunisterna beträffar är det relativt sett svårare att särskilja deras partimotioner, varför dessa inte berörs av undersökningen. Från socialdemokratiskt håll, dvs. av regeringspartiet, väcktes inga partimotioner. I stället har propositionerna medtagits. Observeras bör, att de icke-kontroversiella propositionerna automatiskt bortfallit, därför att undersökningen avser endast ärenden, där rösträkning skett. Vad som registrerats och studerats är partiernas ställningstagande till propositionerna och partimotionerna i den tapping dessa fått av respektive partis utskottsrepresentanter. Propositionerna har uppdelats i två grupper. Till den ena har förts sådana propositioner, där motyrkandet i voteringen avsåg partimotion, till den andra sådana, där motyrkandet hade annat innehåll. Den förra gruppen bör gälla frågor, som genomsnittligt sett är partipolitiskt sett mer kontroversiella.

Av speciellt intresse är de motioner, som mittenpartiernas ledare tillsammans introducerade år 1966, här kallade Ohlin-Hedlund-motioner. De undertecknades av de två partiledarna och de rörde frågor av skiftande innehåll och politisk vikt. Likalydande motioner väcktes i första kammaren och undertecknades där av gruppledarna Birger Lundström och Torsten Bengtson. De betraktades som gemensamma partimotioner.³⁵

Antalet röster mot respektive »avstår» mot partilinjen inom de olika partierna vid voteringarna om partimotioner³⁶ respektive propositioner framgår av tab. 7—10.

³⁴ Om partimotionerna se Samhälle och riksdag, IV s. 174 f.

³⁵ Upplysningar av riksdagsledamöterna Birger Lundström och Torsten Bengtson.

³⁶ Här har alltså bortsetts från kommunisternas partimotioner. Vidare har bortsetts från 22 voteringar år 1964 och lika många år 1966. I dessa var mer än en borgerlig partimotion involverad. Det går i regel här inte att jämföra partiernas röstningsbeteenden.

Tab. 8. Antal röster mot respektive »avstår» mot partilinjen vid voteringar om partimotionerna år 1966

Parti- mot. väckt av	Antal vot.	Antal ledam.	h		fp		cp		s		k	
			Rös- ter mot	Avst.	Rös- ter mot	Avst.	Rös- ter mot	Avst.	Rös- ter mot	Avst.	Rös- ter mot	Avst.
h	36	33	0	4	48	163	55	90	3	12	0	0
fp	15	43	16	14	4	6	28	32	8	16	4	2
cp	21	35	33	23	65	86	0	9	2	6	3	3
(s		113)										
(k		8)										

Tab. 9. Antal röster mot respektive »avstår» mot partilinjen vid voteringar om propositionerna år 1964

P 1=Bifallsyrkande till proposition kontra annat yrkande som avser partimotion.

P 2=Bifallsyttrande till proposition kontra annat yrkande som ej avser partimotion.

Typ av prop.	Antal vot.	h		fp		cp		s		k	
		Rös- ter mot	Avst.	Rös- ter mot	Avst.	Rös- ter mot	Avst.	Rös- ter mot	Avst.	Rös- ter mot	Avst.
P 1	36	82	84	11	30	54	51	13	31	2	1
P 2	75	133	137	163	121	91	71	235	112	8	4

Tab. 10. Antal röster mot respektive »avstår» mot partilinjen vid voteringar om propositionerna år 1966

P 1=Bifallsyrkande till proposition kontra annat yrkande som avser partimotion.

P 2=Bifallsyttrande till proposition kontra annat yrkande som ej avser partimotion.

P 3=Bifallsyrkande till proposition kontra annat yrkande som avser en Ohlin-Hedlund motion.

Typ av prop.	Antal vot.	h		fp		cp		s		k	
		Rös- ter mot	Avst.	Rös- ter mot	Avst.	Rös- ter mot	Avst.	Rös- ter mot	Avst.	Rös- ter mot	Avst.
P 1	46	45	24	51	119	35	46	11	25	4	8
P 2	100	98	72	242	231	158	150	323	112	17	22
P 3	14	25	16	2	6	12	11	11	9	1	0

Tendensen är klar. Sammanhållningen inom ett parti skärps till nära nog enhällighet vid voteringar om partiets egna partimotioner. På samma sätt skärps sammanhållningen bland socialdemokraterna vid voteringarna om de borgerliga partimotionerna och det oberoende av om partimotionerna i voteringen står mot en proposition eller ej. Till frågan om de två öv-

riga borgerliga partiernas röstningsbeteende vid omröstningar om det tredje borgerliga partiets partimotioner återvänder vi senare i samband med redogörelsen för partisamarbetet. I detta sammanhang skall endast konstateras att även här är sammanhållningen högre än den genomsnittliga.

På samma sätt skärps sammanhållningen vid voteringar om propositioner. Detta är av förklarliga skäl särskilt markant, när motyrkandet avser partimotion. Anledningen till att sammanhållningen bland socialdemokraterna var något svagare år 1966 än år 1964 vid ställningstagandet till propositioner, där motyrkandet inte avsåg partimotion, berodde på att partimajoriteten år 1966 i flera fall gick mot regeringen, medan detta år 1964 skedde i endast ett fall.

Vad Ohlin-Hedlund-motionerna beträffar ledde de (1966) till sammanlagt 25 voteringar. Med den tyngd som en motion naturligen erhåller om två partiledare tillsammans står som undertecknare, var uppslutningen praktiskt taget fullständig från mittenpartiernas sida. I dessa voteringar röstade ingen folkpartist mot partilinjen och endast 7 »avstår» förekom inom folkpartiet. Inom centerpartiet avgavs 4 röster mot partilinjen och 10 »avstår». Från socialdemokratiskt håll förekom endast 16 röster mot partilinjen och 9 »avstår». Frapperande är att högerpartiets majoritet i endast 8 fall aktivt stödde motionerna. Vi återkommer härtill i samband med redogörelsen för partisamarbetet.

10. Partisammanhållningen i politiskt mindre viktiga ärenden: partisplittrande frågor

Analysen av partiernas interna sammanhållning vid ställningstagandet till partimotioner och propositioner visar att sammanhållningen är hög i politiskt sett viktiga frågor. Att analysen inte avsett *samtliga* sådana frågor synes ej böra tillmätas någon betydelse. Hypotesen säger emellertid något mera, den säger att sammanhållningen ökar allt efter frågornas politiska vikt. Därav följer också, att splittringen är relativt sett störst i frågor av ringa eller ingen politisk betydelse. Att definiera dessa med hjälp av en liknande mekanisk metod som användes för att särskilja politiskt viktiga frågor är inte möjligt. Man kan emellertid få något grepp om saken genom att så att säga gå bakvägen och analysera de frågor där partisammanhållningen *faktiskt sett* varit svagast. Här har utvalts alla voteringar, där minst 25 % av de röstande inom ett parti röstat mot partilinjen.²⁷ Antalet fall där det angivna procenttalet uppnåddes uppgick till 66 år 1964 och 51 år 1966 och med den fördelning på parti och år som framgår av tab. 11. Observera att antalet voteringar är lägre, därför att i en och samma votering kunde mer än *ett* parti uppnå den angivna splittringsgraden.

²⁷ Här har alltså inte tagits någon hänsyn till de avstående.

Tab. 11. Antal fall där minst 25 % röstade mot partilinjen

Parti	h		fp		cp		s		k	
	1964	1966	1964	1966	1964	1966	1964	1966	1964	1966
Antal	17	5	20	16	13	15	12	11	4	4

Det rörde sig genomgående om föga uppmärksammade ämnen. Några undantag kan dock noteras, nämligen frågorna om:

- Kvinnlig tronföljd (fp 1964 och 1966, cp 1966)
- Ärekränkning av främmande makts statsöverhuvud (fp och cp 1966)
- Religionskunskapen i det nya gymnasiet (fp, cp, s 1964)
- Jehovas vittnen och lagen om vapenfri tjänst (fp, s 1966)
- Förbud mot tillverkning och försäljning av renat brännvin (cp, k 1964)

En eller annan av de uppräknade frågorna hade onekligen viss politisk vikt men kan knappast sägas från denna synpunkt ha utgjort en förstärkingsfråga. Övriga här icke uppräknade fall saknade egentlig politisk betydelse. Så det kan tryggt sägas, att hypotesen har bekräftats även denna vägen.

Några frågor åstadkom splittring i mer än två partier. Förutom »religionskunskapens ställning i det nya gymnasiet» (fp, cp, s 1964) skall nämnas »laboraturen i perifer kärlikirurgi» (alla utom h 1966 — den enda fråga som splittrade fyra partier), »grunderna för statsbidrag till stadsteatrar» (h, fp, s 1964), »handläggningen av frågor om lokala trafikföreskrifter» (h, fp, cp 1964).

11. Partisammanhållningen: olika sakområden

Ett spörsmål som ofta rests har varit frågan om inte partisammanhållningsgraden skiftar från sakområde till sakområde. Som exempel på »partisplittrande» sakområden brukar ej sällan nämnas kultur- och moralfrågor, låt vara att det på dessa områden måhända skett en åtstramning under 1960-talet. Vanligt har vidare varit att peka på frågor som i allt väsentligt är av lokalt eller regionalt intresse; beträffande dem kan, menar man, partierna i högre grad än eljest tillåta eller rentav inte hindra partisplittring. Givet är emellertid, att dessa frågor ofta är av ringa politisk vikt och att de så till vida utgör dåliga exempel som de fördelar sig på olika sakområden.⁹⁸

Det skulle ligga nära till hands att söka klassificera voteringarna efter

⁹⁸ Back, Samhälle och riksdag II s. 133; Mogens N. Pedersen, Scandinavian Political Studies 2 (1967) s. 148.

sakområden, t.ex. jordbruksfrågor, försvarsfrågor, budgetfrågor, kulturfrågor, moralfrågor, och att söka indela de ärenden voteringarna avser efter det intresse de söker tillgodose, rikspolitiskt, regionalpolitiskt eller lokalpolitiskt.

Klassificeringar av detta slag förekommer inom litteraturen. Ett exempel härpå är Lars Skölds ovan (s. 336) refererade undersökning från år 1950.³⁹ De ställer emellertid klassificeraren inför stora svårigheter, därför att de inte kan ske mekaniskt. Ofta hör en fråga hemma inom mer än ett fack. En jordbruksfråga kan t.ex. samtidigt vara även en budgetfråga och äga försvarspolitiska aspekter. Liknande svårigheter tillstöter, om man söker indela ärendena i rikspolitiska, regionalpolitiska eller lokalpolitiska. Vi har därför avstått från att klassificera samtliga voteringar. I stället har vi även här gått bakvägen och analyserat de fall, då en partigrupp var så splittrad att minst 25 % av de röstande gick emot partilinjen. Vilka sakområden avsåg dessa fall? En indelning av dem lämnas i tab. 12.

Iögonfallande är att 22 av voteringarna (25 av fallen) avsåg skol- och ungdomsfrågor och 7 av voteringarna (11 av fallen) trafikfrågor. Bland de kulturella frågorna uppgick teaterfrågorna till 3 (7), 4 (6) av de sociala frågorna avsåg nykterhetsfrågor och 4 (7) av tjänstefrågorna gällde inrättande av professurer eller laboraturer vid medicinsk fakultet eller Karolinska institutet. Endast ett begränsat antal av voteringarna (omkring 10) rörde frågor av renodlat lokalt intresse, försåvitt man inte dit vill hänföra tjänsteinrättningsfrågorna. Förklaringen torde vara, att frågor som är av renodlat lokalt intresse endast mera sällan kan åstadkomma en så betydande splittring inom ett parti, som det här är fråga om.

12. Sammanhållningen i skilda grupper

I försöken att analysera och belysa den skiftande graden av partisammanhållning har hittills egenskaper (karaktéristika) i de ämnen voteringarna gäller skjutits i förgrunden. Problemet kan emellertid angripas även på så sätt, att man tar utgångspunkten i de röstande och undersöker, om inte vissa egenskaper hos dem kan vara ägnade att belysa partisammanhållningen. I detta syfte har, såsom tidigare (s. 341) framhållits, ledamöterna parti för parti klassificerats efter levnadsålder, riksdagsålder, kön, medlemskap av riksdagens kristna grupp, medlemskap av någon av nykterhetsgrupperna, samt tillhörighet till kategorierna landstingsman, jordbrukare, norrlänning, storstadsbo och (för socialdemokraterna) om vederbörande ingick i den s.k. Kellgren-gruppen. Hypotesen har varit att de personer, som hade en sådan egenskap, inom sitt parti och kanske också mellan partierna (jfr nedan) bildat en undergrupp, karakteriserad av en intern sammanhållning.

³⁹ Sköld, *Tiden* 1950 s. 278 ff.

Tab. 12. Partisplittrande frågor (minst 25 % röstade mot partilinjen) efter parti och sakområden

Sak- område	Parti Ar	h		fp		cp		s		k		S:a	Antal vot. ¹
		1964	1966	1964	1966	1964	1966	1964	1966	1964	1966		
Konstitutionellt		—	1	2	2	—	1	1	1	—	—	8	6
Kulturellt		4	—	2	—	2	1	1	—	—	1	11	5
Skol- och ungdoms		5	—	9	2	3	1	3	1	—	1	25	22
Socialt		1	1	1	1	1	—	3	3	1	—	12	10
Näringspolitik		3	1	—	—	1	1	—	2	—	—	8	7
Jordbruk, fiske, skog		2	—	3	2	3	—	3	1	—	—	14	12
Trafik		1	—	1	5	2	2	—	—	—	—	11	7
Inr. av tjänster, löner		1	—	2	1	—	5	1	1	2	2	15	9
Övriga		—	2	1	2	1	4	—	2	1	—	13	11
Summa		17	5	21	15	13	15	12	11	4	4	117	89

¹ Eftersom det förekom att mer än ett parti stod splittrat i en och samma fråga, är antalet voteringar lägre än antalet fall.

Tab. 13. *Genomsnittligt antal röster mot partilinjen i skilda undergrupper*
(Siffrorna inom parentes anger antalet individer)

Under- grupp	År	Kodnr	h	fp	cp	s
		1	13.3(7)	12.4(7)	13.8(9)	11.3(29)
Levnadsålder	1964	2	15.2(20)	16.9(15)	15.4(13)	10.1(52)
		3	12.5(12)	17.7(18)	10.4(12)	11.8(33)
		1	12.6(14)	14.2(9)	11.9(15)	7.3(25)
1966	2	8.4(15)	16.3(19)	14.7(12)	7.1(53)	
	3	13.3(4)	11.5(15)	11.1(8)	8.5(35)	
	1	16.2(6)	14.4(10)	15.5(8)	11.4(21)	
Riksdagsålder	1964	2	12.1(16)	13.8(9)	14.4(13)	11.4(37)
		3	15.0(17)	18.7(21)	10.5(13)	10.3(52)
		1	13.4(11)	16.9(9)	12.1(7)	7.4(11)
1966	2	9.1(12)	13.5(13)	12.0(14)	7.5(36)	
	3	10.0(10)	13.5(21)	13.6(14)	7.8(66)	
	2	17.8(5)	19.0(4)	—(0)	13.2(25)	
Kvinnor	1966	2	10.4(5)	13.7(3)	—(0)	8.8(24)
Kristna gruppen	1964	2	14.2(23)	14.6(21)	14.2(18)	17.8(9)
	1966	2	11.5(23)	13.9(21)	14.2(20)	10.2(9)
Nykterhets- grupperna	1964	2, 3	—(3)	15.1(27)	13.7(11)	12.5(48)
	1966	2, 3	—(3)	13.6(27)	12.8(12)	8.9(42)
Landstingsmän	1964	2	12.5(16)	16.7(14)	13.5(27)	10.4(40)
	1966	2	10.5(13)	16.2(15)	12.8(26)	7.5(42)
Norrlänningar	1964	2	16.3(4)	14.5(6)	14.5(6)	10.2(20)
	1966	2	16.0(3)	12.8(6)	11.0(5)	7.9(20)
Storstadsbor	1964	2	17.8(15)	19.0(14)	—(1)	13.2(29)
	1966	2	10.4(12)	13.7(16)	—(2)	8.8(29)
Kellgren-gruppen	1964	2	—	—	—	11.5(24)
	1966	2	—	—	—	7.3(23)
Jordbrukare	1964	2	12.1(14)	21.3(4)	12.4(26)	11.3(10)
	1966	2	10.0(8)	16.7(4)	13.0(24)	9.1(9)
Totalt	1964		14.0(39)	16.5(40)	13.2(34)	10.9(114)
	1966		10.8(33)	14.2(43)	12.7(35)	7.6(113)

Vad det här gäller är alltså att undersöka sammanhållningen inom undergrupper som definierats med hjälp av ovan angivna karakteristika. Av praktiska skäl har analysen begränsats till att avse undergrupper med minst fem medlemmar. Detta har lett till att bl.a. kommunisterna automatiskt fallit bort.

Vi skall först — utan några särskilda kommentarer — ange för varje parti det genomsnittliga antalet röster mot partilinjen samt det genomsnittliga antalet »avstår» mot partilinjen inom undergrupperna. Uppgifterna framgår av tab. 13 och 14.

Tab. 14. *Genomsnittligt antal »avstår» mot partilinjen i skilda undergrupper*
(Siffrorna inom parentes anger antalet individer)

Under- grupp	År	Kodnr	h	fp	cp	s
Levnadsålder	1964	1	9.4(7)	18.4(7)	10.6(9)	5.0(29)
		2	18.0(20)	17.5(15)	12.4(13)	5.8(52)
		3	23.0(12)	18.9(18)	10.9(12)	6.6(33)
	1966	1	9.9(14)	14.1(9)	14.3(15)	3.0(25)
		2	7.9(15)	20.2(19)	17.8(12)	2.6(53)
		3	13.0(4)	25.9(15)	16.5(8)	3.6(35)
Riksdagsålder	1964	1	21.2(6)	19.2(10)	14.5(8)	4.0(21)
		2	11.8(16)	18.7(9)	10.3(13)	5.4(37)
		3	22.9(17)	17.7(21)	10.6(13)	7.3(52)
	1966	1	11.2(11)	22.3(9)	14.4(7)	3.1(11)
		2	6.9(12)	19.8(13)	16.1(14)	2.4(36)
		3	10.4(10)	21.0(21)	16.7(14)	3.3(66)
Kvinnor	1964	2	19.6(5)	11.3(4)	—(0)	6.3(25)
	1966	2	8.8(5)	11.0(3)	—(0)	3.8(24)
Kristna gruppen	1964	2	19.1(23)	18.8(21)	11.3(18)	7.0(9)
	1966	2	10.4(23)	20.7(21)	16.0(20)	5.6(9)
Nykterhets- grupperna	1964	2, 3	—(3)	18.4(27)	11.5(11)	6.1(48)
	1966	2, 3	—(3)	21.2(27)	20.0(12)	4.1(42)
Landstingsmän	1964	2	16.8(16)	20.3(14)	12.4(27)	5.0(40)
	1966	2	8.6(13)	24.3(15)	17.3(26)	3.5(42)
Norrlänningar	1964	2	15.5(4)	25.5(6)	10.3(6)	3.7(20)
	1966	2	14.0(3)	26.0(6)	17.4(5)	2.8(20)
Storstadsbor	1964	2	19.3(15)	16.1(14)	—(1)	6.1(29)
	1966	2	7.9(12)	15.9(16)	—(2)	2.1(29)
Kellgren-gruppen	1964	2	—	—	—	5.0(24)
	1966	2	—	—	—	2.1(23)
Jordbrukare	1964	2	15.1(14)	25.8(4)	9.6(26)	6.0(10)
	1966	2	11.8(8)	26.8(4)	14.8(24)	2.0(9)
Totalt	1964		18.0(39)	18.3(40)	11.4(34)	5.8(114)
	1966		9.4(33)	20.9(43)	16.0(35)	3.0(113)

För att få säkrare mått har vi teckentestat sammanhållningsindexserien för undergrupp efter undergrupp inom ett parti (t.ex. socialdemokratiska kvinnliga ledamöter) mot sammanhållningsindexserien för undergruppens komplement, dvs. övriga partimedlemmar (i det angivna fallet de socialdemokratiska manliga ledamöterna). Vid bedömningen av resultaten bör observeras, att teckentestet är så konstruerat att de fall, då indextalen är lika, ej medtagits. Detta innebär, att bl.a. samtliga voteringar, där partiet varit enigt, lämnats utanför. Analysen gäller alltså de voteringar, där i varje fall någon splittring förekommit inom partiet i fråga. Vid bedömningen av

resultaten bör vidare observeras — något som redan tidigare understrukits — att de framräknade signifikansnivåerna utgör endast ett mått på säkerheten i observationen att en skillnad föreligger och inte säger något om skillnadens storlek.

a. *Levnadsåldersgrupper*

I tab. 15 redovisas resultaten för ålder 1 (—49) och ålder 3 (60 år—).

För år 1964 uppvisar den yngsta åldersgruppen (—49 år) en signifikant starkare sammanhållning inom de borgerliga partierna men ej bland socialdemokraterna, där dock motsvarande tendens finns. För år 1966 kan

Tab. 15. *Sammanhållningen i undergrupper: levnadsåldern*
Ålder 1 (—49 år)

l.1	Alt. ¹	1964				1966			
		n ₊ ²	n ₋ ³	Tecken- test- värde	Signifi- kans- nivå ⁴	n ₊ ²	n ₋ ³	Tecken- test- värde	Signifi- kans- nivå ⁴
h	1	29	85	5.24	0.0001	73	43	2.79	0.01
1964:	7 ⁵ 2	39	178	9.44	0.0001	97	75	1.68	—
1966:	14 3	43	173	8.85	0.0001	97	75	1.68	—
fp	1	24	89	6.11	0.0001	47	85	3.31	0.001
1964:	7 2	56	137	5.83	0.0001	56	151	6.60	0.0001
1966:	9 3	60	131	5.14	0.0001	61	147	5.96	0.0001
cp	1	44	83	3.46	0.001	58	75	1.47	—
1964:	9 2	72	121	3.53	0.001	90	126	2.45	0.05
1966:	15 3	72	122	3.59	0.001	95	118	1.58	—
s	1	63	74	0.94	—	25	74	4.92	0.0001
1964:	29 2	107	137	1.92	—	46	138	6.78	0.0001
1966:	25 3	113	133	1.28	—	49	134	6.28	0.0001

¹ Alt. 1: Endast ja- och nej-rösterna ingår i beräkningen av sammanhållningsindex-talen.

Alt. 2: Halva antalet avståenderöster har betraktats som ja-röster och halva antalet som nej-röster.

Alt. 3: Varje avståenderöst har betraktats som en halv protest och lagts till mindre-talet av ja- och nej-rösterna.

² n₊ anger antalet ggr sammanhållningsindex-talet är *större* för komplementgruppen än för undergruppen.

³ n₋ anger antalet ggr sammanhållningsindex-talet är *mindre* för komplementgruppen än för undergruppen.

⁴ Beträffande signifikansnivåernas innebörd se ovan s. 348.

⁵ Antalet individer i undergruppen.

Alder 3 (60 år—)

1.3	Alt. ¹	1964				1966			
		n ₊ ²	n ₋ ³	Tecken- test- värde	Signifi- kans- nivå ⁴	n ₊ ²	n ₋ ³	Tecken- test- värde	Signifi- kans- nivå ⁴
h	1	46	75	2.64	0.01	(ej fem medl)			
1964:	12 ⁵	2	115	109	0.40	—			
1966:	4	3	125	98	1.81	—			
fp	1	76	51	2.22	0.05	42	87	3.96	0.0001
1964:	18	2	113	104	0.61	94	102	0.57	—
1966:	15	3	117	96	1.44	101	99	0.14	—
cp	1	56	70	1.25	—	34	83	4.53	0.0001
1964:	12	2	101	91	0.72	74	116	3.05	0.01
1966:	8	3	110	84	1.87	78	112	2.47	0.05
s	1	73	62	0.95	—	57	41	1.62	—
1964:	33	2	128	116	0.77	96	84	0.89	—
1966:	35	3	135	113	1.40	105	81	1.76	—

konstateras en signifikant starkare sammanhållning inom folkpartiet och socialdemokraterna samt för centerpartiet enligt alternativ 2. För högern har däremot läget skiftat. De unga högermännen uppvisar nu en svagare sammanhållning (signifikant dock endast enligt alternativ 1) än partiet i övrigt.

Den äldsta åldersgruppen (60 år—) utgör inte på samma sätt en markerad undergrupp som den yngsta. Signifikanta skillnader föreligger endast sällan och kan (som för folkpartiet) slå åt olika håll. Noteras bör dock, att de äldsta centerpartisterna år 1966 uppvisar en signifikant starkare sammanhållning än gruppen i övrigt.

b. Riksdagsåldersgrupper

Sammanhållningen efter riksdagsålder framgår av tab. 16. I denna har resultatet för ålder 1 (de som sitter sin första mandatperiod) och för ålder 3 (de som sitter minst sin fjärde mandatperiod) angivits.

Den yngsta riksdagsåldersgruppen har år 1964 inom samtliga partier en signifikant starkare sammanhållning, för centerpartiet dock endast enligt alternativ 1. För år 1966 gäller, att skillnaden är signifikant för socialdemokraterna och centerpartiet och enligt alternativ 2—3 för folkpartiet. Inom högern har däremot — liksom i fråga om levnadsåldern — läget ändrats: den yngsta gruppen uppvisar en tendens till svagare sammanhållning.

Tab. 16. Sammanhållningen i undergrupper: riksdagsåldern
Riksdagsålder 1 (första mandatperioden)

10.1	Alt. ¹	1964				1966				
		n ₊ ²	n ₋ ³	Tecken- test- värde	Signifi- kans- nivå ⁴	n ₊ ²	n ₋ ³	Tecken- test- värde	Signifi- kans- nivå ⁴	
h	1	41	68	2.59	0.01	61	55	0.56	—	
1964:	6 ⁵	2	69	125	4.02	0.0001	87	85	0.15	—
1966:	11	3	74	120	3.30	0.001	90	82	0.61	—
fp	1	34	94	5.30	0.0001	56	73	1.50	—	
1964:	10	2	70	139	4.77	0.0001	79	127	3.34	0.001
1966:	9	3	81	129	3.31	0.001	86	119	2.30	0.05
cp	1	46	76	2.72	0.01	30	90	5.48	0.0001	
1964:	8	2	82	106	1.75	—	43	157	8.06	0.0001
1966:	7	3	82	105	1.68	—	52	147	6.73	0.0001
s	1	41	94	4.56	0.0001	18	80	6.26	0.0001	
1964:	21	2	63	185	7.75	0.0001	39	145	7.81	0.0001
1966:	11	3	68	181	7.16	0.0001	40	143	7.61	0.0001

Riksdagsålder 3 (minst fjärde mandatperioden)

10.3	Alt. ¹	1964				1966				
		n ₊ ²	n ₋ ³	Tecken- test- värde	Signifi- kans- nivå ⁴	n ₊ ²	n ₋ ³	Tecken- test- värde	Signifi- kans- nivå ⁴	
h	1	77	44	3.00	0.01	43	73	2.79	0.01	
1964:	17 ⁵	2	153	69	5.64	0.0001	77	92	1.15	—
1966:	10	3	156	64	6.20	0.0001	87	85	0.15	—
fp	1	88	38	4.45	0.0001	71	59	1.05	—	
1964:	21	2	134	75	4.08	0.0001	119	82	2.61	0.01
1966:	21	3	133	74	4.10	0.0001	122	78	3.11	0.01
cp	1	52	73	1.88	—	70	60	0.88	—	
1964:	13	2	83	105	1.60	—	116	95	1.45	—
1966:	14	3	95	93	0.15	—	126	82	3.05	0.01
s	1	69	56	1.16	—	62	34	2.86	0.01	
1964:	56	2	129	101	1.85	—	123	59	4.74	0.0001
1966:	66	3	128	90	2.57	0.05	116	68	3.54	0.0001

Noter se under tab. 15.

Tab. 17 Sammanhållningen i undergrupper: de kvinnliga ledamöterna

2.2	Alt. ¹	1964				1966				
		n ₊ ²	n ₋ ³	Tecken- test- värde	Signifi- kans- nivå ⁴	n ₊ ²	n ₋ ³	Tecken- test- värde	Signifi- kans- nivå ⁴	
h	1	27	55	3.09	0.01	17	60	4.90	0.0001	
1964:	5 ⁵	2	50	100	4.08	0.0001	29	87	5.39	0.0001
1966:	5	3	56	95	3.17	0.01	38	77	3.64	0.001
s	1	61	74	1.12	—	40	60	2.00	0.05	
1964:	25	2	107	137	1.92	—	69	114	3.33	0.001
1966:	24	3	112	136	1.52	—	74	112	2.79	0.01

Noter se under tab. 15.

Den äldsta riksdagsåldersgruppen uppvisar år 1964 med något undantag en svagare sammanhållning. Skillnaden är signifikant för högern och folkpartiet och, enligt alternativ 3, även för socialdemokraterna. År 1966 har socialdemokraterna enligt samtliga tre alternativ, folkpartiet enligt alternativ 2—3 och centerpartiet enligt alternativ 3 en signifikant svagare sammanhållning. Högern ger här för år 1966 en motsatt bild. Den äldsta riksdagsåldersgruppen uppvisar enligt alternativ 1 en signifikant starkare sammanhållning och enligt alternativ 2 en tendens till starkare sammanhållning.

c. De kvinnliga ledamöterna

De kvinnliga ledamöternas interna sammanhållning per parti framgår av tab. 17. Det är endast högern och socialdemokraterna, som uppvisar tillräckligt stora undergrupper (minst 5 ledamöter).

De kvinnliga ledamöterna uppvisar genomgående en större frekvens av högre sammanhållningsindex. Skillnaderna är signifikanta, bortsett från de socialdemokratiska kvinnorna år 1964.

d. Ledamöterna av riksdagens kristna grupp

Den interna sammanhållning, som ledamöterna av riksdagens kristna grupp hade, redovisas per parti i tab. 18.

De socialdemokratiska ledamöterna av den kristna gruppen uppvisar såväl 1964 som 1966 en signifikant starkare sammanhållning än övriga socialdemokrater. Även inom folkpartiet har ledamöterna av den kristna gruppen genomgående en större frekvens av högre sammanhållningsindex.

Tab. 18. Sammanhållningen i undergrupper: ledamöterna av riksdagens kristna grupp

4.2	Alt. ¹	1964		Tecken- test- värde	Signifi- kans- nivå ⁴	1966		Tecken- test- värde	Signifi- kans- nivå ⁴
		n ₊ ²	n ₋ ³			n ₊ ²	n ₋ ³		
h	1	66	57	0.81	—	75	40	3.26	0.01
1964: 23 ⁵	2	123	100	1.54	—	116	52	4.94	0.0001
1966: 22	3	118	106	0.80	—	113	56	4.38	0.0001
fp	1	53	71	1.62	—	56	73	1.50	—
1964: 21	2	98	118	1.36	—	78	125	3.30	0.001
1966: 21	3	90	123	2.26	0.05	73	124	3.63	0.001
cp	1	63	62	0.09	—	86	45	3.58	0.001
1964: 18	2	101	93	0.57	—	130	79	3.53	0.001
1966: 20	3	95	98	0.22	—	117	95	1.51	—
s	1	44	93	4.19	0.0001	28	72	4.40	0.0001
1964: 9	2	69	181	7.08	0.0001	52	134	6.01	0.0001
1966: 9	3	69	179	6.99	0.0001	55	131	5.57	0.0001

Noter se under tab. 15.

tal, signifikant dock endast för år 1964 enligt alternativ 3 och för år 1966 enligt alternativ 2 och 3. För högerens och centerpartiets del är förhållandet år 1966 det omvända; skillnaden är i regel signifikant.

e. Ledamöterna av riksdagens nykterhetsgrupper

Den interna sammanhållning, som ledamöterna av riksdagens båda nykterhetsgrupper hade, redovisas per parti i tab. 19. Observera att anslutningen från höger inte var tillräckligt stor för att konstituera en undergrupp.

Ledamöterna av den socialdemokratiska nykterhetsgruppen har en lägre sammanhållning än övriga socialdemokrater. Skillnaden är dock inte signifikant år 1964 enligt alternativ 1 och 2. För folkpartiets del, där medlemmarna av nykterhetsgruppen utgjorde en majoritet, finns ingen enhetlig tendens och inga signifikanta skillnader. Centerpartiets ledamöter av nykterhetsgruppen visar genomgående en tendens till större enighet än parti-gruppen i övrigt. Skillnaden är signifikant år 1966 enligt alternativ 1.

f. Landstingsmännen

Den interna sammanhållning, som landstingsmännen inom riksdagen hade, redovisas per parti i tab. 20.

Tab. 19. Sammanhållningen i undergrupper: ledamöterna av riksdagens nykterhetsgrupper

5.2 o. 3	Alt. ¹	1964				1966			
		n ₋ ²	n ₊ ²	Tecken- test- värde	Signifi- kans- nivå ⁴	n ₊ ²	n ₋ ²	Tecken- test- värde	Signifi- kans- nivå ⁴
fp	1	71	58	1.14	—	63	69	0.52	—
1964: 27 ⁵	2	112	100	0.82	—	102	104	0.14	—
1966: 27	3	101	109	0.55	—	96	110	0.98	—
cp	1	53	74	1.86	—	50	81	2.71	0.01
1964: 11	2	84	105	1.53	—	104	111	0.48	—
1966: 12	3	92	100	0.58	—	105	108	0.21	—
s	1	74	58	1.39	—	63	36	2.71	0.01
1964: 48	2	123	108	0.99	—	119	61	4.32	0.0001
1966: 42	3	145	99	2.94	0.01	124	61	4.63	0.0001

Noter se under tab. 15.

Tab. 20. Sammanhållningen i undergrupper: landstingsmännen

6.2	Alt. ¹	1964				1966			
		n ₊ ²	n ₋ ²	Tecken- test- värde	Signifi- kans- nivå ⁴	n ₊ ²	n ₋ ²	Tecken- test- värde	Signifi- kans- nivå ⁴
h	1	44	79	3.16	0.01	51	63	1.12	—
1964: 16 ⁵	2	97	128	2.07	0.05	75	94	1.46	—
1966: 13	3	106	119	0.87	—	83	88	0.38	—
fp	1	56	73	1.50	—	70	57	1.15	—
1964: 14	2	110	104	0.41	—	117	88	2.03	0.05
1966: 15	3	116	99	1.16	—	121	83	2.66	0.01
cp	1	68	44	2.27	0.05	98	31	5.90	0.0001
1964: 26	2	112	63	3.70	0.001	147	64	5.71	0.0001
1966: 26	3	105	71	2.56	0.05	136	74	4.28	0.0001
s	1	56	77	1.82	—	42	56	1.41	—
1964: 40	2	98	139	2.66	0.01	89	91	0.15	—
1966: 42	3	109	131	1.42	—	93	91	0.15	—

Noter se under tab. 15.

Tab. 21 Sammanhållningen i undergrupper: jordbrukarna

11.2	Alt. ¹	1964				1966			
		n ₊ ²	n ₋ ³	Tecken- test- värde	Signifi- kans- nivå ⁴	n ₊ ²	n ₋ ³	Tecken- test- värde	Signifi- kans- nivå ⁴
h	1	43	78	3.18	0.01	41	73	3.00	0.01
1964: 14 ⁵	2	76	147	4.75	0.0001	66	102	2.78	0.01
1966: 8	3	78	146	4.54	0.0001	72	98	1.99	0.05
cp	1	74	54	1.77	—	74	50	2.16	0.05
1964: 26	2	90	104	1.01	—	108	96	0.84	—
1966: 24	3	84	107	1.66	—	102	102	0.00	—
s	1	39	98	5.04	0.0001	29	71	4.20	0.0001
1964: 10	2	63	186	7.79	0.0001	37	147	8.11	0.0001
1966: 9	3	67	181	7.24	0.0001	38	147	8.01	0.0001

Noter se under tab. 15.

Beträffande landstingsmännen bör främst noteras, att centerpartiets landstingsmän är signifikant oenigare än övriga centerpartister såväl 1964 som 1966. Komplementgruppen utgjorde dock en minoritet inom partiet och bestod av 8 respektive 9 ledamöter. Starkare sammanhållning än övriga ledamöter uppvisar de socialdemokratiska landstingsmännen år 1964 och högerens landstingsmän båda åren, men skillnaderna är endast delvis signifikanta. Folkpartiets landstingsmän har år 1966 en svagare sammanhållning än övriga folkpartister. Skillnaden är signifikant enligt alternativ 2 och 3.

g. Jordbrukarna

Den interna sammanhållning, som jordbrukarna inom riksdagen hade, redovisas per parti i tab. 21. Observera att det inom folkpartiet inte fanns tillräckligt många jordbrukare för att konstituera en undergrupp.

Jordbrukarna uppvisar inom högern och socialdemokraterna båda åren en signifikant högre sammanhållning än övriga ledamöter. Hos centerpartiet, där jordbrukarna utgjorde den långt större delen inom partiet, är tendensen delvis motsatt.

h. Norrlänningarna

Den interna sammanhållning, som de norrländska riksdagsmännen hade, redovisas per parti i tab. 22. Observera att det inom högern inte fanns tillräckligt många norrlänningar för att konstituera en undergrupp.

Tab. 22. Sammanhållningen i undergrupper: norrlänningarna

7.2	Alt. ¹	1964				1966			
		n ₊ ²	n ₋ ³	Tecken- test- värde	Signifi- kans- nivå ⁴	n ₊ ²	n ₋ ³	Tecken- test- värde	Signifi- kans- nivå ⁴
fp	1	31	82	4.80	0.0001	29	91	5.66	0.0001
1964:	6 ⁵ 2	67	130	4.49	0.0001	50	141	6.58	0.0001
1966:	6 3	76	121	3.21	0.01	57	135	5.63	0.0001
cp	1	34	66	3.20	0.01	12	34	3.24	0.01
1964:	6 2	48	112	5.06	0.0001	20	59	4.39	0.0001
1966:	5 3	54	104	3.98	0.0001	19	60	4.61	0.0001
s	1	37	99	5.32	0.0001	27	72	4.52	0.0001
1964:	20 2	59	196	9.14	0.0001	42	141	7.32	0.0001
1966:	20 3	57	190	8.46	0.0001	47	138	6.69	0.0001

Noter se under tab. 15.

Tab. 23. Sammanhållningen i undergrupper: storstadsborna

8.2	Alt. ¹	1964				1966			
		n ₊ ²	n ₋ ³	Tecken- test- värde	Signifi- kans- nivå ⁴	n ₊ ²	n ₋ ³	Tecken- test- värde	Signifi- kans- nivå ⁴
h	1	55	68	1.17	—	41	74	3.08	0.01
1964:	15 ⁵ 2	109	114	0.33	—	57	113	4.30	0.0001
1966:	12 3	115	106	0.61	—	63	107	3.37	0.01
fp	1	50	81	2.71	0.01	52	79	2.36	0.05
1964:	14 2	79	137	3.95	0.0001	81	125	3.07	0.01
1966:	16 3	80	134	3.69	0.001	88	119	2.15	0.05
s	1	57	80	1.97	0.05	38	61	2.31	0.05
1964:	29 2	97	150	3.37	0.001	61	123	4.57	0.0001
1966:	29 3	107	141	2.16	0.05	61	122	4.51	0.0001

Noter se under tab. 15.

Tab. 24. Sammanhållningen i undergrupper: Kellgren-gruppen

9:2	Alt. ¹	1964				1966			
		n ₊ ²	n ₋ ³	Tecken- test- värde	Signifi- kans- nivå ⁴	n ₊ ²	n ₋ ³	Tecken- test- värde	Signifi- kans- nivå ⁴
s	1	47	88	3.53	0.001	27	71	4.44	0.0001
1964: 24 ⁵	2	94	153	3.75	0.001	47	137	6.63	0.0001
1966: 23	3	102	145	2.74	0.01	52	132	5.90	0.0001

Noter se under tab. 15.

Norrlänningarna är inom samtliga partier, som blivit föremål för analys (fp, cp, s), signifikant enigare än övriga partiledamöter.

i. Storstadsborna

Den interna sammanhållning, som riksdagsmännen från storstadsområdena (se definitionen å s. 341) hade, redovisas per parti i tab. 23. Observera att det inom centern inte fanns tillräckligt många storstadsbor för att konstituera en undergrupp.

Storstadsborna är i allmänhet signifikant enigare än övriga partiledamöter. Bidragande härtill torde ha varit att bland riksdagsledamöterna från Stockholms stad och län återfinnes en betydande del av berörda partiets ledning. Ett undantag utgör högern år 1964. Undantaget torde förklaras av att partiets ledamöter från fyrstadskretsen det året i hög grad röstade mot partilinjen (jfr nedan s. 377).

j. Kellgren-gruppen

Den interna sammanhållning som Kellgren-gruppen inom socialdemokraterna hade, redovisas i tab. 24.

Kellgren-gruppen är båda åren signifikant enigare än övriga socialdemokrater.

Genom att kombinera de i kodschemat angivna egenskaperna kan man bilda undergrupper inom en undergrupp, t.ex. socialdemokrater som är ledamöter av såväl den kristna gruppen som nykterhetsgruppen. Mången gång råder det emellertid starka samband mellan de olika egenskaperna — och framför allt mellan de egenskaper som här är av särskilt intresse — t.ex. mellan levnadsålder och riksdagsålder, mellan storstadsbo och »icke-landstingsman», mellan norrlänning respektive jordbrukare och landstingsman, mellan medlemskap av den kristna gruppen och någon nykterhetsgrupp. Av folkpartiets 21 medlemmar år 1966 i den kristna gruppen till-

hörde sålunda inte mindre än 20 den borgerliga nykterhetsgruppen. Att undersöka sådana grupper, där det råder en betydande överlappning mellan egenskaper, är knappast meningsfullt, om man inte gör en undersökning av samtliga kombinationer, vilket inte kan komma ifråga (jfr nedan s. 378). Omvänt gäller att egenskaper mellan vilka det inte finns en sådan överlappning och som är intressanta att undersöka, i allmänhet ger upphov till grupper, vars medlemstal ligger under 5 och därför inte bör undersökas. Vi har därför här avstått från körningar av undergrupper med mer än en egenskap.

13. Likheter i röstningsbeteende hos undergrupper inom mer än ett parti

För att ytterligare belysa de här definierade egenskapernas inverkan på partisammanhållningen är det av intresse att undersöka om det finns tendenser till lika röstningsbeteende hos mot varandra svarande undergrupper i skilda partier, t.ex. de undergrupper som bildas av ledamöterna av den kristna gruppen. Med hjälp av likhetsindex kan vi för varje par av parti undersöka om undergrupperna skiljer sig från komplementen, dvs. övriga ledamöter (se ovan s. 349). I analysen har främst av tolkningsskäl någon hänsyn ej tagits till avståenderösterna, dvs. alt. 2 och 3 har inte medtagits.⁴⁰ Av skäl som tidigare anförts behandlas endast undergrupper med *en* egenskap.

a. Levnadsåldersgrupper

Undersökningen har avsett den yngsta gruppen, dvs. —49 år. Likheten i röstningsbeteendet hos denna grupp jämförd med komplementgruppen framgår för varje partipar av tab. 25.

De socialdemokratiska och borgerliga riksdagsledamöter, vilka tillhör den yngsta åldersgruppen, har både 1964 och 1966 vid varje partijämförelse (dvs. s—fp, s—h och s—cp) en tendens till *mindre* likartat röstningsbeteende än socialdemokrater och borgerliga, som tillhör de äldre årsgrupperna. Skillnaden är emellertid signifikant endast i fråga om s—fp och s—h för år 1966. Vad beträffar fp—cp har de yngsta båda åren ett signifikant *mer* likartat röstningsbeteende än övriga ledamöter. I fråga om h—cp är förhållandet det motsatta; skillnaden är dock inte signifikant 1966.

b. Riksdagsåldersgrupper

Undersökningen har avsett den yngsta gruppen, den som sitter sin första mandatperiod. Likheten i röstningsbeteendet hos denna grupp, jämförd med komplementgruppen framgår för varje partipar av tab. 26.

⁴⁰ Se ovan s. 347.

Tab. 25. Likheten i röstningsbeteende mellan den yngsta åldersgruppen i respektive partier

1.1	1964				1966			
	n ₊ ¹	n ₋ ²	Tecken- test- värde	Signifi- kans- nivå ³	n ₊ ¹	n ₋ ²	Tecken- test- värde	Signifi- kans- nivå ³
s—fp	99	82	1.26	—	119	72	3.40	0.001
s—h	126	111	0.97	—	141	72	4.73	0.0001
s—cp	153	125	1.68	—	129	107	1.43	—
fp—h	79	76	0.24	—	86	102	1.17	—
fp—cp	92	128	2.43	0.05	89	152	4.06	0.0001
h—cp	109	69	3.00	0.01	110	91	1.34	—

¹ n₊ anger antalet ggr likhetsindextalet mellan de två berörda komplementgrupperna är större än likhetsindextalet för de två berörda yngsta grupperna.

² n₋ anger antalet ggr likhetsindextalet mellan de två berörda komplementgrupperna är mindre än likhetsindextalet för de två berörda yngsta grupperna.

³ Beträffande signifikansnivåernas innebörd se ovan s. 348.

Tab. 26. Likheten i röstningsbeteende mellan den yngsta riksdagsåldersgruppen i respektive partier

10.1	1964				1966			
	n ₊ ¹	n ₋ ²	Tecken- test- värde	Signifi- kans- nivå ³	n ₊ ¹	n ₋ ²	Tecken- test- värde	Signifi- kans- nivå ³
s—fp	127	74	3.74	0.001	130	58	5.25	0.0001
s—h	156	76	5.25	0.0001	150	68	5.55	0.0001
s—cp	165	102	3.86	0.001	136	84	3.51	0.001
fp—h	62	97	2.78	0.01	89	96	0.51	—
fp—cp	93	133	2.66	0.01	81	141	4.03	0.0001
h—cp	63	103	3.10	0.01	95	85	0.75	—

Noter se under tab. 25

Utslagen från tab. 25 kommer här i allmänhet igen i förstärkt form. Det mindre likartade röstningsbeteendet mellan de socialdemokrater och de borgerliga, som tillhör den yngsta gruppen, är nu genomgående signifikant.

De yngsta inom de borgerliga partierna har år 1964 ett signifikant mer likartat röstningsbeteende än övriga ledamöter. För år 1966 gäller detta endast i fråga om fp—cp. Observera skillnaden år 1964 i fråga om h—cp mellan levnadsålder och riksdagsålder. I förra fallet är röstningsbeteendet signifikant *mindre* likartat, i det senare signifikant *mera* likartat.

Tab. 27. Likheten i röstningsbeteende mellan ledamöterna av riksdagens kristna grupp i respektive partier

4.2	1964				1966			
	n ₊ ¹	n ₋ ²	Tecken- test- värde	Signifi- kans- nivå ³	n ₊ ¹	n ₋ ²	Tecken- test- värde	Signifi- kans- nivå ³
s—fp	103	95	0.57	—	106	86	1.44	—
s—h	145	118	1.66	—	134	81	3.61	0.001
s—cp	161	115	2.77	0.01	144	93	3.31	0.001
fp—h	96	85	0.82	—	78	108	2.20	0.05
fp—cp	104	134	1.94	—	74	155	5.35	0.0001
h—cp	89	95	0.44	—	72	123	3.65	0.001

Noter se under tab. 25

c. De kvinnliga ledamöterna

Endast högern och socialdemokraterna har här tillräckligt stora undergrupper. En jämförelse av likhetsindexserierna visar inte något signifikant skilt röstningsbeteende mellan de kvinnliga undergrupperna inom de båda partierna och de manliga komplementgrupperna (teckentestvärde 0.09 respektive 1.45).

d. Ledamöterna av riksdagens kristna grupp

Likheten i röstningsbeteendet inom denna grupp, jämförd med komplementgruppen, framgår för varje partipar av tab. 27.

Såväl år 1964 som år 1966 har de socialdemokratiska och de borgerliga ledamöterna av den kristna gruppen (s—fp, s—h, s—cp) i varje fall en tendens till *mindre* likartat röstningsbeteende än övriga partimedlemmar. Skillnaden är signifikant i fråga om s—cp båda åren och för s—h år 1966. De borgerliga ledamöterna av den kristna gruppen har år 1966 ett signifikant *mer* likartat röstningsbeteende än övriga borgerliga.

e. Ledamöterna av riksdagens nykterhetsgrupper

Dessa ledamöter inom s—fp respektive s—cp uppvisar inte något signifikant skilt röstningsbeteende jämförd med komplementgrupperna inom s—fp respektive s—cp. Däremot är likheten i röstningsbeteende mellan ledamöterna inom fp och cp signifikant större än likheten i röstningsbeteende mellan komplementgrupperna. Teckentestvärdena är 3.52 (1964) respektive 4.20 (1966). Observera att högern saknade en tillräckligt stor (5 ledamöter) undergrupp.

f. *Landstingsmännen*

År 1964 visar s—fp landstingsmän ett signifikant *mindre* likartat röstningsbeteende än s—fp icke-landstingsmän. För s—h finns ingen signifikant skillnad. S—cp landstingsmän har ett signifikant *mer* likartat röstningsbeteende än s—cp icke-landstingsmän. År 1966 tenderar däremot både s—fp och s—cp landstingsmän till ett *mindre* likartat röstningsbeteende än komplementgrupperna. Skillnaderna är emellertid ej signifikativa (1.75 respektive 1.38). S—h landstingsmän har nu ett signifikant *mer* likartat röstningsbeteende än s—h icke landstingsmän.

Vad angår jämförelserna inom det borgerliga blocket kan konstateras, att endast fp—h 1964 visar en signifikant skillnad. De folkpartistiska landstingsmännen och högerens landstingsmän har det året ett signifikant *mindre* likartat röstningsbeteende (2.51) än komplementgrupperna. Samma tendens föreligger år 1966, men skillnaden är då inte signifikant (1.25).

g. *Jordbrukarna*

Dessa (s, h, cp) visar inga signifikanta skillnader med undantag av s—cp 1966, då jordbrukarna har ett signifikant *mindre* likartat röstningsbeteende (2.99) än övriga ledamöter.

h. *Norrlänningarna*

Undergrupper finns inom s, fp och cp. Inom fp och cp har norrlänningarna båda åren ett signifikant *mer* likartat röstningsbeteende (2.47 respektive 2.73) än övriga ledamöter. Mellan s—fp respektive cp finns inga signifikanta skillnader, bortsett från s—fp 1966, då norrlänningarna har ett signifikant *mindre* likartat röstningsbeteende (3.56).

i. *Storstadsborna*

I fråga om dem föreligger ingen signifikant skillnad för år 1966. För år 1964 kan antecknas ett signifikant *mindre* likartat röstningsbeteende s—h (1.99) och ett nära nog signifikant *mer* likartat (1.92) för fp—h. Dessa tendenser torde kunna förklaras av att fyrstadskretsens högermän, som hade en hög frekvens av avvikande röstning, ej sällan röstade tillsammans med fp mot s—h.

14. **Samband och orsak**

Vi har i det föregående analyserat sammanhållningen i skilda undergrupper inom och mellan partierna. Vi har konstaterat skillnader i undergruppernas sammanhållning jämförd med deras komplementgrupper, och vi

Tab. 28. Antalet två-, tre-, fyr- och fem-variabelkombinationer enligt 1966 års persondata

Parti	Antal led.	Antal variabelpositioner från skilda variabler			
		2	3	4	5
h	33	113	330	513	455
fp	43	131	426	737	720
cp	35	118	351	572	520 ¹
s	113	181	709	1.577	2.002

¹ Siffran ej kontrollerad.

har konstaterat likheter och olikheter i röstningsbeteendet hos mot varandra svarande undergrupper inom olika partier. Undergrupperna har definierats aprioristiskt med utgångspunkt från vissa persondata. Vad som föreligger är alltså vissa samband (positiva eller negativa) mellan viss eller vissa egenskaper (karaktistika) och visst röstningsbeteende. Fråga uppstår då, om de angivna egenskaperna förklarar de röstningsbeteenden, som analyserats fram. Det kan mången gång tyckas som om så vore fallet. Riksdagsåldern t.ex. förefaller vara en i sammanhanget betydelsefull variabel.

Verkligheten är emellertid vida mera komplicerad. Såsom redan framhållits är egenskaperna inte oberoende av varandra. Mellan riksdagsålder och levnadsålder råder sålunda ett nära samband. En variabel kan genom en större eller mindre snedfördelning i övriga variabler styra resultaten. För att kunna komma till rätta med denna problematik skulle i första hand krävas en fullständig analys av de kombinationer av variabler som materialet tillåter. Antalet sådana kombinationer är mycket stort. Av tab. 28 framgår, hur många två-, tre-, fyr- och femkombinationer av variabler (förutom partivariabeln), där antalet individer inte understiger fem, det finns enligt 1966 års persondata.

Även om åtskilliga variabelkombinationer kan ignoreras som ointressanta ger tabellen en klar bild av arbetets omfattning.

Därtill kommer, att våra elva, aprioristiskt definierade variabler inte är de enda som kan vara av betydelse i sammanhanget. Den nedan refererade undersökningen med parvis jämförelser av enskilda ledamöters röstning visar att det finns vissa regionala gruppbildningar i voteringarna. Vidare är det möjligt, att sådana egenskaper som utbildning och organisationstillhörighet kan spela in.

Den stora arbetsinsats, som en fullständig körning av samtliga variabelkombinationer skulle kräva, har i förening med den mycket betydande osäkerhet, som i alla fall skulle kvarstå på grund av de ytterligare vari-

ablerna, lett till att vi här gjort halt. De resultat, som analysen gett, kan under alla förhållanden ge antydningar, stundom relativt tydliga sådana, om var orsaken är att söka, men en bestämd varning måste uttalas mot alltför snabba slutledningar. Den omständigheten — för att taga ett exempel — att norrlänningarna inom folkpartiet och centerpartiet har ett signifikant mera likartat röstningsbeteende än icke-norrlänningarna, säger sålunda inget bestämt om orsaken till detta röstningsbeteende.

15. Partiernas faktiska samvotering

Vi erinrar om att definitionsmässigt två partier säges ha samvoterat, om partimajoriteterna i en votering röstat på samma sätt, dvs. ja, nej eller avstår. I sistnämnda fall fordras dock, att absolut majoritet bland ledamöterna föreligger för »avstår»; eljest har bortsetts från avståenderösterna.

Vi skall börja med att ange hur många gånger två eller flera partier samvoterat.⁴¹ Observeras bör, att vid 1966 års riksdag även MBS var representerat genom en ledamot. Denne ledamots röstning ingår dock inte i undersökningen och därför inte i nedanstående tabeller.⁴²

Samtliga två-fem-partikombinationer, som förekom vid voteringarna framgår, av tab. 29.⁴³

Tabellen skall läsas på så sätt, att två-partikombinationerna omfattar samtliga de fall, då respektive partier röstade på samma sätt, inte blott de fall, då de stod ensamma mot övriga partier. Motsvarande gäller även för tre- och fyr-partikombinationerna.

Tab. 30 anger i hur många fall ett parti stått ensamt i en votering mot de övriga, tab. 31 i hur många fall två partier stått mot de tre övriga och

⁴¹ Mogens Pedersen har i a.a. (Scandinavian Political Studies 2, 1967, s. 152 ff.) laborerat med ett distansindex, som mäter avståndet mellan partierna två och två. Fall av samvotering har gett 0 poäng, av konträr votering 1 poäng; har det ena partiet avstått, har 1/2 poäng noterats. Poängsumman har dividerats med antalet voteringar. Ju högre indextalet är, dess större är avståndet. Våra tvåkombinationer kan användas i samma syfte (obs.! de fall när ena partiet har absolut majoritet för avstår har räknats som konträr votering). De ger emellertid ett spegelvänt resultat, dvs. ett närhetsindex och inte ett distansindex. Närheten mellan partierna framgår emellertid lika bekvämt av de i tab. 29 anförda absoluta talen, därför att antalet voteringar är båda åren nästan exakt lika.

⁴² MBS-ledamoten, som var närvarande vid 329 voteringar, röstade på samma sätt som högern i 175 fall, som folkpartiet i 247 fall, som centerpartiet i 229 fall, som socialdemokraterna i 53 fall och som kommunisterna i 73 fall.

⁴³ Observera att siffrorna för år 1964 i tab. 29—32 inte helt överensstämmer med de i den preliminära rapporten (Samhälle och riksdag, IV s. 424 f.) angivna siffrorna. Anledningen är att i den preliminära rapporten hade för att absolut majoritet för avstår skulle föreligga krävts endast sådan majoritet bland de röstande, inte bland partiets samtliga ledamöter.

Tab. 29. Partiernas samvotering: samtliga partikombinationer

(Siffrorna inom parentes anger procentuella andelen)

Kombi- nation	Antal fall		Kombi- nation	Antal fall	
	1964 (366 vot.)	1966 (360 vot.)		1964 (366 vot.)	1966 (360 vot.)
s+k	287 (78)	309 (86)	h+fp+cp	158 (43)	135 (38)
fp+cp	265 (72)	289 (80)	cp+s+k	119 (33)	114 (32)
h+fp	214 (58)	172 (48)	fp+cp+k	101 (28)	106 (29)
h+cp	193 (53)	156 (43)	fp+s+k	81 (22)	99 (28)
cp+k	167 (46)	148 (41)	fp+cp+s	79 (22)	83 (23)
cp+s	147 (40)	124 (34)	h+s+k	62 (17)	77 (21)
fp+k	131 (36)	131 (36)	h+cp+k	46 (13)	27 (8)
h+s	111 (30)	110 (31)	h+cp+s	45 (12)	24 (7)
fp+s	106 (29)	110 (31)	h+fp+k	40 (11)	29 (8)
h+k	88 (24)	90 (25)	h+fp+s	37 (10)	28 (8)
			fp+cp+s+k	62 (17)	75 (21)
			h+fp+cp+k	23 (6)	16 (4)
			h+cp+s+k	21 (6)	15 (4)
			h+fp+cp+s	18 (5)	13 (4)
			h+fp+s+k	16 (4)	18 (5)
			h+fp+cp+s+k	1 (0)	5 (1)

tab. 32 i hur många fall tre partier stått mot de två övriga. Siffrorna i tab. 31 och 32 stämmer inte överens, därför att den tredje variabeln »absolut majoritet för avstår» inverkat på olika sätt. Fyrpartikombinationerna framgår av tab. 29, varvid dock varje i tabellen angivet tal skall minskas med ett respektive fem (antalet fempartikombinationer skall frånräknas).

Siffrorna ger anledning till jämförelser, reflektioner och värderingar. Ovedersägligt är, att kombinationerna s+k respektive h+fp+cp, såsom framgår av tab. 31—32, uppvisar de utan jämförelse högsta antalen. Å andra sidan bör det understrykas, att de fall då det skedde en strikt uppdelning mellan de socialistiska partierna å ena sidan och de borgerliga partierna å den andra, hörde till mindretalet av samtliga voteringar. Om man så vill, kan man tala om ett borgerligt block och ett socialistiskt, men det beror helt på vilka anspråk på sammanhållning som man ställer för att kunna tala om blockbildning.

En kompletterande bild av »blockbildningen» får vi, om vi bortser från kommunisterna. Vi får då för år 1964 följande data. Socialdemokraterna stod ensamma i 22+123 voteringar, dvs. i 40 % av totala antalet. De borgerliga stod samlade i 22+118 voteringar, dvs. i 38 %. För år 1966 var motsvarande tal 11+122, dvs. i 37 %, och 11+111, dvs. i 34 %. I övriga fall röstade ett, två eller i 18 respektive 13 fall alla de tre borgerliga par-

Tab. 30. Antal fall då ett parti stått ensamt

Parti	1964 (366 vot.) Antal	1966 (360 vot.) Antal
h	61	70
fp	20	10
cp	15	13
s	22	11
k	17	8

Tab. 31. Antal fall då två partier stått mot de tre övriga¹

Kombination	1964 (366 vot.) Antal	1966 (360 vot.) Antal
h+fp	33	22
h+s	18	22
h+cp	5	9
h+k	0	1
fp+cp	29	64
fp+s	2	1
fp+k	9	1
cp+s	3	1
cp+k	7	2
s+k	123	122

¹ De två partierna har röstat på samma sätt, ja, nej eller (absolut majoritet för) avstår. De övriga partierna har röstat annorlunda än de två.

Tab. 32. Antal fall då tre partier stått mot de två övriga¹

Kombination	1964 (366 vot.) Antal	1966 (360 vot.) Antal
h+fp+cp	118	111
h+fp+s	6	2
h+cp+s	8	1
h+fp+k	2	0
h+cp+k	2	1
h+s+k	26	49
fp+cp+k	17	20
fp+s+k	4	11
cp+s+k	37	29

¹ De tre partierna har röstat på samma sätt, ja, nej eller (absolut majoritet för) avstår. De övriga partierna har röstat annorlunda än de tre.

tierna på samma sätt som socialdemokraterna. Observera dock frekvenserna »absolut majoritet för avstår»; dessa framgår av not 18.

Kommunisterna röstade 1964 och 1966 i 78 respektive 86 % av voteringarna på samma sätt som socialdemokraterna. I 22 respektive 11 fall röstade de tillsammans med de borgerliga partierna mot socialdemokraterna, i några fall gick de samman med enbart folkpartiet eller enbart centerpartiet, i ett fall (1966) med enbart högern (båda partierna avstod)⁴⁴ och i 17 respektive 20 fall bildade de gemensam front med de två mittenpartierna.

Hur förhöll det sig under de båda undersökningsåren med det borgerliga samarbetet? Frågan har redan besvarats så till vida som de fall då samtliga borgerliga partier samvoterat har kommenterats. Vad som här närmast är av intresse är de fall — och det är merparten — då sådan samvotering inte förelåg. För att börja med högern kan det konstateras, att detta parti i högre grad än folkpartiet och centerpartiet stod ensamt i voteringar: 1964 61 gånger mot 20 för folkpartiet och 15 för centerpartiet, 1966 70 gånger mot 10 för folkpartiet och 13 för centerpartiet. Att notera är vidare att högern relativt oftare än mittenpartierna som enda borgerliga parti röstade på samma sätt som socialdemokraterna. Kombinationen cp + s + k var emellertid 1964 vanligare än h + s + k. Så var emellertid inte fallet 1966.

Av de sammanlagt 44 respektive 71 fall, då h + s eller h + s + k stod mot fp + cp avsåg 8 respektive 18 motionsledes framförda krav om högre anslag, varvid högern och socialdemokraterna ställde sig avvisande.

Folkpartiet och centerpartiet samvoterade (totalt sett) med varandra betydligt fler gånger än med högern; år 1964 265 gånger mot 214 för h + fp och 193 för h + cp, år 1966 289 gånger mot 172 för h + fp och 156 för h + cp. Förändringarna från år 1964 till år 1966 kan framför allt förklaras med att folkpartiet och centerpartiet år 1964 stod ensamma i 29 voteringar, medan motsvarande siffra för år 1966 var 64. I samband med denna förändring sjönk siffrorna för h + fp (ensamma) från 33 till 22, h + cp steg från 5 till 9, medan h ensam steg från 61 till 70

Folkpartiet var det av de borgerliga partierna som uppvisade lägst frekvens av *total* samvotering med socialdemokraterna, centerpartiet högst. Skillnaden mellan högern och folkpartiet var dock obetydlig.

Centerpartiet var det av de borgerliga partierna som samvoterade med kommunisterna flest gånger.

Ser man på förskjutningarna i det borgerliga samarbetet från år 1964 till år 1966, kan det konstateras att högern blev mer isolerad, medan mittenpartiernas samarbete ökade.

⁴⁴ Voteringen avsåg StU 1966: 46 p. 1 angående riktlinjerna för finansiellt utvecklingsbistånd.

Tab. 33. Högers partimotioner: ställningstaganden och partikombinationer för

Parti	1964			1966		
	Antal ggr partiet röstat			Antal ggr partiet röstat		
	för	avstår	mot	för	avstår	mot
h	36	0	0	36	0	0
fp	10	3	23	12	2	22
cp	9	0	27	7	2	27
s	0	0	36	1	0	35
k	0	0	36	1	1	34

Kombination	Antal ggr komb. röstat för	Antal ggr komb. röstat för
h	22 (24) ¹	21 (23) ¹
h+fp	3	5
h+cp	2	0
h+s+k	0	1
h+fp+cp	7	7

¹ Siffrorna inom parentes inkluderar även de fall då något av de övriga partierna avstod.

Mot de nu anförda totalsiffrorna om samvoteringen mellan partierna kan resas samma invändning som ovan (s. 356), nämligen att voteringarna gällt frågor av mycket skiftande vikt från politisk synpunkt. Av störst intresse är samvoteringen i de politiskt betydelsefulla ärendena. Vi skall därför i närmast följande avsnitt analysera samvoteringen i fråga om propositionerna och partimotionerna⁴⁵ inklusive Ohlin-Hedlund-motionerna.

Därtill kommer, att de angivna måtten på samvotering är grova. Den använda metoden tar ej hänsyn till hela partiets röstningsbeteende. Den ger oss ej heller möjligheter att se, om skillnaderna är signifikanta eller inte. I avsnitt 17 skall vi få säkrare hållpunkter genom att med hjälp av likhetsindex mäta likheter och skillnader i partiernas röstningsbeteenden.

16. Samvoteringen i politiskt viktiga ärenden

Vi börjar med högers partimotioner. Såväl år 1964 som 1966 förekom 36 voteringar med anledning av dessa. Partiernas ställningstaganden till motionerna samt de partikombinationer, som röstade för dessa, framgår av tab. 33.

⁴⁵ Vi har även här bortsett från de voteringar där mer än en partimotion var involverad. Se ovan not 36.

Tab. 34. Folkpartiets partimotioner: ställningstaganden och partikombinationer för

Parti	1964			1966		
	Antal ggr partiet röstat			Antal ggr partiet röstat		
	för	avstår	mot	för	avstår	mot
h	16	4	25	7	0	8
fp	45	0	0	15	0	0
cp	22	0	23	10	0	5
s	3	0	42	0	0	15
k	9	0	36	0	1	14

Kombination	Antal ggr komb. röstat för	Antal ggr komb. röstat för
fp	13 (17) ¹	3
fp+cp	6	5
fp+h	2	2
fp+k	1	0
fp+h+cp	10	5
fp+cp+k	3	0
fp+h+s	1	0
fp+h+k	2	0
fp+h+cp+k	1	0
fp+cp+s+k	2	0

¹ Siffrorna inom parentes inkluderar även de fall då något av de övriga partierna avstod.

I 7 voteringar röstade sålunda mellanpartierna med högern, medan partiet stod ensamt i 22 (24) respektive 21 (23) voteringar.

Folkpartiets partimotioner föranledde 45 voteringar år 1964 och 15 år 1966. Partiernas ställningstaganden och de partikombinationer, som röstade för motionerna, framgår av tab. 34.

Det är svårt att jämföra de båda åren på grund av det markant olika antalet voteringar. Vi kan emellertid notera, att centerpartiet röstade med folkpartiet i omkring hälften respektive två tredjedelar av fallen, medan motsvarande tal för högerpartiet var en tredjedel respektive hälften.

Centerpartiets partimotioner föranledde 19 voteringar år 1964 och 21 år 1966. Partiernas ställningstaganden och de partikombinationer, som röstade för motionerna, framgår av tab. 35.

Folkpartiet här med något undantag röstat med centerpartiet i samtliga voteringar utom dem, där centerpartiet stått ensamt. Högerens samvo-

Tab. 35. Centerpartiets partimotioner: ställningstaganden och partikombinationer för

Parti	1964			1966		
	Antal ggr partiet röstat			Antal ggr partiet röstat		
	för	avstår	mot	för	avstår	mot
h	9	0	10	4	1	16
fp	16	1	2	11	1	9
cp	19	0	0	21	0	0
s	0	0	19	0	0	21
k	3	0	16	4	0	17

Kom- bination	Antal ggr komb. röstat	
	för	för
cp	2	7 (9) ¹
cp+h	0	1
cp+fp	5	4
cp+k	1	0
cp+h+fp	9	3
cp+fp+k	2	4

¹ Siffrorna inom parentes inkluderar även de fall då något av de övriga partierna avstod.

terande med centerpartiet har inskränkt sig till praktiskt taget sådana fall, då även folkpartiet röstade för motionerna.

Ohlin-Hedlund-motionerna, som förekom endast vid 1966 års riksdag (se ovan s. 357), föranledde 25 voteringar. Partiernas ställningstaganden och de partikombinationer, som röstade för motionerna, framgår av tab. 36.

Mittenpartierna slöt upp kring motionerna i samtliga voteringar. Frapperande är, som tidigare omnämnts, att högern röstade med mittenpartierna i endast 8 fall. Partiet avstod 6 gånger och intog i övriga fall samma ståndpunkt som socialdemokraterna eller socialdemokraterna och kommunisterna tillsammans.

Propositionerna föranledde 111 voteringar år 1964 och 143 år 1966. De partikombinationer, som förekom vid voteringarna, framgår av tab. 37.

Tab. 38 anger i hur många fall ett parti stått ensamt i en votering mot de övriga, tab. 39 i hur många fall två partier stått mot de tre övriga och tab. 40 i hur många fall tre partier stått mot de två övriga. Siffrorna i tab. 39 och 40 stämmer inte överens, därför att den tredje variabeln »absolut majoritet för avstår» inverkat på olika sätt. Fyrpartikombinationerna framgår av tab. 37.

Tab. 36. Ohlin-Hedlund-motionerna: ställningstaganden och partikombinationer för

Parti	1966		
	Antal ggr partiet röstat		
	för	avstår	mot
h	8	6	11
fp	25	0	0
cp	25	0	0
s	0	0	25
k	3	1	21

Kombination	Antal ggr komb. röstat
	för
fp + cp	14
h + fp + cp	7
fp + cp + k	3
h + fp + cp + k	1

Tab. 37. Samvoteringen i fråga om propositionerna: samtliga partikombinationer

(Siffrorna inom parentes anger procentuella andelen)

Kombination	Antal fall		Kombination	Antal fall	
	1964 (111 vot.)	1966 (143 vot.)		1964 (111 vot.)	1966 (143 vot.)
s+k	90 (82)	126 (88)	h+fp+cp	47 (42)	50 (35)
fp+cp	81 (73)	105 (73)	cp+s+k	39 (35)	55 (38)
h+fp	61 (55)	72 (50)	fp+cp+k	34 (31)	45 (31)
h+cp	60 (54)	64 (45)	fp+s+k	24 (22)	47 (33)
cp+k	56 (50)	67 (47)	fp+cp+s	20 (18)	35 (24)
cp+s	43 (39)	59 (41)	h+s+k	22 (20)	25 (17)
fp+k	42 (38)	60 (42)	h+cp+k	20 (18)	12 (8)
h+s	32 (29)	35 (24)	h+cp+s	13 (12)	10 (7)
fp+s	27 (24)	49 (34)	h+fp+k	14 (13)	12 (8)
h+k	32 (29)	30 (21)	h+fp+s	7 (6)	9 (6)
			fp+cp+s+k	18 (16)	34 (23)
			h+fp+cp+k	9 (8)	5 (3)
			h+cp+s+k	11 (10)	7 (5)
			h+fp+cp+s	2 (2)	2 (1)
			h+fp+s+k	4 (4)	7 (5)

Tab. 38. Antal fall då ett parti stått ensamt i votering om proposition

Parti	1964 (111 vot.) Antal	1966 (143 vot.) Antal
h	18	34
fp	11	7
cp	4	7
s	9	5
k	2	2

Tab. 39. Antal fall då två partier stått mot de tre övriga¹

Kombination	1964 (111 vot.) Antal	1966 (143 vot.) Antal
h+fp	8	14
h+s	7	7
h+cp	2	6
h+k	0	0
fp+cp	9	15
fp+s	0	0
fp+k	1	1
cp+s	2	1
cp+k	1	0
s+k	38	46

¹ De två partierna har röstat på samma sätt, ja, nej eller (absolut majoritet för) avstår. De övriga partierna har röstat annorlunda än de två.

Tab. 40. Antal fall då tre partier stått mot de två övriga¹

Kombination	1964 (111 vot.) Antal	1966 (143 vot.) Antal
h+fp+cp	36	43
h+fp+s	1	0
h+cp+s	0	1
h+fp+k	1	0
h+cp+k	0	0
h+s+k	7	11
fp+cp+s	0	0
fp+cp+k	7	7
fp+s+k	2	7
cp+s+k	10	14

¹ De tre partierna har röstat på samma sätt, ja, nej eller (absolut majoritet för) avstår. De övriga partierna har röstat annorlunda än de tre.

Tabellerna bör jämföras med motsvarande tabeller (29—32) för det totala antalet voteringar. För den skull anges nedan inom parentes procentalen för det totala antalet voteringar.

När det gällde voteringarna om propositionerna stod socialdemokraterna — vi bortser här från kommunisterna — ensamma i 9 + 38, dvs. i 42 % (40) av voteringarna. De borgerliga stod samlade i 9 + 36, dvs. i 41 % (38). För år 1966 var motsvarande tal 5 + 46, dvs. 36 % (37) och 5 + 43, dvs. 34 % (34).

Kommunisterna röstade 1964 och 1966 i 82 % (78) respektive 88 % (86) av voteringarna på samma sätt som socialdemokraterna. I 8 % (6) respektive 3 % (4) röstade de tillsammans med de tre borgerliga partierna. I 6 % (5) respektive 5 % (6) bildade de gemensam front med de två mittenpartierna.

Högerpartiet stod ensamt år 1964 i 16 % (16) av voteringarna mot 10 % (5) för folkpartiet och 4 % (4) för centerpartiet, år 1966 i 23 % (19) mot 5 % (3) för folkpartiet och 5 % (4) för centerpartiet. Högern röstade relativt oftare än mittenpartierna som enda borgerliga parti på samma sätt som socialdemokraterna. Kombinationen cp + s + k var emellertid båda åren något vanligare än h + s + k.

Folkpartiet och centerpartiet samvoterade (totalt sett) med varandra betydligt fler gånger än med högern; år 1964 i 73 % (72) av voteringarna mot 55 % (58) för h + fp och 54 % (53) för h + cp, år 1966 i 73 % (80) mot 50 % (48) för h + fp och 45 % (43) för h + cp.

Vad som främst faller i ögonen är den mycket höga grad av överensstämmelse mellan procentalen för samtliga voteringar och procentalen för voteringarna om propositionerna.

17. Likheter och skillnader i partiernas röstningsbeteende

I avsnitt 13 jämförde vi likheten i röstningsbeteende hos undergrupper inom mer än ett parti. Undergruppernas likhetsindex tal teckentestades mot komplementgruppernas likhetsindex tal; komplementgrupperna utgjordes av övriga ledamöter inom berörda partier. Samma metod skall nu användas för att mäta likheter och skillnader i partiernas röstningsbeteende. Likhetsindex talen för t.ex. h—fp uträknas votering för votering och teckentestas mot motsvarande likhetsindex tal för t.ex. h—cp. Teckentestvärdet anger huruvida likheten i röstningsbeteende mellan högern och folkpartiet är större eller mindre än likheten i röstningsbeteende mellan högern och centerpartiet eller om någon skillnad inte föreligger. På detta sätt skall vi i det följande testa, parti efter parti, samtliga kombinationer av partipar, där ett parti är gemensamt. Av skäl som tidigare (s. 347) anförts tar vi ej hänsyn till avståenderösterna, dvs. alternativ 2 och 3 medtages icke.

a. Högern

Tab. 41. Likheten i röstningsbeteende mellan högern och övriga partier

Partipar	1964				1966			
	n_+^1	n_-^2	Tecken- test- värde	Signifi- kans- nivå ³	n_+^1	n_-^2	Tecken- test- värde	Signifi- kans- nivå ³
(h—s)—(h—fp)	84	247	8.96	0.0001	95	213	6.72	0.0001
(h—s)—(h—cp)	90	240	8.26	0.0001	107	207	5.64	0.0001
(h—s)—(h—k)	123	133	0.62	—	112	86	1.85	—
(h—fp)—(h—cp)	150	116	2.08	0.05	129	119	0.64	—
(h—fp)—(h—k)	226	93	7.45	0.0001	200	89	6.53	0.0001
(h—cp)—(h—k)	227	93	7.49	0.0001	188	98	5.32	0.0001

¹ n_+ anger antalet ggr likhetsindextalet är större för det första partiparet än för det andra.

² n_- anger antalet ggr likhetsindextalet är mindre för det första partiparet än för det andra.

³ Beträffande signifikansnivåernas innebörd se ovan s. 348.

Att de borgerliga partierna sinsemellan har ett signifikant mer likartat röstningsbeteende än vad ett borgerligt parti har i relation till socialdemokraterna är vad man kan vänta. Vad som närmast intresserar är relationen mellan de borgerliga partierna. Här kan då noteras, att högern år 1964 är signifikant mer lik folkpartiet än centerpartiet i röstningsbeteende men att denna skillnad år 1966 inte är signifikant.

b. Folkpartiet

Tab. 42. Likheten i röstningsbeteende mellan folkpartiet och övriga partier

Partipar	1964				1966			
	n_+^1	n_-^2	Tecken- test- värde	Signifi- kans- nivå ³	n_+^1	n_-^2	Tecken- test- värde	Signifi- kans- nivå ³
(fp—s)—(fp—h)	93	248	8.39	0.0001	110	213	5.73	0.0001
(fp—s)—(fp—cp)	88	255	9.02	0.0001	93	253	8.60	0.0001
(fp—s)—(fp—k)	133	127	0.37	—	132	110	1.41	—
(fp—h)—(fp—cp)	122	147	1.52	—	95	185	5.38	0.0001
(fp—h)—(fp—k)	237	94	7.86	0.0001	188	123	3.69	0.001
(fp—cp)—(fp—k)	278	43	13.12	0.0001	282	40	13.49	0.0001

Noter se under tab. 41.

Likheten i röstningsbeteende mellan folkpartiet och högern är år 1964 mindre än men inte signifikant skild från likheten i röstningsbeteende mellan folkpartiet och centerpartiet. År 1966 har däremot de två sistnämnda partierna ett signifikant (5.38) mer likartat röstningsbeteende än folkpartiet och högern.

c. Centerpartiet

Tab. 43. Likheten i röstningsbeteende mellan centerpartiet och övriga partier

Partipar	1964				1966			
	n_+ ¹	n_- ²	Tecken- test- värde	Signifi- kans- nivå ³	n_+ ¹	n_- ²	Tecken- test- värde	Signifi- kans- nivå ³
(cp—s)—(cp—fp)	110	230	6.51	0.0001	82	249	9.18	0.0001
(cp—s)—(cp—h)	117	220	5.61	0.0001	124	201	4.27	0.0001
(cp—s)—(cp—k)	149	93	3.60	0.001	115	117	0.13	—
(cp—fp)—(cp—h)	183	80	6.35	0.0001	212	51	9.93	0.0001
(cp—fp)—(cp—k)	226	86	7.93	0.0001	260	49	12.00	0.0001
(cp—h)—(cp—k)	200	125	4.16	0.0001	177	133	2.50	0.05

Noter se under tab. 41.

Centerpartiet har båda åren ett signifikant mer likartat röstningsbeteende med folkpartiet än med högern. Ytterligare kan noteras att centerpartiet år 1964 — till skillnad från högern och folkpartiet — är signifikant mer likt socialdemokraterna än kommunisterna. År 1966 är denna skillnad inte signifikant för något borgerligt parti.

d. Socialdemokraterna

Tab. 44. Likheten i röstningsbeteende mellan socialdemokraterna och övriga partier

Partipar	1964				1966			
	n_+ ¹	n_- ²	Tecken- test- värde	Signifi- kans- nivå ³	n_+ ¹	n_- ²	Tecken- test- värde	Signifi- kans- nivå ³
(s—fp)—(s—h)	117	175	3.39	0.001	116	157	2.48	0.05
(s—fp)—(s—cp)	89	197	6.39	0.0001	88	167	4.95	0.0001
(s—fp)—(s—k)	55	269	11.89	0.0001	35	278	13.74	0.0001
(s—h)—(s—cp)	118	189	4.05	0.0001	122	161	2.32	0.05
(s—h)—(s—k)	81	259	9.65	0.0001	55	260	11.55	0.0001
(s—cp)—(s—k)	77	239	9.11	0.0001	36	271	13.41	0.0001

Noter se under tab. 41.

Socialdemokraterna och högern uppvisar båda åren ett signifikant mer likartat röstningsbeteende än socialdemokraterna och folkpartiet. Samtidigt har emellertid socialdemokraterna och centerpartiet ett signifikant mer likartat röstningsbeteende än socialdemokraterna och högern. Folkpartiets röstningsbeteende är sålunda mest skilt från socialdemokraterna.

e. Kommunisterna

Tab. 45. Likheter i röstningsbeteende mellan kommunisterna och övriga partier

Partipar	1964		Tecken- test- värde	Signifi- kans- nivå ³	1966		Tecken- test- värde	Signifi- kans- nivå ³
	n ₊ ¹	n ₋ ²			n ₊ ¹	n ₋ ²		
(k—s)—(k—fp)	258	68	10.52	0.0001	271	42	12.94	0.0001
(k—s)—(k—h)	279	55	12.26	0.0001	279	34	13.85	0.0001
(k—s)—(k—cp)	242	71	9.67	0.0001	266	47	12.38	0.0001
(k—fp)—(k—h)	137	76	4.18	0.0001	142	101	2.63	0.01
(k—fp)—(k—cp)	77	126	3.44	0.001	82	126	3.05	0.01
(k—h)—(k—cp)	74	171	6.20	0.0001	86	175	5.51	0.0001

Noter se under tab. 41.

Kommunisterna och folkpartiet respektive kommunisterna och centerpartiet uppvisar båda åren ett signifikant mer likartat röstningsbeteende än kommunisterna och högern; kommunisterna och centerpartiet ett signifikant mer likartat röstningsbeteende än kommunisterna och folkpartiet.

18. Samvotering mellan enskilda ledamöter över partigränserna

I avsnitt 13 har vi för att belysa de i kodschemat angivna elva egenskaper-
nas inverkan på partisammanhållningen undersökt, om det finns likheter i
röstningsbeteende mellan grupper med mot varandra svarande egenskaper
i skilda partier. I avsnitt 14 har påpekats, att de angivna, a priori defi-
nierade variablerna inte är de enda som förorsakat eller kan ha förorsakat
gruppbildningar. För att se om det finns ytterligare gruppbildningar över
partigränserna har vi två-partikombination för två-partikombination gjort
parvis jämförelser mellan enskilda ledamöters röstning (varje par har allt-
så bestått av en ledamot från det ena partiet och en från det andra) och
noterat de fall där grupper av ledamöter uppvisar höga samvoteringsvär-
den. Dessa ledamöter har återförts på ett visst gemensamt karaktistikum,

i allmänhet regiontillhörighet. Däremot har enstaka individer med höga samvoteringsvärden inte särskilt noterats.

Vid en analys av resultaten finner vi två typer av konstellationer, dels sådana där en grupp inom ett parti visar hög samvotering med en annan grupp inom ett annat parti, dels sådana där en grupp inom ett parti visar hög samvotering med det andra partiet i allmänhet.

Vid bedömningen av resultaten måste de komplikationer, som frånvaro-frekvensen medför, än en gång understrykas (se ovan s. 350). En grupp-bildning kan t.ex. ha dolts eller gjorts mindre genom att det faktiska antalet samvoteringsstillfällen varit lågt. Det kan vidare framhållas, att en eller annan grupp-bildning skulle ha kunnat framträda klarare, om en uppdelning av voteringarna efter sakområden företagits. Av skäl som ovan (s. 361) anförts har detta emellertid inte ansetts tillrådligt.

I detta sammanhang bör också observeras vad som anförts i avsnitt 14 om samband och orsak. För att en grupp med hög samvoteringsfrekvens har en viss gemensam egenskap, som skiljer gruppen från övriga ledamöter, behöver denna egenskap inte utgöra orsaken till röstningsbeteendet. Över huvud gäller, att resultaten måste tolkas med försiktighet.

Nedanstående diagram visar den parvisa samvoteringen partipar efter partipar för de båda undersökningsåren. Kurvorna ger tydligt vid handen att några egentliga block med höga samvoteringsvärden är det inte fråga om. De illustrerar samtidigt — med utgångspunkt från individernas röstning — ändringarna i samvoteringsstrukturen mellan 1964 och 1966.

Frekvenskurvorna h—s 1966, fp—s 1964, fp—s 1966 och cp—s 1966 har på +-sidan en struktur, som ger relativt litet utrymme för urskiljbara grupp-bildningar över partigränsen.

Den något »bredare» karaktären på frekvenskurvorna h—s 1964 och cp—s 1964 innebär, att materialet torde vara av större intresse.

Vad angår frekvenskurvorna h—fp och h—cp bör förändringen från 1964 till 1966 speciellt noteras. I båda fallen sjönk variabelvidden i samvoteringsfrekvensen på +-sidan med nära hälften. Frekvenskurvorna från år 1964 tyder på att materialet torde vara av intresse.

I motsats till frekvenskurvorna för övriga partipar har kurvan fp—cp 1966 en »bredare» karaktär, än motsvarande kurva för år 1964. Materialet från år 1966 torde således vara av störst intresse.

Nedan kommer de samvoteringspar som ligger över + 10 att undersökas (jfr ovan s. 350).

Den använda tekniken illustreras av fig. 1, som avser enskilda högerledamöters samvoteringsvärden med enskilda folkpartister år 1966.

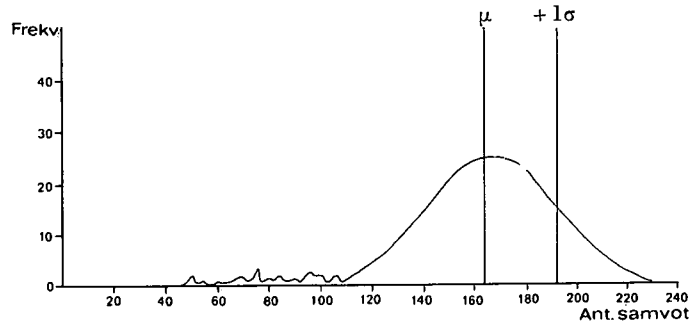

Diagram 1. Parvis samvotering h—fp 1964

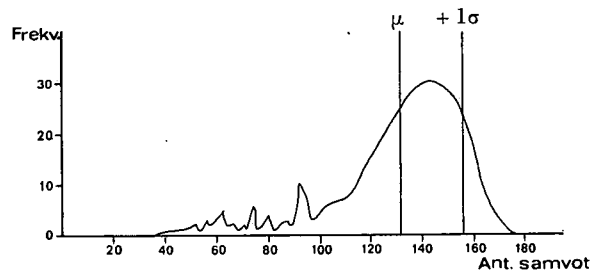

Diagram 2. Parvis samvotering h—fp 1966

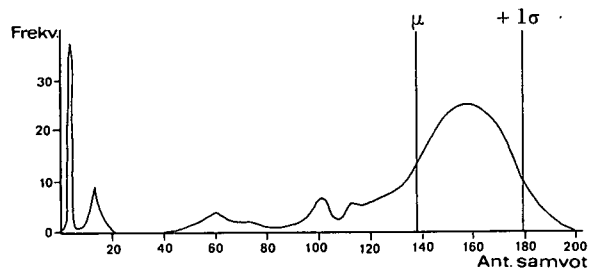

Diagram 3. Parvis samvotering h—cp 1964

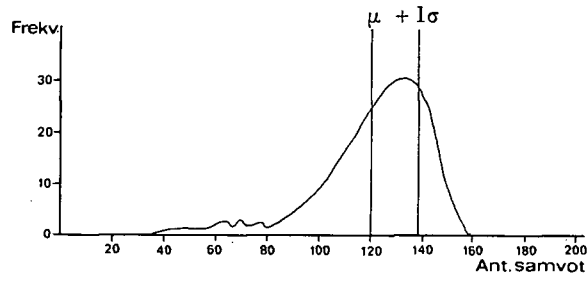

Diagram 4. Parvis samvotering h—cp 1966

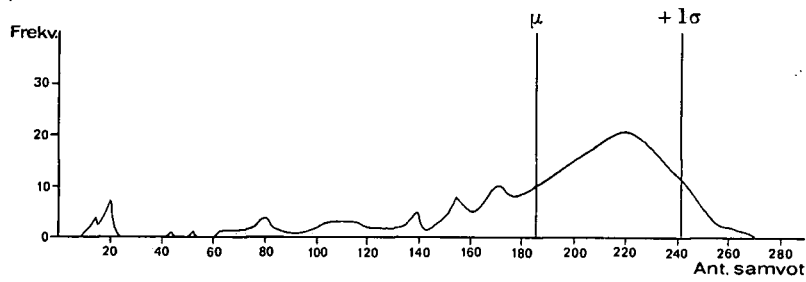

Diagram 5. Parvis samvotering fp—cp 1964

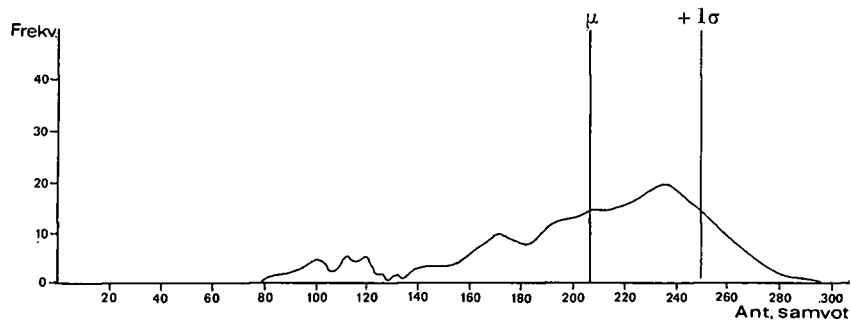

Diagram 6. Parvis samvotering fp—cp 1966

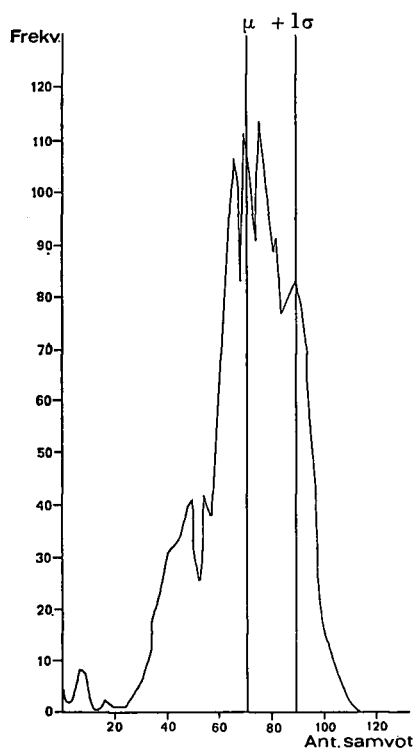

Diagram 7. Parvis samvotering h-s 1964

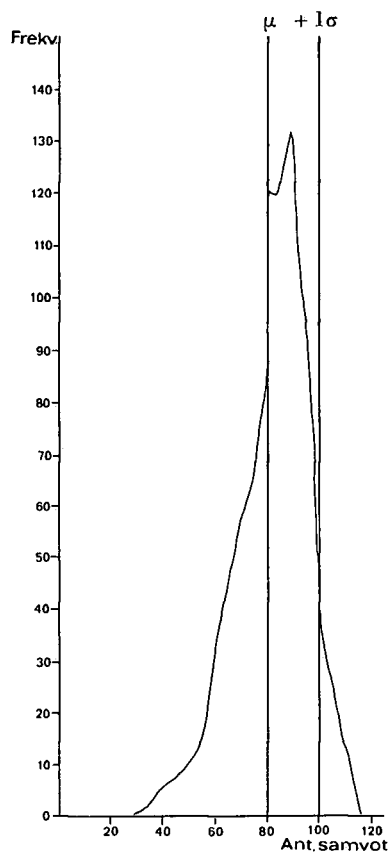

Diagram 8. Parvis samvotering h-s 1966

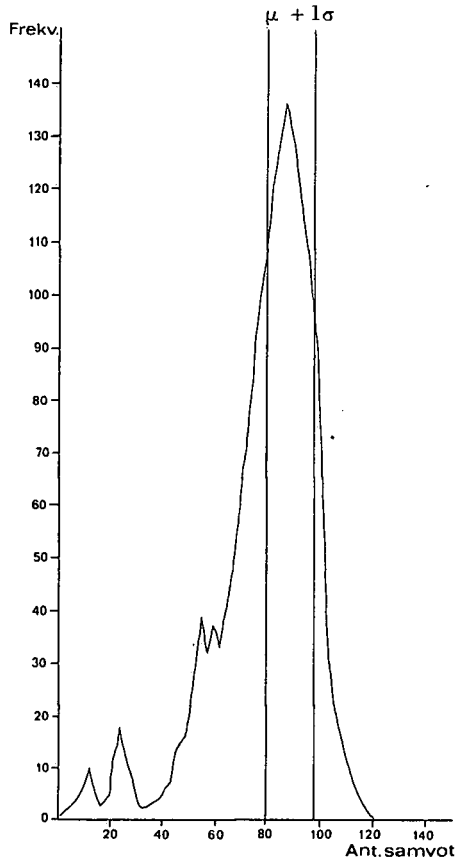

Diagram 9. Parvis samvotering fp—s 1964

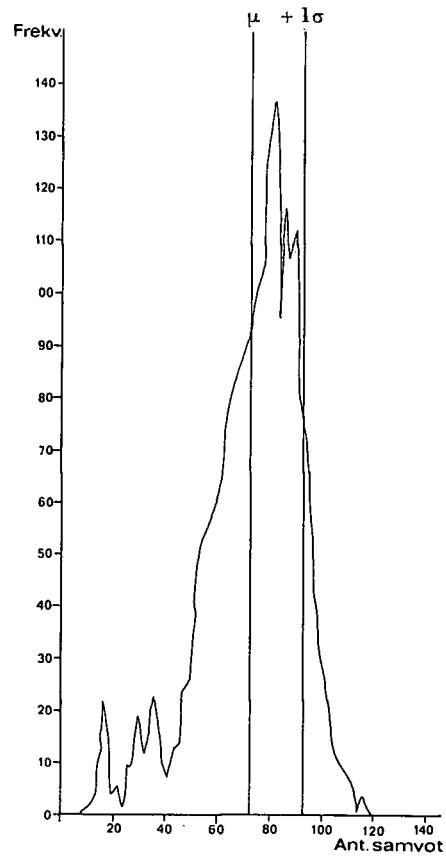

Diagram 10. Parvis samvotering fp—s 1966

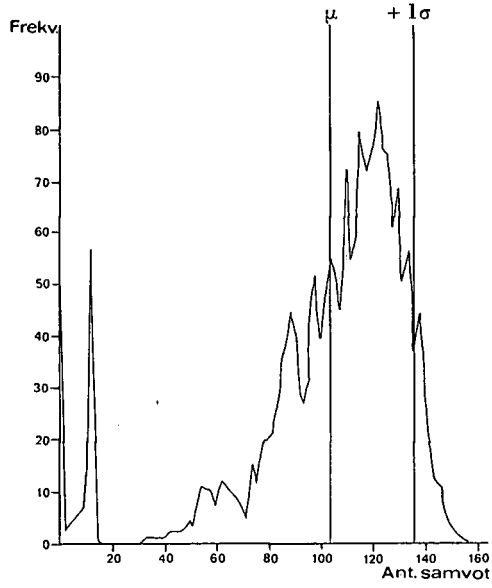

Diagram 11. Parvis samvotering cp-s 1964

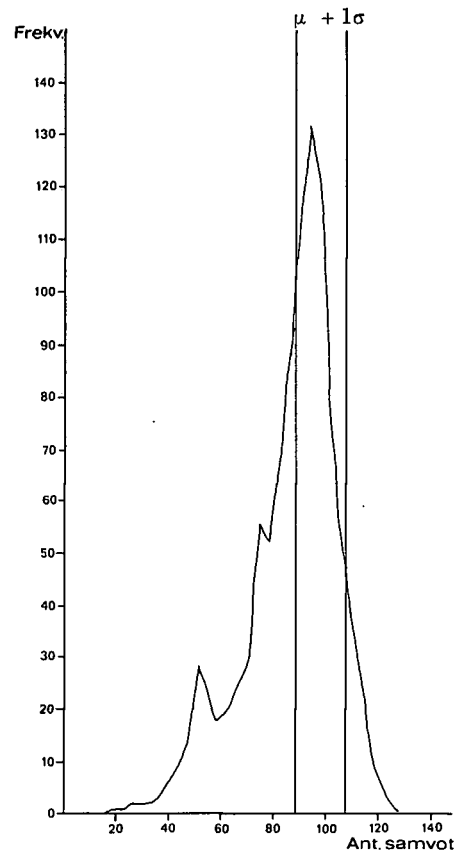

Diagram 12. Parvis samvotering cp-s 1966

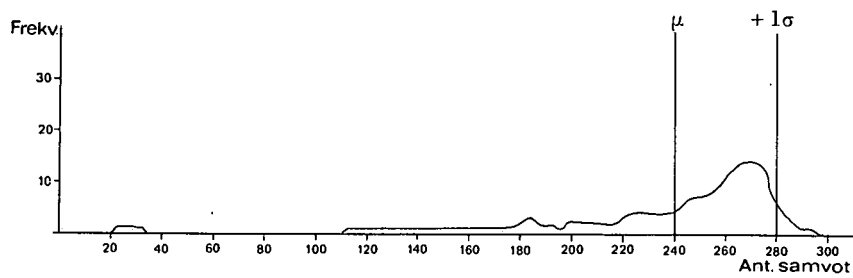

Diagram 13. Parvis samvotering s—k 1964

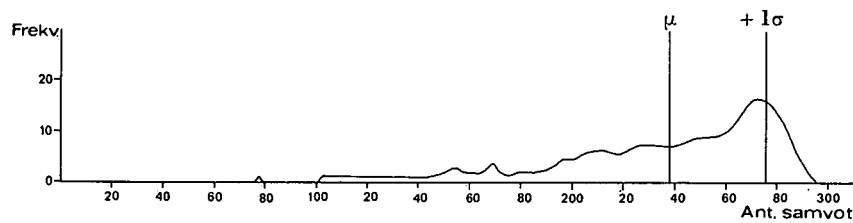

Diagram 14. Parvis samvotering s—k 1966

Fig. 1. Samvoteringar mellan högerledamöter (vertikal axel) och folkpartister (horisontell axel) år 1966

Siffrorna inom parentes anger antalet ggr vederbörande riksdagsman varit frånvarande.

Siffrorna närmast bredvid respektive närmast under anger numren på berörda riksdagsmän.

Siffrorna i övrigt anger hur många ggr varje högerledamot samvoterat med varje folkpartist och vice versa. Endast samvoteringsfrekvenser, som ligger över +10, är medtagna.

H	Fp	(7)	(19)	(15)	(6)	(23)	(3)	(4)	(13)	(18)	(3)	(16)	(2)	(43)	(7)	(32)	(8)	(11)	(23)	(17)	(24)	(24)	(20)	(7)	(35)
		151	109	124	82	65	224	220	217	7	196	71	109	164	56	106	163	179	127	205	177	96	44	233	115
(1)	203	172	172	169	169	168	165	162	165	165	163	163	162	162	162	156	161	161	161		157	158	157	157	
(13)	84	172	169	165	168	164	166	164	161	161	161	161	156	157	161		162	158	160				158	156	
(9)	134	171	170	166	167	166	168	166	163	163	160	161	162		161	157	160	156	159			156		156	156
(13)	123	170	161	164	162	161	158	161	158	157	159	158	157		160			156							
(6)	23	169	169	161	159	160	161			157					160										
(14)	137	168	167	165	164	158	163	161	158	161					159	158	158								
(3)	22	167	168	160	159	160	160			158			159	159	158	159	159			159	159				
(6)	225	167	167	167	160	161	163	162	159		158		161	158	160	162		158		157					
(8)	184	167	161	157	158	159	157		158						157									156	
(13)	110	167	166	167	165	158	161	159	158	158	159	160													
(10)	120	165	156	157	157	156																			
(37)	103	162	163			156																			
(15)	73	162	160	159	156	159																			
(20)	232	160	160	161	156		157	156																	
(21)	37	159	159																						
(57)	69	158		157	157			156																	
(17)	38	158																							
(14)	36	158	156																						
(25)	17	158				156																			
(21)	176		157																						

a. *Högern—folkpartiet*

Urskiljbara gruppbildningar över partigränsen är mycket få. Nämnas kan en övre Norrlandsgrupp år 1964. Den återfinns inte för år 1966, men det mellanliggande valet hade i stor utsträckning lett till personskiften inom det berörda området.

Sammanställningen ger vidare vid handen, att högerns representanter i fyrstadskretsen och en västkustgrupp högermän hade hög samvotering med folkpartiet i allmänhet.

b. *Högern—centerpartiet*

Det finns vissa regionala gruppbildningar över partigränsen. Klarast framträdande är en sydostsvensk jordbrukargrupp med höga samvoteringsvärden framför allt år 1964.

Nämnas skall vidare, att västkustgruppen högermän hade hög samvotering även med centerpartiet i allmänhet.

c. *Folkpartiet—centerpartiet*

Några definierbara gruppbildningar är svåra att urskilja. Vad man kan säga är, att huvuddelen av personer med höga samvoteringsvärden kommer från landets södra delar. Mellan de båda undersökningsåren har de båda partierna närmat sig varandra längs strängt taget hela linjen.

d. *Högern—socialdemokraterna*

Det finns vissa områden med höga samvoteringsvärden. Särskilt höga värden uppvisar de skånska socialdemokraterna och Bergslagens högermän. Nästan alltid är det fråga om samvotering med det andra partiet i allmänhet. Med detta partis ledamöter i den egna kretsen var samvoteringsfrekvensen snarast låg.

e. *Folkpartiet—socialdemokraterna*

Ett bälte med höga samvoteringsvärden kan år 1964 urskiljas i Mellansverige. Att observera är dock, att de högsta värdena uppvisas av folkpartister i de östra delarna och av socialdemokraterna i de västra delarna. År 1966 framträder i stället höga värden i Skåne och i Kalmar län. För båda åren gäller, att de socialdemokratiska norrlänningarna har en tendens till samvotering med folkpartiet i allmänhet, däremot inte med folkpartiets norrlänningar.

f. *Centerpartiet—socialdemokraterna*

Vissa områden uppvisar hög samvotering, framför allt Jönköpings, Hallands och Skaraborgs valkretsar. I betydande utsträckning är det fråga om att socialdemokraterna har hög samvotering med centern i allmänhet. För Jönköpings län föreligger dock en hög samvotering mellan båda partiernas representanter.

Mest iögonfallande är att ett litet antal enskilda centerpartister har markant höga samvoteringsvärden med socialdemokraterna i allmänhet eller inom viss region.

g. *Socialdemokraterna—kommunisterna*

De socialdemokrater, som uppvisar de högsta samvoteringsvärdena med kommunisterna, har följande gemensamma egenskaper: 1. De tillhör inte riksdagens kristna grupp, 2. de är inte storstadsrepresentanter, 3. de har i allmänhet en yrkesbeteckning som hänför dem till arbetarklassen.

Tillfogas skall, att Kellgren-gruppen inom det socialdemokratiska partiet inte har högre samvoteringsfrekvens med kommunisterna än övriga socialdemokrater.

19. Sammanfattning

a. *Partisammanhållningen*

Socialdemokraterna hade en starkare sammanhållning än de borgerliga partierna; skillnaden till centerpartiet var dock inte signifikant år 1964. De borgerliga partiernas sammanhållning var år 1964 inte signifikant olika. År 1966 hade däremot högern en starkare sammanhållning än mittenpartierna; dessa var inbördes inte »skiljaktiga». Kommunisterna hade en starkare sammanhållning än alla övriga partier.

Partisammanhållningen torde ha skärpts från 1964 till 1966. Kommunisterna utgjorde dock ett undantag; utvecklingen torde här varit den motsatta.

I politiskt viktiga ärenden var sammanhållningen väsentligt starkare. Vid voteringar om partimotioner och om propositioner slöts leden. Vid votering om en partimotion slöt ledamöterna av det parti, som stod bakom motionen, praktiskt taget enhälligt upp bakom denna.

De voteringar, där det rådde stark splittring inom ett parti ($\geq 25\%$ av rösterna mot partilinjen), avsåg genomgående föga uppmärksammade ämnen. Av de fåtaliga undantagen hade ett eller annat viss politisk vikt men utgjorde inte någon förstarangsfråga från politisk synpunkt.

De frågor, som vållade stark partisplittring ($\geq 25\%$ av rösterna mot partilinjen), fördelar sig över en rad sakområden. Bland sådana sakområden med en relativt sett hög frekvens märks kulturfrågor, skol- och ungdomsfrågor och trafikfrågor.

I fråga om sammanhållningen i skilda undergrupper kan konstateras: Den yngsta *åldersgruppen* (— 49 år) inom de olika partierna hade ofta en starkare sammanhållning än övriga partimedlemmar, medan däremot den äldsta åldersgruppen (60 år —) inte på samma sätt inom respektive partier bildat markanta åldersgrupper. Den yngsta *riksdagsåldersgruppen* (de som satt sin första mandatperiod) uppvisade i regel likaledes en starkare sammanhållning. Den äldsta riksdaysåldersgruppen (de som satt minst sin fjärde mandatperiod) hade däremot i regel en svagare sammanhållning än partiet i övrigt. De *kvinnliga* ledamöternas sammanhållning var i allmänhet starkare än övriga ledamöters. Vad den *kristna* gruppen beträffar hade de socialdemokratiska ledamöterna en starkare sammanhållning än övriga socialdemokrater. För de borgerliga partierna är bilden här mer splittrad. Folkpartiets representanter torde ha varit mera eniga, högerens och centerpartiets mindre eniga. Ledamöterna av *nykterhetsgrupperna* uppvisade endast i vissa fall en starkare sammanhållning. Detsamma gäller landstingsmännen. *Jordbrukarna* inom högern och socialdemokraterna hade en starkare sammanhållning än partiet i övrigt. *Norrlänningarna* liksom *storstadsborna* uppvisade en starkare sammanhållning än komplementgrupperna. *Kellgren-gruppen* var enigare än övriga socialdemokrater.

Analysen av undergruppernas röstningsbeteende »över partigränsen» ger ytterligare belysning åt ovan nämnda resultat. De yngsta *åldersgrupperna* och framför allt de yngsta *riksdagsåldersgrupperna* hade, såvitt jämförelsen gäller socialdemokraterna och de borgerliga partierna, i allmänhet ett mer olikartat röstningsbeteende än de äldre. Förhållandet var det motsatta i fråga om folkpartiet—centerpartiet. De *kvinnliga* undergruppernas röstningsbeteende skilde sig inte från komplementgruppernas. De borgerliga ledamöterna av den *kristna* gruppen hade ett mer likartat beteende än övriga borgerliga. Vad beträffar de socialdemokratiska ledamöterna av den kristna gruppen i relation till de borgerliga ledamöterna av denna grupp var förhållandet till komplementgrupperna närmast det motsatta. För *nykterhetsgruppernas* del får vi en liknande bild. Likheten i röstningsbeteende för undergrupperna inom folkpartiet och centerpartiet var större än för komplementgrupperna. Någon signifikant skillnad fanns däremot inte för s—fp och s—cp. Inom *landstingsmannagrupperna* gick tendensen åt olika håll. Signifikant likhet kan noteras i fråga om *norrlänningarna* inom folkpartiet och centerpartiet.

b. *Partisamarbetet*

Den vanligaste tvåpartikombinationen av samvotering var s + k, den vanligaste trepartikombinationen var h + fp + cp. Å andra sidan bör det understrykas, att de fall då det skedde en strikt uppdelning mellan de socialistiska partierna å ena sidan och de borgerliga partierna å den andra, hörde till mindretalet av samtliga voteringar. Bortser vi från kommunisterna, visar det sig, att socialdemokraterna stod ensamma i 40 % (1964) respektive 37 % (1966) av voteringarna. Folkpartiet och centerpartiet samvoterade totalt sett med varandra betydligt fler gånger än med högern: år 1964 265 gånger mot 214 för h + fp och 193 för h + cp, år 1966 289 gånger mot 172 för h + fp och 156 för h + cp. Mittenpartiernas samarbete ökade från 1964 till 1966, medan högern kom att stå mer ensam. Folkpartiet var det av de borgerliga partierna som uppvisade lägst frekvens av total samvotering med socialdemokraterna, centerpartiet högst. Skillnaden mellan folkpartiet och högern var dock obetydlig. Högern röstade relativt oftare än mittenpartierna som enda borgerliga parti på samma sätt som socialdemokraterna.

Vad angår det borgerliga samarbetet vid voteringarna om de borgerliga partiernas partimotioner kan anföras: Högern erhöi i fråga om sina partimotioner stöd av både folkpartiet och centerpartiet i omkring en femtedel av fallen och stod ensam i omkring tre femtedelar; detta gäller båda undersökningsåren. Folkpartiet erhöi vid voteringarna om sina partimotioner stöd av högern i omkring en tredjedel (1964) respektive hälften (1966) av fallen samt av centerpartiet i omkring hälften respektive två tredjedelar av fallen. Vid voteringarna om centerpartiets partimotioner erhöi partiet stöd av högern i omkring hälften respektive en femtedel av fallen och av folkpartiet i omkring tre fjärdedelar respektive hälften av fallen. Vad angår Ohlin-Hedlund-motionerna (1966) stödde högern mittenpartierna i endast 8 av de 25 voteringarna.

Vad propositionerna beträffar råder det mycket hög grad av överensstämmelse mellan samvoteringsprocenttalen och motsvarande tal för samtliga voteringar.

Jämförelserna av likhetsindexalen visar följande: Socialdemokraterna och högern uppvisade båda åren ett mer likartat röstningsbeteende än socialdemokraterna och folkpartiet. Samtidigt hade socialdemokraterna och centerpartiet ett mer likartat röstningsbeteende än socialdemokraterna och högern. Folkpartiets röstningsbeteende var sålunda mest skilt från socialdemokraterna. Högerpartiet var år 1964 men inte år 1966 signifikant mer likt folkpartiet än centerpartiet i röstningsbeteende.

Analysen av samvoteringen mellan enskilda ledamöter visar, att det finns vissa smärre, i regel regionala grupper inom partierna med hög sam-

voteringsfrekvens med motsvarande grupp inom annat parti eller med detta parti i allmänhet.

Undersökningen har omfattat två år, 1964 och 1966. Jämförelser mellan de båda åren har förekommit relativt sparsamt. Ännu mindre har vi vågat att på grundval av data från endast två år säga något bestämt om utvecklingstendenserna. Vad som erfordras är en mer omfattande undersökning. Den öppna omröstningen infördes i riksdagens kamrar år 1925, röst-räkning med elektrisk voteringsapparat tio år senare.⁴⁶ Samtliga röstningslängder respektive voteringsplåtar torde finnas i behåll. Här föreligger alltså ett material, som om det analyserades skulle kunna ge oss väsentligt ökad kunskap om det svenska partisystemets struktur och funktion sedan 1920-talets mitt.

⁴⁶ Den elektriska voteringsapparaten möjliggjorde och medförde en markant ökning av antalet rösträkningar. Samhälle och riksdag IV s. 398 f.

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

1	Inledning — frågeställningar	335
2	Undersökningsåren	339
3	Data	340
4	Dataprogram	342
5	Definitioner	342
6	Metoder	345
	a. Sammanhållningsindex	345
	b. Likhetsindex	346
	c. Teckentestning	347
	d. Analysobjekt med sammanhållningsindex	348
	e. Analysobjekt med likhetsindex	348
	f. Parvis jämförelser av enskilda ledamöters röstning	350
7	Partisammanhållningen: vissa grova mått	351
8	Partisammanhållningen: jämförelser mellan olika partier	354
9	Partisammanhållningen i politiskt viktiga ärenden: partimotioner och propositioner	356
10	Partisammanhållningen i politiskt mindre viktiga ärenden: partisplittrande frågor	359
11	Partisammanhållningen: olika sakområden	360
12	Sammanhållningen i skilda undergrupper	361
	a. Levnadsåldersgrupper	365
	b. Riksdagsåldersgrupper	366
	c. De kvinnliga ledamöterna	368

d. Ledamöterna av riksdagens kristna grupp	368
e. Ledamöterna av riksdagens nykterhetsgrupper	369
f. Landstingsmännen	369
g. Jordbrukarna	371
h. Norrlänningarna	371
i. Storstadsborna	373
j. Kellgren-gruppen	373
13 Likheter i röstningsbeteende hos undergrupper inom mer än ett parti	374
a. Levnadsåldersgrupper	374
b. Riksdagsåldersgrupper	374
c. De kvinnliga ledamöterna	376
d. Ledamöterna av riksdagens kristna grupp	376
e. Ledamöterna av riksdagens nykterhetsgrupper	376
f. Landstingsmännen	377
g. Jordbrukarna	377
h. Norrlänningarna	377
i. Storstadsborna	377
14 Samband och orsak	377
15 Partiernas faktiska samvotering	379
16 Samvoteringen i politiskt viktiga ärenden	383
17 Likheter och skillnader i partiernas röstningsbeteende	388
a. Högern	389
b. Folkpartiet	389
c. Centerpartiet	390
d. Socialdemokraterna	390
e. Kommunisterna	391
18 Samvotering mellan enskilda ledamöter över partigränserna	391
a. Högern—folkpartiet	400
b. Högern—centerpartiet	400
c. Folkpartiet—centerpartiet	400
d. Högern—socialdemokraterna	400
e. Folkpartiet—socialdemokraterna	400
f. Centerpartiet—socialdemokraterna	401
g. Socialdemokraterna—kommunisterna	401
19 Sammanfattning	401
a. Partisammanhållningen	401
b. Partisamarbetet	403

HEGEL OCH HISTORIENS SLUT

AV FIL. KAND. SVANTE HANSSON, STOCKHOLM

1. Inledning

1.1 Knappast någon idéhistoriker torde förneka att Hegels filosofi utövat ett betydande inflytande över vår tids politiska ideologier. Men om tolkningen, också av väsentliga punkter i hans tänkande, råder ingen enighet. Detta gäller i hög grad det problem som diskuteras i föreliggande studie — frågan om världshistoriens slut.

Betrakta till exempel följande uttalanden :

Verdenshistoriens endelige mål — det den dialektiske process stræber henimod, dog uden nogensinde endegyldigt at nå dette mål — er frihed, dvs. den tilstand hvor alt er fornuftsbestemt . . . Der er ingen *eskatologi* i Hegels historiefilosofi — hvilket vil sige at den ikke indebærer at verdenshistoriens forløb på et eller andet tidspunkt er fuldbåret. (15: 28)¹

Both saw the goal of human development in the realization of »freedom», but, while with Fichte the development never ends as the goal is unattainable, with Hegel the goal is not only attainable but has now been attained. (11: 255)

Hegels filosofi är språkligt och innehållsligt svårtillgänglig och hans argumentering i många fall inkonsistent. De anförda, motstridande tolkningarna kan, som vi ska se, utan svårighet beläggas med citat ur hans historiefilosofiska skrifter. Men att göra det löser inte problemet. Motsägelser i argumentationen är ingen ovanlig företeelse och kan inte utan vidare tas som belägg för inkonsistens i uppfattningen.

I debatten har emellertid hävdats att också den senare, djupare formen av motsägelse föreligger :

(Hegel) framställer den givna statsorganisationen, som vore den redan fulländad och slutgiltig, medan den enligt hans allmänna betraktelsesätt endast borde vara en etapp på vägen mot högre sociala bildningsformer. Hans filosofi är alltigenom en utvecklingslära, men i politiken sympatiserar han med tanken på status quo. Han ser det förnuftiga i den bestående verkligheten men icke i de nya tendenser, som gjorde sig gällande i tiden, och kom därför på denna punkt att svika sitt eget forskningsprogram. (9: 76)

¹ *item nr: sida*, se bibliografin.

För att täcka båda dessa debattfrågor väljer vi som utgångspunkt för diskussionen om Hegel och historiens slut följande formulering:

- (a) En konsekvens av Hegels system är att världshistorien avslutades i Preussen omkring år 1820; och
- (b) Denna konsekvens dras i hans historiefilosofiska arbeten från ifrågavarande period.

De två leden är uppenbarligen logiskt oberoende och i princip gäller därför att någondera av fyra möjliga tolkningar (eller klasser av tolkningar) är det rimligaste sättet att representera Hegels ståndpunkt (under förutsättning att vi inte postulerar konsistens i denna):

- (i) Både (a) och (b) gäller;
- (ii) (a) gäller men inte (b);
- (iv) Varken (a) eller (b) gäller.
- (iii) (b) gäller men inte (a);

Syftet med denna uppsats är begränsat till att genom diskussion och precisering av vissa delproblem söka stöd för hypotesen att tolkning (i) är en rimlig tolkning av Hegels tänkande. Den gör alltså inte anspråk på att ge en på alla punkter definitiv och invändningsfri lösning av problemet.

1.2 Tolkningen av relevanta delar av historiefilosofin bygger i huvudsak på de föreläsningar över detta ämne som Hegel gav i Berlin — där han var professor i filosofi från 1818 till sin död 1831 — med början år 1822—23. Material har i mindre utsträckning också hämtats ur de filosofihistoriska föreläsningarna och traktaten *Grundlinien der Philosophie des Rechts* (1821).²

För analysen av vissa grundläggande tankegångar i systemet har förutom nämnda arbeten främst använts de två stora verken *Wissenschaft der Logik* (1812—16) och *Encyclopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisse* (1817, reviderade upplagor 1827 och 1830). Under sin senare verksamhet använde Hegel det sistnämnda arbetet som kursbok, och han betraktade i varje fall rättsfilosofin (4:3), sannolikt också föreläsningarna, som kommentarer till och systematisk tillämpning av tankegångar och metoder som utvecklats där.

1.3 Föreläsningarna över historiens filosofi och filosofins historia utgavs inte i bokform av Hegel. De efter hans död publicerade texteditionerna bygger endast till mindre delar på manuskript av hans hand, i övrigt på an-

² A. Kojève har i *Introduction à la lecture de Hegel* (Paris 1947) med utgångspunkt från ett tidigare verk av Hegel, *Phänomenologie des Geistes* (1807), hävdats en tolkning som mutatis mutandis överensstämmer med tolkning (i). För kritik se Maurer, R. K.: *Hegel und das Ende der Geschichte*, Stuttgart etc. 1965.

teckningar som tagits av åhörare till föreläsningarna. Vad gäller historiefilosofin har de viktigaste utgåvorna ombesörjts av Karl Hegel (1840) och Georg Lasson (1917—30). Det teoretiska inledningsavsnittet föreligger dessutom i en modern, kritisk utgåva av Johannes Hoffmeister (1955). Den förstnämnda upplagan har av naturliga skäl utövat det ojämförligt största idéhistoriska inflytandet. Eftersom föreliggande studie inte avser att behandla Hegels betydelse för eftervärlden utan hans faktiska ståndpunkter har jag emellertid funnit det rimligt att stödja mig på Hoffmeister och Lasson, vars utgåvor bygger på ett väsentligt större anteckningsmaterial.

2. Historiefilosofin och det filosofiska systemet

2.1 Enligt problemformuleringen råder det ett konsekvensförhållande mellan Hegels system och satsen att världshistorien avslutades i Preussen omkring år 1820. Detta är, om termen konsekvens tolkas som ett påstående om ett logiskt samband, inte helt egentligt. För att åstadkomma ett sådant måste, som vi ska se, ytterligare en premis tas med i härledningen. Sats (a) ovan bör därför utvidgas enligt följande:

- (a') Världshistoriens slut inträffar när vissa, i systemet angivna villkor är uppfyllda; och
- (a'') Preussen omkring 1820 uppfyller de uppställda villkoren.

För att klarlägga detta samband måste vi dels undersöka vilka villkor systemet ställer upp, dels se vilken mening detta ger termen »världshistoria».

2.2 »*Was vernünftig ist, das ist wirklich; und was wirklich ist, das ist vernünftig*» skriver Hegel i förordet till *Philosophie des Rechts* (4: 14). Satsen, som till sin form närmast är ett slags definition, kan betraktas som en sammanfattning av det väsentliga resultat som Hegel ansåg sig ha nått i sin filosofi. »Förnuft» och »verklighet» betecknar två aspekter av identiskt samma företeelse. »Hegelianism is both a doctrine and a method. The two are held to be logically inseparable: the method is precisely the formulation of the doctrine, and the doctrine is precisely the detailed expression of the method.» (14: 123.) Detta, i förening med det förhållandet att Hegels framställningssätt väl passar in på den karaktäristik Hjalmar Söderberg någonstans ger av den teoretiska filosofin som »det systematiska missbruket av en enkom för ändamålet uppfunnen terminologi»,³ gör det utomordentligt svårt att få grepp om hans tänkande. Låt oss t.ex. betrakta den del av systemet som går under titeln »Die Wissenschaft der Logik». Logik är, enligt en uppslagsboksdefinition, en »filosofisk disciplin som undersöker principerna för riktigt tänkande» (19: 166). Vanligen brukar man anse att dessa prin-

³ Citerat efter Frans G. Bengtssons essä »Den store pessimisten».

ciper är neutrala i förhållande till tankarnas innehåll. Logiken är formell. Detta kan Hegel inte gå med på. Logiken, läran om »(die) Idee im abstrakten Elemente des Denkens» (3: 52), sysslar visserligen bl.a. med reglerna för korrekt tänkande, men man får fördenskull inte abstrahera tänkandets *form* från dess *innehåll* på det sätt som sker i den traditionella (aristoteliska) logiken (1: 36 ff.). Innehållet i detta logiska eller objektiva tänkande är de *begrepp* som tanken gör om tingen. Tänkandets föremål blir därigenom det *allmänna* hos tingen eller sanningen (die Wahrheit). Logik blir detsamma som metafysik (3: 57 f.).

2.3 Den hegeliska logiken har alltså två aspekter, en metodisk och en metafysisk. Dess lagar kan beskrivas som ett slags utvecklings- eller rörelselagar, vars utmärkande drag är att varje begrepp slår över i sin motsats (negation) och att motsatserna förenas i en syntes där de är både upphävda och bevarade. Denna process, som är kärnan i Hegels *dialektik*, är progressiv i den meningen att varje senare led i utvecklingskedjan är högre än varje tidigare (1: 50 f., 3: 104 ff.).

2.4 Den logiska strukturen i systemet beskrivs ofta som en serie tillämpningar av den dialektiska triaden tes—antites—syntes (en terminologi som Hegel för övrigt själv inte använder). Denna beskrivning är emellertid otillfredsställande. Schemat bör snarare betraktas som en sammanfattning av tre besläktade, men inte utan vidare förenliga idéer, som jag ska kalla den »dialektiska», den »syntetiska» och den »triadiska».

Låt oss för att underlätta diskussionen numrera de successiva leden i den dialektiska kedjan: 1, 2, 3, . . . , n , $n + 1$, . . . Den ovan antydda beskrivningen säger då, att den första triaden består av 1 (tes), 2 (antites) och 3 (syntes), den andra av 3, 4 och 5 osv.

Den *dialektiska* idén uttrycks i schemat av begreppsparet tes-antites. Naess formulerar den på följande sätt: »Ethvert begrep eller tankeinnhold kan bare fattes ved avgrensning mot noe motsatt; ethvert fenomen fører, når det utfolder seg, over till et motsatt fenomen» (20: 224, jfr 2: 50, 340). Enligt den dialektiska idén gäller sålunda för varje begrepp n , att det är den dialektiska motsatsen till $n-1$, och att det har $n + 1$ som dialektisk motsats. Speciellt gäller denna relation också mellan begreppen 2 och 3. Ett motsatsförhållande mellan två begrepp kan emellertid vara av två slag, kontradiktoriskt eller konträrt. Eftersom Hegel hävdar, att den dialektiska motsatsen har positivt innehåll (1: 51), är det klart att den dialektiska motsatsen måste vara konträr. Men beskrivningen av motsatsens egenskaper är fortfarande ofullständig, eftersom begreppen $n-1$ och $n + 1$ enligt den normala tolkningen av termen »konträr» skulle bli identiska. Så kan inte vara fallet, ty $n + 1$ ska vara ett högre begrepp än $n-1$.

Den dialektiska motsatsens speciella karaktär har med den *syntetiska* idén att göra. Enligt den i början av denna paragraf antydda vanliga tolkningen

av schemat skulle begreppen 3, 5, 7, ... i den dialektiska processen vara synteser till resp. 1—2, 3—4, 5—6, ... En sådan tolkning överensstämmer emellertid inte med Hegels resonemang, som ger det som brukar kallas för syntes en generellare giltighet. Redan begrepp 2, dvs. antitesen i den första triaden, kan nämligen sägas vara »syntetisk» i förhållande till 1. Den är nämligen »der höhere, reichere Begriff als der vorhergehende; denn sie ist um dessen Negation oder Entgegengesetztes reicher geworden; enthält ihn also, aber auch mehr als ihn, und ist die Einheit seiner und seines Entgegengesetzten» (1: 51). Varje *n* är vidare — och här är vi inne på en för historiefilosofin utomordentligt viktig tanke — en syntes av alla begrepp 1, 2, ..., *n*—1, dvs. alla tidigare begrepp i den dialektiska processen: eftersom (för att ta ett exempel ur de filosofihistoriska föreläsningarna) »die Aufeinanderfolge der Systeme der Philosophie in der Geschichte dieselbe ist, als die Aufeinanderfolge in der logischen Ableitung der Begriffsbestimmungen der Idee» (7: 59) är »keine (Philosophie) also untergangen, sondern alle als Momente eines Ganzen affirmativ in der Philosophie erhalten sind» (7: 66).

Den vanliga »tes-antites-syntes»-representationen av det dialektiska schemat innebär sålunda att den *triadiska* idéns betydelse överbetonas. Detta får emellertid inte tolkas så att den skulle vara betydelselös. Hegel framhäver i själva verket den logiska slutledningens tredelade förlopp som kärnan i såväl logikens metodologiska som dess metafysiska aspekt, liksom i systemet överhuvudtaget (2: 340—353). Detta har nämligen tre huvuddelar, logiken, naturfilosofin och andens filosofi (3: 50 f.). Också studiet av anden sker i tre faser: subjektiv ande i bl.a. psykologin, objektiv ande i rätts- och moralfilosofin (dit också historiens filosofi räknas), samt absolut ande i konst, religion och filosofi (3: VII f.). Ett tredje exempel kan hämtas från logiken. Logiken indelas i lärorna om *Sein*, *Wesen* och *Begriff* (1: 66). *Sein* sönderfaller i sin tur i *Qualität*, *Quantität* och *Mass*, *Qualität* vidare i *Sein*, *Dasein* och *Fürsichsein* och *Sein* slutligen i (*reines*) *Sein*, *Nichts* och *Werden* (1: 3 ff.).

Vi kan nu ge följande generella formulering av den triadiska idéen: Från den totala mängden av successiva begrepp i den dialektiska processen kan varje enskilt begrepp isoleras genom ett (ändligt) antal trikotomier. Det sista begreppet i en sådan kedja kan sägas vara atomärt i den meningen, att det inte kan analyseras vidare på detta sätt.

Det är väsentligt att isoleringen av de enskilda begreppen kan ske genom ett ändligt antal steg. Om inte det vore fallet skulle det i själva verket vara omöjligt att bestämma innehållet i något begrepp, något som Hegel uppenbarligen gör, och hela den dialektiska processen skulle bli omöjlig, eftersom någon övergång från det första till det andra begreppet aldrig skulle kunna ske. Vidare följer att antalet begrepp i den dialektiska processen är ändligt, ett förhållande som är av stor betydelse för frågan om världshistoriens slut.

2.5 Metafysik »är läran om den sanna verkligheten . . . såsom den yttersta grunden till den sinnligt givna verkligheten» (19: 182). Frågan om det är möjligt att nå kunskap om denna sanna, högre verklighet är ett av filosofins klassiska problem. Hegels lösningsförsök, teorin om tankens och verklighetens identitet, brukar kallas för *pan-logism*. Varje begrepp i logiken är i själva verket en teori om verkligheten och det är omöjligt att vinna kunskap om hur verkligheten är beskaffad utan att genomlöpa den dialektiska processen (22: 733).

2.6 Bakom dialektiken tycks emellertid ligga ett grundläggande antagande om verklighetens natur, nämligen att »intet som er begränsat, kan omspenne tilværelsen som helhet, og at bare tilværelsen som et organisk hele kan være ubetinget virkelig» (20: 218, jmf 7: 52—57). Varje försök att tillskriva helheten en bestämd egenskap måste misslyckas, ty att ge den en egenskap innebär att avgränsa den från något annat, som inte har egenskapen i fråga. Från detta sluter sig Hegel dock inte till att allt begränsat är illusoriskt. Det har i stället ett slags villkorlig verklighet som del eller aspekt av helheten. Denna saknar alltså inte egenskaper — den är inte »reines Sein», det första begreppet i logiken är ingen fullständig teori om verkligheten — utan har i stället varje egenskap, bl.a. också både egenskapen A och dess motsats. Denna sammansatta, organiska helhet av alla ting och egenskaper kallar Hegel *det absoluta*, och den motsvaras i logiken av det sista begreppet, *die absolute Idee* (2: 327 ff.).

2.7 Ett viktigt metafysiskt problem är frågan om relationen mellan den sanna verkligheten och den sinnligt givna världen i tid och rum. Ett sätt att svara på den frågan är att den sanna verkligheten är *transcendent*, att den finns någonstans utanför tid och rum och endast kan fattas av förnuftet genom introspektion (Platons idélära och Kants »Ding an sich» är exempel på sådana lösningsförsök). För Hegel är den sanna verkligheten emellertid *immanent*, den kan studeras i den empiriska världen. Men den är inte identisk med denna, ty den dialektiska processen är nödvändig medan det som bestämmer vilka av alla i och för sig möjliga ting och företeelser i den empiriska rum-tidsverkligheten som faktiskt kommer till existens endast är en yttre »nödvändighet», slumpen (3: 37 f.). Först när detta slumpmässiga rensas bort framträder det i egentlig mening verkliga, det tidlösa, alltid närvarande mönstret: »Darauf kommt es dann an, in dem Scheine des Zeitlichen und Vorübergehenden die Substanz, die immanent, und das Ewige, das gegenwärtig ist, zu erkennen.» (4: 15). Vi ska uttrycka denna tanke genom att säga att det absoluta *manifesterar* sig i den empiriska världen.

I sina empiriska manifestationer kan den dialektiska processen delas in i tre delprocesser, som alltså i en mening är identiska. De kan också sägas bilda ett slags dialektisk triad, där tesen utgörs av *tanken*, antitesen av den

fysiska naturen (die Idee in ihrem Anderssein» (3: 50)) och syntesen av *anden* (jmf. indelningen av systemet). Var och en av de tre manifestationerna har en karaktäristisk egenskap: som tanke manifesterar idén sin *form* (6: 178), i naturen sker manifestationen i *rummet* och för anden i *tiden*, som världshistoria (6:153 f.).

2: 8 Det är mot denna bakgrund vi ska bygga upp en tolkning av historiefilosofin. Den kan betraktas som en expansion av vad Hegel i början av de historiefilosofiska föreläsningarna kallar »der einzige Gedanke» filosofin har att erbjuda vid studiet av historien: »der einfache Gedanke der Vernunft, dass die Vernunft die Welt beherrscht, dass es also auch in der Weltgeschichte vernünftig zugegangen ist» (6: 28). Denna formulering — vi ska kalla den »förnuftsprincipen» — har en tvåfaldig innebörd. Med hjälp av den, och efter de ytterligare bestämmingar som görs i det följande, kan man a priori veta dels historiens ändamål, dels innehållet i huvudfaserna av dess utveckling. Ändamålet måste sålunda ha med det absoluta att göra och utvecklingen avspegla de olika leden i den dialektiska processen. Förnuftsprincipen förklarar historien — den ger kunskap (Erkenntnis) och inte bara ostrukturerade data (Sammlung von Kenntnissen) (6: 30). »Wer die Welt vernünftig ansieht, den sieht sie auch vernünftig an» (6: 31).

Men principen har också en metodologisk innebörd. Historiska data är nämligen, liksom alla företeelser i den empiriska verkligheten, påverkade av slumpen. Historiska händelseförlopp kan därför inte i detalj konstrueras aprioriskt. Historikern måste arbeta empiriskt, men han måste vara metodologiskt medveten. Ty även för den som anser sig stå helt neutral inför fakta gäller att »er bringt seine Kategorien mit und sieht durch sie das Vorhandene» (6: 31). Den som betraktar historien som en manifestation av idén har de rätta »kategorierna» med sig och kan med hjälp av dem skilja mellan det väsentliga och oväsentliga — han tillämpar alltså den vetenskapsteoretiskt korrekta historiska metoden.

3. Världsanden, individerna och folken

3.1 Den speciella aspekt av verkligheten eller idén som manifesterar sig i världshistorien är anden eller världsanden. Hegel anger på följande sätt vilka slags empiriska data som relaterar sig till denna aspekt: »Der Boden des Geistes ist der allumfassende; er schliesst alles in sich, was den Menschen je interessiert hat und noch interessiert. Der Mensch ist darin wirksam; er mag tun, was er will, so ist er ein solches, worin der Geist tätig ist» (6: 50). Vidare: »Der Geist aber ist auf dem Theater, auf dem wir ihn betrachten, in der Weltgeschichte, in seiner konkretesten Wirklichkeit» (6: 53).

3: 2 Begreppet *ande* kan möjligen göras gripbart med hjälp av den di-

stinktion som Hegel gör mellan det och begreppet *natur*. Som manifestationer av idén är de visserligen båda förnuftiga, dvs. dialektiska, system (6: 50), men de företer fundamentala olikheter. Naturen är idén när den övergått i sin dialektiska motsats, där den »avfallit» från sig själv och inte motsvarar sitt begrepp, medan anden är idén såsom »återvändande till sig själv, dvs. såsom medveten om sig själv» (19: 109). Distinktionen kan också uttryckas genom en jämförelse mellan andens och naturens (materiens) innersta väsen. Materiens substans är tyngd, strävan mot en medelpunkt. Men denna existerar inte i materien, och strävan mot den är självdestruktiv, ty om materien nådde medelpunkten skulle den upphävas i denna och gå under som materia. Tyngden innebär sålunda att materien söker sin motsats, nämligen idealitet (6: 55).

Också anden strävar mot sin medelpunkt, men det ligger i dess definition att den inte har sin medelpunkt utanför sig själv utan inom sig själv. Denna medelpunkt är »er selbst in sich» (6: 55). När anden strävar mot sin medelpunkt är det sitt eget väsen den söker, den vill ha kunskap om sig själv, bli självmedveten. Andens strävan mot sin medelpunkt är alltså den dialektiska process, där anden gör sig själv till föremål för undersökning (6: 54 f.)

3.3 Att säga att något har sin medelpunkt inom sig självt innebär det samma som att säga att det är oavhängigt. Att inte vara beroende av något utanför sig själv är att vara fri. Det anden vet om sig själv vid slutet av sin självanalys är att den är fri, att dess väsen är friheten (6: 54).

Friheten är alltså den väsentliga egenskapen hos anden. »Jedem ist es unmittelbar glaublich, dass der Geist auch unter andern Eigenschaften die Freiheit besitze; die Philosophie aber lehrt uns, dass alle Eigenschaften des Geistes nur durch die Freiheit bestehen, alle nur Mittel für die Freiheit sind, alle nur diese suchen und hervorbringen» (6: 55). Men friheten är inte enbart en abstrakt princip, ty som sådan vore den inte fullkomligt verklig (6: 81). »Der Geist ist kein Naturding wie das Tier; das ist, was es ist, unmittelbar. Der Geist ist dies, dass er sich hervorbringt, sich zu dem macht, was er ist» (6: 47). Först när friheten är manifesterad existerar den helt och fullt.

3.4 Därmed kan det slutliga ändamålet med den historiska processen anges: »Das Ziel der Weltgeschichte ist also, dass der Geist zum wissen dessen gelange, was er wahrhaft ist, und dies Wissen gegenständlich mache, es zu einer vorhandenen Welt verwirkliche, sich als objektiv hervorbringe. Das wesentliche ist, dass dies Ziel ein Hervorgebrachtes ist» (6: 47).

Också världshistoriens förlopp är definierbart: »Von der Weltgeschichte kann nach dieser abstrakten Bestimmung gesagt werden, dass sie die Darstellung des Geistes sei, wie er zum *Wissen dessen* zu kommen sich erarbeitet, was er *an sich* ist» (6: 61 f.).

3.5 Världsandens utveckling till medvetande om sin frihet är »det im-

manenta mönstret» i världshistorien. I den empiriska världen har denna manifestation av idén formen av mänsklighetens utveckling till medvetande om att människan som sådan är fri och institutionaliseringen av denna frihet (6: 61 ff.).

3.6 Den enskilda mänskliga individen är sålunda en gestaltning av anden (6: 56) och förhåller sig till denna som en del till helheten (6: 60). Men människan är också ett föremål i det naturliga, materiella universum och har i den egenskapen de för alla levande varelser karaktäristiska drifterna. Vad som skiljer människan från djuren är att hon är *tänkande* och därför kan behärska sina drifter och handla planmässigt i enlighet med uppställda mål, vilket för Hegel innebär att hon är självständig eller har en fri vilja (6: 56 f.).

3.7 Viljan är den energi genom vilken anden drivs att söka kunskap om sig själv, och det är därför genom den som världshistoriens slutliga ändamål förverkligas. Det som i filosofin kallas idén är i själva verket identiskt med innehållet i Guds vilja och därigenom med Gud, ty »Gott und die Natur seines Willens ist einerlei» (6: 53). I den empiriska världen är viljan det samma som »die Tätigkeit der Menschen in der Welt überhaupt» (6: 81), dvs. människans strävan att tillgodose sina behov, instinkter, böjelser och passioner (6: 79) modererad genom hennes förmåga till ändamålsenligt handlande. Denna förmåga är väsentlig, ty djuren som saknar den har i själva verket ingen vilja (6: 57).

Det ligger alltså i viljans natur att vara riktad mot ett mål, att vara vilja till något. Eftersom anden i början av den process där den söker kunskap om sig själv inte äger denna kunskap, inriktas viljan emellertid inte i första hand mot historiens slutliga mål. Dess primära mål är (i sitt empiriska uttryck) att befrämlja människornas mer kortsiktiga intressen (6: 81 f.). Men »jenes Zusammenhang enthält nämlich dies, dass in der Weltgeschichte durch die Handlungen der Menschen noch etwas anderes überhaupt herauskomme, als sie bezwecken und erreichen, als sie unmittelbar wissen und wollen. Sie vollbringen ihr Interesse; aber es wird noch ein Ferneres damit zustande gebracht, dass auch innerlich darin liegt, aber das nicht in ihrem Bewusstsein und ihrer Absicht lag» (6: 88).

3.8 Med människans förmåga att handla planmässigt sammanhänger det faktum att hon uppträder i socialt organiserade grupper (6: 86). I motsats till den gängse uppfattningen betraktar Hegel dock inte familjen som en samhällsbildning i egentlig mening. Familjen spelar visserligen en väsentlig roll i samhället, men det som håller den samman är en naturlig känsla av kärlek och den är därför att betrakta som en enda personlighet och inte som en gruppering av inbördes självständiga, samverkande individer (6: 118 f.). Den ligger helt och hållet utanför den historiska processen (6: 162).

Också den utvecklingskedja som från familjen över stammen leder till folket ligger emellertid utanför historien (6: 166). Den bildar förhistorien, som är en nödvändig men, som vi ska se, inte tillräcklig förutsättning för verklig historia (6: 163).

3.9 Den klass av sociala grupper som historien i första hand handlar om är folken (6: 40). Dessa är i likhet med de mänskliga individerna företeelser i det naturliga universum (6: 64) men också gestaltningar av anden. I dem manifesteras nämligen de hypoteser om sitt väsen som världsanden ställer upp i sin dialektiska process. Varje hypotes är ett led i denna process och identisk med ett bestämt folks väsen, folkanden (6: 54, 59).

Folkandarna förverkligar sig i alla de företeelser som ingår i ett folks kultur, varvid termen »kultur» är att fatta i vidaste bemärkelse: folkanden »ist das gemeinschaftliche Gepräge seiner (folkets) Religion, seiner politischen Verfassung, seiner Sittlichkeit, seines Rechtssystems, seiner Sitten, auch seiner Wissenschaft, Kunst und technischer Geschichlichkeit, der Richtung seiner Gewerbstätigkeit» (6: 149). »Seine Entfaltung sind . . . Schicksale, Begebenheiten» (6: 65). Ett folks historia är den process, där folkets speciella ande strävar efter att förverkliga sig (4: 291).

3.10 De enskilda individerna är, som vi har sett, gestaltningar av världsanden. De är detta i egenskap av medlemmar av olika folk och delaktiga i folkets ande: »Jedes Individuum ist der Sohn seines Volkes auf einer bestimmten Stufe der Entwicklung dieses Volkes. Niemand kann den Geist seines Volkes überspringen . . .» (6: 95). Som gestaltningar av världsanden är individerna liksom folken att betrakta som de medel denna använder för att undersöka sin natur (6: 87).

4. Staten och den historiska relativismen

4.1 Av andens definition som det som har sin medelpunkt inom sig själv, vilken Hegel också betraktar som en definition av friheten, följer att anden i och för sig alltid är fri. Men så länge den inte är medveten om sin frihet, så länge den inte har kunskap om sitt väsen, kan man inte säga att den verkligen är fri (6: 55 f.). Den motsägelse som tycks föreligga här är emellertid endast skenbar. Den upplöses om man tar i betraktande Hegels distinktion mellan en abstrakt princip och dess förverkligande (se § 3.3). Så länge anden inte har kunskap om sin frihet föreligger denna endast som möjlighet, dvs. anden är ofri men som dialektisk motsats till denna ofrihet existerar friheten, och anden drivs att sträva efter frihet (6: 157). De olika utvecklingskedena i denna strävan är en serie allt noggrannare approximationer av friheten. De manifesteras, som vi har sett, i folkandarna och förverkligas i folkens kultur.

4.2 Världshistorien börjar med en första, otillfredsställande, bestämning av frihetens natur (6: 156). I den empiriska världen har denna bestämning formen av ett folk som organiserat sig i en organisk helhet, en *stat*. Världshistorien handlar i själva verket endast om stater (6: 113 f.). De folk som inte bildar en stat lämnar inte det förhistoriska stadiet och har alltså ingen historia (6: 163). Staten »ist die Wirklichkeit, in der das Individuum seine Freiheit hat und genießt, aber indem es das Wissen, Glauben und Wollen des Allgemeinen ist. Der Staat ist so der unmittelbare, näher bestimmte Gegenstand der Weltgeschichte überhaupt, worin die Freiheit ihre Objektivität erhält und in dem Genusse dieser Objektivität lebt» (6: 111).

Endast i staten förekommer alltså frihet: »Die Freiheit . . . muss vielmehr erworben, eist gewonnen werden . . . Daher ist der Naturzustand vielmehr der Zustand des Unrechts, der Gewalt, des ungebändigten Naturtriebs, unmenschlicher Taten und Empfindungen» (6: 117). Regler som inskränker den formellt totala handlingsfriheten är inte inskränkningar av friheten i egentlig bemärkelse utan en förutsättning för den, och sådana regler kan endast uppställas av staten (6: 117 f.).

4.3 Det ligger nära till hands att anta att tanken att friheten är världshistoriens slutliga ändamål har etiska implikationer. I själva verket identifierar Hegel också friheten med det högsta goda: »Das Gute ist . . . die realisierte Freiheit, der absolute Endzweck der Welt» (4: 116). En så allmän definition av det goda är emellertid inte tillräcklig. »Wenn man handeln will, muss man nicht nur das Gute wollen, sondern man muss wissen, ob dieses oder jenes das Gute ist» (6: 94). Och kunskap om det högsta goda föreligger inte hos anden, och därmed inte heller hos människorna, förrän vid slutet av den dialektiska processen. Vad som finns är en hypotes från andens sida, manifesterad i ett folk och en stat. Det, visserligen fragmentariska, goda blir då det som står i samklang med folkanden (6: 95). I normala fall är detta identiskt med innehållet i statens lagar och de övriga normer som allmänt accepteras i samhället. Hegels frihetsbegrepp och den därmed sammanhängande statsteorin har alltså en bestämd moralfilosofisk innebörd: »der Staat ist das vorhandene, wirklich sittliche Leben» (6: 112).

4.4 Hegel hävdar, som vi har sett (§ 3.5—6), att egenskapen frihet också tillkommer den enskilda individen, som därför inte enbart är ett medel i den historiska processen utan också ett ändamål i sig själv (6: 106). Med påståendet att människan har en fri vilja tar han ställning till en av moralfilosofins klassiska — och notoriskt oklara (jmf 19: 308) — stridsfrågor. Hegels problem är att definiera den fria viljan på sådant sätt, att det inte uppstår någon konflikt mellan den och hans deterministiska ståndpunkt (jmf § 3: 10).

I sin lösning använder Hegel sin distinktion mellan en företeelses for-

mella eller abstrakta egenskaper och dess förverkligande. Att viljan formellt är fri innebär att människan har möjlighet att välja mellan olika handlingsalternativ (4: 37). Men verklig frihet är något annat: »Erst indem der Wille sich selbst zum Gegenstande hat, ist er *für sich*, was er *an sich* ist» (4: 34). Det innebär att människan är fri om och endast om hon inriktar sin vilja mot det förnuftiga eller goda (6: 115).

Den fria viljan betraktas ofta som en förutsättning för moraliskt ansvar. En annan förutsättning är att den handlande måste kunna *veta* vilken av de olika handlingar han har möjlighet att välja mellan som är den (moraliskt) rätta. Hegel anser också denna förutsättning vara uppfylld. Genom att undersöka vilka lag- och andra regler som är tillämpliga på ett givet fall kan individen entydigt avgöra hur han bör handla (6: 94) och han är därför moraliskt ansvarig för sina handlingar (6: 107).

4.5 En moralteori av denna typ, där det goda identifieras med det bestående, kan emellertid inte utan vidare byggas in i Hegels historiefilosofi, ty den förutsätter att det ibland sker radikala, dialektiska förändringar i det bestående. Vid en sådan förändring, dvs. när anden ställer upp en ny hypotes om sitt väsen och definitionen av det goda alltså förändras, krävs en ny moral: »Es sind nun die grossen, welthistorischen Individuen, die solches höhere Allgemeine ergreifen und zu ihrem Zwecke machen, die den Zweck verwirklichen, der dem höhern begriffe des Geistes gemäss ist» (6: 97). De världshistoriska individerna kan bryta mot gällande lag, de har ändå rätten på sin sida, ty de skapar och lyder de lagar som gäller för en ny epok. Beviset för att de verkligen är världshistoriska individer är att de lyckas genomföra de uppgifter de förelagt sig, att de faktiskt revolutionerar samhället (6: 98 f.). Eftersom »niemand kann den Geist seines Volkes überspringen» (6: 95), så står de faktiskt i samklang med sin folkande.

4.6 Moral- och rättsreglernas giltighet kan alltså i denna mening sägas vara relativ till det stadium i den historiska processen, på vilket man befinner sig. Eftersom varje stadium manifesteras i en folkande, så är moralen relativ till folkanden och varje folk har sålunda sin unika moral, uttryckt i den författning och de lagar som gäller i just den stat som är avpassad efter det folkets behov.

Men det begrepp om sitt väsen som världsanden gjort sig i varje folkande förverkligas, som vi har sett (§ 3.9), inte bara i statsskicket utan i folkets hela kultur. Alla kulturyttringar äger alltså, i analogi med moralen, en giltighet eller sanning som är relativ till det utvecklingsskede där världsanden befinner sig. »Nur mit dieser Religion kann *diese* Staatsform vorhanden sein, sowie in diesem Staate nur diese Philosophie und diese Kunst» (6: 123).

5. Världshistoriens slut

5.1 Ur det faktum att Hegel betraktar historien som en manifestation av anden (§ 3.1) som i sin tur är en aspekt av idén eller verkligheten (§ 2.7) och det faktum att den dialektiska processen är teleologisk (§ 2.4—6) följer, att historien måste ha en åtminstone teoretiskt angivbar slutpunkt. Historiens slut måste vidare inträffa inom en ändlig tidsperiod efter dess början, dels därför att antalet steg i den dialektiska processen måste vara ändligt (§ 2.4) dels därför att möjligheten att historiens slut skulle vara något slags ouppnåeligt idealtillstånd utesluts av Hegels tanke att verklig existens förutsätter förverkligande i den empiriska världen (§ 3.3).

Eftersom historien är en manifestation av den process där idén eller världsanden utforskar sitt väsen (§ 3.2) så innebär historiens slut att anden nått fullständig självkänedom. Detta manifesteras i att mänskligheten har insett att människan som sådan är fri och institutionaliserat denna frihet (§ 3.5). De empiriska data i vilka den historiska processen manifesterar sig och där den kan studeras produceras genom individernas och folkens aktivitet (§ 3.6—10). Vad som produceras är närmare bestämt stater med en viss kultur (avsnitt 4).

5.2 Den historiska processens dialektiska karaktär medför att det vid varje tidpunkt måste existera ett begrepp som är det högsta världsanden dittills frambragt (§ 2.4). Logikens begrepp motsvaras i historien av folkandarna (§ 3.9). Vid varje tidpunkt existerar alltså ett och endast ett folk som har den högsta dittills utvecklade kulturen och staten. »Dem Volke, dem solches Moment als natürliches Prinzip zukommt, ist die Vollstreckung desselben in dem Fortgange des sich entwickelnden Selbstbewusstseins des Weltgeistes übertragen. Dieses Volk ist in der Weltgeschichte, für diese Epoche, — und es kann ... in ihr nur einmal Epoche machen, — das Herrschende. Gegen dies sein absolutes Recht, Träger der gegenwärtigen Entwicklungsstufe des Weltgeistes zu sein, sind die Geister der anderen Völker rechtlos, und sie, wie die, deren Epoche vorbei ist, zählen nicht mehr in der Weltgeschichte» (4: 291). En direkt konsekvens av detta är att det tillstånd som föreligger vid världshistoriens slut, nämligen det institutionaliserade medvetandet om att människan som sådan är fri, är att ett bestämt folk skapat en stat och en kultur. Om och när ett sådant folk kan identifieras vet man alltså att historien nått sin slutpunkt.

5.3 Om man har kännedom om dialektikens lagar kan det väsentliga innehållet i den historiska processen konstrueras aprioriskt (jmf. § 2.8): »Die Weltgeschichte stellt nun den Stufengang der *Entwicklung* des Prinzips dar, dessen Gehalt das Bewusstsein der Freiheit ist ... Die nähere Bestimmung dieser Stufen ist in ihrer allgemeinen Natur logisch, in ihrer konkreten aber in der Philosophie des Geistes anzugeben. Es ist von dieser

Abstrakten hier nur dies anzuführen, dass die erste Stufe als die unmittelbare innerhalb des vorhin schon herausgehobenen Versenktseins des Geistes in die Natürlichkeit fällt, in welcher er nur in unfreier Einzelheit ist (Einer ist frei). Die zweite aber ist das Heraustreten desselben in das Bewusstsein seiner Freiheit. Dies erste Losreissen ist aber unvollkommen und partiell (Einige sind frei) . . . Die dritte Stufe ist die Erhebung auch dieser noch besonders Freiheit in die reine Allgemeinheit derselben (der Mensch als Mensch ist frei)» (6: 155 f.).

5.4 De empiriska motsvarigheterna till dessa tre faser är den orientalis-ka, den grekisk-romerska och den kristna eller germanska världen (6: 62, 156 f.). Världshistorien går nämligen från öster till väster, »denn Europa ist schlechthin das Ende der Weltgeschichte, Asien der Anfang» (6: 243). Att världshistoriens slut inträder i Europa hävdas energisk: »Erst die germanischen Nationen sind im Christentum zum Bewusstsein gekommen, dass der Mensch als Mensch frei ist, die Freiheit des Geistes seine eigenste Natur ausmacht» (6: 62). »Die Kirche ist . . . das gegenwärtige Himmelreich und die christliche Welt die Welt der Vollendung; das Prinzip ist erfüllt und damit ist das Ende der Tage voll geworden: die Idee kann im Christentume nichts Unbefriedigtes mehr sehen» (5: 762 f.). »Der germanische Geist ist der Geist der neuen Welt, deren Zweck die Realisierung der absoluten Wahrheit als der unendlichen Selbstbestimmung der Freiheit ist, der Freiheit, die ihre absolute Form selbst zum Inhalte hat. Diese Idee soll nun in Gegenwart des Selbstbewusstseins in die wirkliche Welt eingebildet werden» (5: 763).

5.5 Också den germanska världens historia indelas i tre faser (5: 763). Den tredje av dessa, som börjar med reformationen är den tid när »die Freiheit des Geistes erst zur Realität (kommt)» (5: 766). Också denna sista fas är tredelad, och dess tredje period börjar i slutet av 1700-talet (5: 877).

Genom reformationen »ist das neue, das letzte Panier aufgetan, um das die Völker sich sammeln, die Fahne des freien Geistes, der bei sich selbst, und zwar in der Wahrheit ist und nur in ihr bei sich selbst ist» (5: 881). Luther nöjde sig emellertid med att betrakta principen att människan som sådan är fri som en i religionen uppenbarad sanning. Upplysningsfilosofins rationella världsåskådning uppställer däremot den formellt absoluta princip som är upptakten till »das letzte Stadium der Geschichte, an unsere Welt, an unsere Tage» (5: 920). Det är förnuftsprincipen, dvs. tanken att »dieser Inhalt (was die ewige Bestimmung des Menschen sei) ein gegenwärtiger sei, wovon ich mich innerlich überzeugen könne, und dass auf diesen inneren Grund alles zurückgeführt werden müsse» (5: 916).

5.6 Det sista världshistoriska folket måste alltså geografiskt lokaliseras till Europa, närmare bestämt till den germanska, nordvästra delen av världsdelen. Dess religion måste vara protestantisk. Dess stat måste vara en mo-

narki (6: 146 f.) och den måste ha avsevärd politisk och militär styrka (5: 936). Därmed torde man kunna utesluta alla stater utom Storbritannien och Preussen. Den förstnämnda faller emellertid också bort, ty ingen annanstans finns, trots mycket offentlig debatt om friheten, färre institutioner som präglas av verklig frihet (5: 934 f.). Den enda återstående staten är Preussen: »Wir sind überhaupt jetzt soweit gekommen, zu solchem grössern Ernste und höhern Bewusstsein gelangt, dass uns nur Ideen, und das, was sich vor unser Vernunft rechtfertigt, gelten kann; der preussische Staat ist es dann näher, der auf Intelligenz gebaut ist» (7: 20).

5.7 Av det anförda framgår inte uttryckligen att Hegel menade att Preussen på hans tid innebar historiens slut. Vi kan emellertid ge ett annat (och starkare) bevis för att det var hans uppfattning. Av den historiska relativismen (4.5—6) följer nämligen att om man kan visa att ett folk lyckats föra en gren av kulturen till fulländning, så måste också alla andra grenar vara fulländade, vilket innebär att den folkande som frambragt kulturen i fråga är den sista hypotesen i världsandens självanalys. Den har därmed uppnått fullständig kunskap om sitt väsen, världshistoriens slutliga mål har realiserats och historien är följaktligen slut.

I sin filosofihistoria karakteriserar Hegel resultatet av filosofins utveckling på följande sätt: »es scheint, dass es dem Weltgeiste jetzt gelungen ist, alles fremde gegenständliche Wesen abzutun, und endlich sich als absoluten Geist zu erfassen, und was ihm gegenständlich wird, aus sich zu erzeugen, und es, mit Ruhe dagegen, in seiner Gewalt zu behalten. Der Kampf des endlichen Selbstbewusstseins mit den *absoluten Selbstbewusstsein*, dass jenem ausser ihm erschien, hört auf. Das endliche Selbstbewusstsein hat aufgehört, endliches zu sein; und dadurch andererseits das absolute Selbstbewusstsein die Wirklichkeit erhalten, dass es vorher entbehrte. Es ist die ganze bisherige Weltgeschichte überhaupt und die Geschichte der Philosophie insbesondere, welche nur diese Kampf darstellt, und da an ihrem Ziele zu sein scheint, wo dies absolute Selbstbewusstsein, dessen Vorstellung sie hat, aufgehört hat, ein Fremdes zu sein, wo also der Geist als Geist wirklich ist» (6: 689 f.). Filosofins historia är i och med Hegels system avslutad, och världsanden har med sin sista hypotes, det tyska folkets ande manifesterad i den preussiska staten, bragt världshistorien till sitt slut.

6. Världshistoriens slut — och eftervärlden

6.1 Avsikten med den diskussion som ska föras i detta avsnitt är inte att granska giltigheten eller sanningen hos Hegels system eller den historiefilosofi som ingår i detta. Den begränsar sig till att undersöka om den tolkning av vissa tankegångar i historiefilosofin som framlagts i det föregående låter sig försvaras mot vissa av de invändningar som, explicit eller implicit, an-

förs i andra tolkningsförslag. En ytterligare begränsning är att endast sådana invändningar tas upp som har direkta konsekvenser för giltigheten av uppsatsens problemformulering (jmf. §§ 1.1 och 2.1). Åtskilliga författare är nämligen böjda att förneka att Hegel verkligen menade att den preussiska monarkin från tiden efter napoleonväldets sammanbrott var slutet och kulminationen av mänsklighetens strävan att skapa det fulländade statsskicket. Andra hävdar att om han faktiskt ibland lutade åt den uppfattningen, så var det av skäl som saknar grund i hans system.

6.2 Utgångspunkt för diskussionen är det faktum att Hegels skrifter från berlintiden innehåller motsägelser. Här ska fyra textställen anföras som tycks tala emot min tolkning. De två första är hämtade ur historiefilosofin, det tredje ur hans filosofihistoria och det fjärde ur ett brev till en lärjunge. Mot bakgrunden av dessa ska vissa argument för och emot min tolkning granskas.

De fyra textställena är följande:

- (i) »Amerika ist somit das Land der Zukunft, in welchem sich in vor uns liegenden Zeiten, . . . , die Weltgeschichtliche Wichtigkeit offenbaren soll» (6: 209).
- (ii) »Nicht zufrieden, dass vernünftige Rechte, Freiheit der Person und des Eigentums gelten, dass eine Organisation des Staates und in ihr Kreise des bürgerlichen Lebens sind, die selbst Geschäfte auszuführen haben, dass die Verständigen Einfluss haben im Volke und Zutrauen in diesem herrscht, setzt der *Liberalismus* allem diesen das Prinzip der Atome, der Einzelwillen entgegen: alles soll durch ihre ausdrückliche Macht und ausdrückliche Einwilligung geschehen . . . Diese Kollision, dieser Knoten, dieses Problem ist es, an dem die Geschichte steht und das sie in künftigen Zeiten zu lösen hat» (5: 933).
- (iii) »Dies ist nun der Standpunkt der jetztigen Zeit, und der Reihe der geistigen Gestaltungen ist für jetzt damit geschlossen» (8: 690).
- (iv) »Die andern, modernen Staaten haben anscheinend das Ziel ihrer Entwicklung schon erreicht . . . wogegen Russland in seinem Schoss eine »ungeheure Möglichkeit von Entwicklung seiner intensiven Natur» in sich trage.»⁴

Det är uppenbart att varje försök till tolkning av Hegels historiefilosofi måste ta ställning till motsägelsena. Problemet uppkommer emellertid vilken ståndpunkt till frågan om historiens slut man än väljer, och även om jag anser att det är lättare att finna en, måhända inte helt tillfredsställande, förklaring om man accepterar min tolkning, så kan detta naturligtvis inte ensamt vederlägga de invändningar som görs i andra.

6.3 Vi angav i § 1.1 fyra möjliga ställningstaganden till problemformuleringen, påståendet att det är en av Hegel i historiefilosofin dragen konsekvens av systemet att världshistorien slutar omkring 1820. Dessa är: (i)

⁴ Löwith (18: 60) efter Rosencrantz biografi över Hegel.

konsekvens som dras; (ii) konsekvens som inte dras; (iii) ingen konsekvens som dock dras; och (iv) ingen konsekvens som inte heller dras.

I det material som granskas i detta avsnitt finns inte ståndpunkt (ii) representerad. Ståndpunkt (i), den som överensstämmer med min tolkning, exemplifieras med en författare (men jmf. också § 1.1), medan (iii) och framförallt (iv) är mer fylligt företrädade. Om representativiteten i denna fördelning kan jag naturligtvis inte uttala mig.

Argumenten i den granskade litteraturen tar i allmänhet upp egenskaper hos systemet eller i varje fall historiefilosofin. Det finns emellertid ett viktigt undantag — frågan om det låg politiska motiv bakom Hegels filosofi. Detta problem är särskilt viktigt för sådana författare som ansluter sig till ståndpunkt (iii) — i själva verket tycks sådana överväganden vara det viktigaste, eller enda, skälet för denna — men också andra tar upp det.

Bland de författare som företräder ståndpunkt (iv) finns flera principiellt olika tolkningsriktningar representerade och det är bara ur den speciella synpunkt som ämnet för denna studie utgör, som det är rimligt att sammanföra dem till en enda klass. Vissa författare menar sålunda att Hegel vill förlägga historiens slut till en relativt nära framtid, en uppfattning som har stora principiella likheter med min tolkning, medan andra anser att han tänkte sig en i tiden obegränsad historisk utveckling. Av de senare anser somliga att systemet låter historien fortsätta som om ingenting anmärkningsvärt hänt, medan andra tänker sig att det sker en radikal förändring i det historiska skeendet.

6.4 Hegels politiska åsikter under berlintiden har blivit ett problem för många författare därigenom att de betvivlar att dessa var förenliga med hans system. Orsaken till att det blivit så är måhända inte oförståelig. Hegels attityd till den preussiska staten förändrades nämligen radikalt under senare delen av hans liv. I sin ungdom var han anhängare till franska revolutionens idéer (9: 9) och vid Napoleons invasion i Tyskland år 1806 uttalade han sin beundran för kejsaren (9: 44). Några år tidigare hade han i en traktat om Tysklands författning karakteriserat Preussen som »ett själöst statsmaskineri, där allt var reglerat ovanifrån och där all vetenskaplig och konstnärlig verksamhet förkvävdes av byråkratismens tvångströja» (9: 67). Efter nederlaget mot Napoleon började emellertid en reformperiod i Preussen. Vid sidan av sociala, ekonomiska och administrativa reformer reorganiserades också universitetet i Berlin, till vilket många av Tysklands främsta vetenskapsmän knöts. Detta nya Preussen motsvarade i hög grad Hegels ideal. »Härmed kunna vi också», skriver Gunnar Aspelin (9: 7 f.), »psykologiskt förstå den oböjligt konservativa hållning, som utmärker Berlinertidens Hegel, detta hårdnackade fasthållande vid de givna förhållandena med bestämt avvisande av alla mer ingripande förändringar ...» (Hegel var övertygad om) »att Preussen i dess bestående skick repre-

senterar kulturstatens idé och att varje angrepp på dess ordning är ett angrepp mot den höga bildningsform, som funnit sin fristad inom dess murar».

Aspelin (9: 76) och Cassirer lägger så stor vikt vid Hegels politiska uttalanden att de eftersom de inte kan godta ståndpunkt (i) i stället ansluter sig till ståndpunkt (iii). »When Hegel», skriver den senare (12: 253), »in his last period, yielded more and more to this temptation» (nämligen »canonization of the subsisting as such») »he acted contrary to the spirit of his own system.» Russell (22: 735 ff.) kommer till samma slutsats men av andra skäl. De förstnämnda vill nämligen söka orsakerna till att Hegel kom att bygga in en motsägelse på denna punkt i sitt system i hans starka personliga maktställning i och lojalitet mot den preussiska staten, medan Russell tror sig finna dem i hans nationella bakgrund och uppfostran.

Collingwood (13: 120) vill däremot inte fästa något större avseende vid de politiska åsikterna och kan därför ansluta sig till ståndpunkt (iv). Man måste enligt hans uppfattning skilja mellan *filosofen Hegel* och *politikern*. Han går med på att det föreligger en motsägelse, men förnekar att den ingår i systemet.

Det är emellertid enligt min uppfattning ett misstag att tolka in en motsägelse här. Som Tingsten påpekar (24: 169) innehåller nämligen Hegels historie- och rättsfilosofi i förnuftsprincipen »en presumtion till förmån för det existerande». Denna principiella konservatism (se §§ 4.3—5) gör det naturligt för honom att försvara det preussiska statsskicket vare sig han menar att det är det sista och fulländade eller inte. Hegels politiska program är irrelevant till frågan om världshistoriens slut i den meningen att de två punkterna i hans system är logiskt oberoende av varandra.

Däremot *kan* det naturligtvis, som i Poppers tolkning, råda ett annat slags »samband» mellan system och program: »There is nothing in Hegel's writing that has not been said better before him. There is nothing in his apologetic method that is not borrowed from his apologetic forerunners. But he devoted these borrowed thoughts and methods with singleness of purpose, though without a trace of brilliancy, to one aim: to fight against the open society, and thus to serve his employer, Frederick William of Prussia» (19: 32). Hela systemet skulle alltså vara ett gigantiskt »bedrägeri», där författarens politiska övertygelser fullständigt och medvetet fått dominera hans filosofiska författarskap och systemet anpassats efter, eller snarare byggts upp för, att förklara och motivera hans åsikt att Preussen hade det fulländade statsskicket (19: 46). Frågan måste tyvärr lämnas öppen, men de argument Popper anför framstår, mot bakgrund av vad som ovan sagts om Hegels politiska utveckling och program, som föga övertygande.

6.5 Att Hegel ansåg att världshistorien slutade i Preussen kan alltså inte

stödjas av hans ställningstaganden till, i trängre mening, politiska frågor. Dessa kan i själva verket också anföras till stöd för den motsatta uppfattningen. Knox (16: 383) motiverar sålunda sin anslutning till ståndpunkt (iv) med påpekandet att det finns skillnader mellan statskicket i Preussen och det, som Hegel utvecklar i *Philosophie des Rechts*. Argumentet har utan tvivel en viss styrka. Popper tar emellertid inte upp det. I min tolkning skapar det en svårighet som ska diskuteras nedan (§ 6.12).

6.6 Ovanstående argument torde kunna anföras som stöd för den variant av ståndpunkt (iv) som går ut på att Preussen visserligen inte innebär historiens slut, men att detta i varje fall är nära förestående. Slutprodukten skulle då bli en stat som företer likheter med men inte är identisk med Preussen. Argumentet är emellertid inte genomfört hos de författare som tar upp denna variant, nämligen Russel som i *A History of Western Philosophy* (22: 738 f.) tar upp, men med hänvisning till textställe (i) (§ 6.2) förkastar, denna tolkningsmöjlighet, medan han däremot ansluter sig till den i *Wisdom of the West* (23: 251), och Tingsten (24: 71).⁵

Det är tydligt att denna tolkning i betydande utsträckning är förenlig med min. Framför allt gäller att den godtar satsen att världshistorien slutar vid en åtminstone i princip angivbar tidpunkt.

6.7 En annan underklass av anhängare till ståndpunkt (iv) bildas av de författare som utan att gå in på en sakdiskussion förutsätter att historien kommer att fortsätta. Detta gäller för Knox, Naess (20: 224 ff.), trots att han berör det i sammanhanget viktiga fulländningsmotivet (§§ 6.10—11), och Russell som i *A History of Western Philosophy* avbryter behandlingen av frågan efter att förkastat ståndpunkt (i).

6.8 Med termen »världshistoriens slut» har jag i denna studie refererat till det tillstånd som inträder när den dialektiska processen nått fram till det sista begreppet och institutionaliserat detta. De författare som jag diskuterar har, såvitt jag kunnat finna, i allmänhet tolkat den på samma eller liknande sätt. Ibland har emellertid en annan, eller åtminstone konsekvenser av en annan, betydelse skymtat. Detta gäller framförallt Collingwood (13: 120) som inte förnekar att Hegel ansåg att historien slutade under hans tid, men vill förena den uppfattningen med tanken att det finns plats för framtida utveckling: »History must end with the present, because nothing else has happened. But this does not mean glorifying the present or thinking that future progress is impossible. It only means recognizing the present as a fact and realizing that we do not know what future progress will be.» Ett liknande begrepp finns, mer dunkelt, också hos Lasson (17: 174 f.).

Mot denna tolkning talar att Hegel ansåg historiens väsentliga innehåll konstruerbart a priori (§ 5.2) förutsatt att man känner till sanningen om

⁵ Tingsten är emellertid inte konsistent i sin tolkning. Jmf. § 6.9 nedan.

verklighetens dialektiska natur. Däremot innebär relativismen (§ 4.6) och läran om det absoluta (§§ 2.6—7) att man inte kan vinna denna fullständiga kunskap om verkligheten förrän anden i mänskligheten manifesterat att den nått fullständig självkänedom. Den absoluta totaliteten existerar i och för sig alltid, men den kan inte tolkas förrän vid historiens slut. Det är möjligt att Hegel skulle ha medgivit att historiker före honom borde ha följt Collingwoods rekommendation. För honom själv var en sådan konstruktion inte nödvändig.

6.9 Medan de föregående författarna lämnar frågan om världshistoriens slut öppen, så ger Hartnack (15: 28, se cit. § 1.1) en mycket kraftfull formulering åt tanken att den historiska processen är evig. Aspelin (9: 66) avsluter sig i sin tankegång om världshistorien som ett evigt försoningsdrama till samma uppfattning, likaså Tingsten (24: 69).

Ingen av dessa författare förnekar att Hegel var av den uppfattningen att den historiska processen är progressiv (§ 2.3) och att senare utvecklingsstadium därför karaktäriseras av högre grad av frihet (§§ 3.3—5). Däremot förnekar de att den högsta, fullkomliga friheten någonsin kommer att realiseras. De godkänner alltså inte följande tolkning: Hegel menade att logiken och historien i en viss mening är identiska processer (§ 2.7). Den logiska processen kan i ett ändligt antal steg genomlöpas av tanken, varvid det sista steget innebär fullständig kunskap om verklighetens (formella och metafysiska) struktur (§§ 2.4—6). Den historiska utvecklingen kan därför till sitt väsentliga innehåll konstrueras a priori (§§ 2.8, 5.3) och innebär att anden genom sin dialektiska utveckling når fullständig självkänedom. Denna kunskap manifesteras i den empiriska världen (§§ 3.4—5) i form av en stat som kännetecknas av fullkomlig frihet (§§ 4.1—2, 5.1—7).

För att kunna dra slutsatsen att Hegel menade att den historiska processen kommer att fortgå under obegränsad tid framåt, måste man underkänna denna tolkning på endera av två punkter: Hegel har, menar han, antingen antagit antalet steg i den dialektiska processen vara oändligt, eller också ansett att det i den empiriska världen tar oändligt lång tid att nå fram till det sista stadiet. I det förra fallet underkänner man möjligheten att tanken kan genomlöpa hela den dialektiska processen, i det senare förnekar man att delprocesserna är identiska. Båda dessa egenskaper är emellertid, som vi har sett, fundamentala och om en av dem uppges så raseras hela systemet.

6.10 I min tolkning av Hegel är hans uppfattning att hans eget system innebar en fulländning av filosofin (§ 5.7) ett viktigt argument för ståndpunkt (i). En fulländning på detta område innebär nämligen att anden på åtminstone ett fält manifesterat fullständig kunskap. På grund av de dialektiska processernas parallellitet och den historiska relativismen medför detta att andens strävan efter kunskap nått ett stadium av fulländning också på andra områden.

Fulländningsmotivet diskuteras emellertid av flera författare som inte godkänner ståndpunkt (i), trots att de medger att Hegel ansåg sitt system vara den slutgiltiga fulländningen av filosofin. Baeumler (10: 14 ff.) anger detta som skäl för sin åsikt att Hegel efter sig själv väntade en radikal förändring i den dialektiska utvecklingens natur. Filosofin (och konsten) har fulländats och deras historia är därmed i en mening slut, men på samhällslivets område finns fortfarande mycket att göra. Som stöd för sin uppfattning anför Baeumler skillnaderna mellan Preussen och rättsfilosofins samhälle. Lasson (17: 175) har en liknande tolkning: »Hegel (hat) gerade mit Bezug auf seine Zeit deutlich genug ausgesprochen, worin nach seiner Meinung die Gegenwart, die Gestalt des Lebens der er selber angehört, vor noch ungelösten Aufgaben stehe, noch nicht zu prinzipiellen Klarheit gekommen sei und also zu einer neuen, geistig freieren Gestalt hindrange. Und zwar sieht er auf den eigentlich staatlichen Gebiete die innere Unvollkommenheit seiner Zeit in den Widerspruche, den der durch die Aufklärung zur Herrschaft gekommene *Liberalismus* in sich verkörpert» (jmf. textställe (ii) § 6.2).

6.11 Hos Karl Löwith finns en tolkning som i anslutning till fulländningsmotivet hävdar att världshistorien i en bestämd mening är slut men samtidigt tar upp tanken på en radikal förändring i det dialektiska skeendet och därför hävdar att det är meningsfullt att säga att Hegel ändå menade att historien kommer att fortsätta: »Hegel vollendet die Geschichte des Geistes im Sinne der höchste Fülle, worin sich alles bisher Geschehene und Gedachte zur Einheit zusammenfasst; er vollendet sie aber auch im Sinn eines endgeschichtlichen Endes, worin die Geschichte des Geistes sich schliesslich selber erfasst» (18: 48). »Das Prinzip der Vollendung beherrscht auch die Konstruktion der drei absoluten Formen des Geistes: der Kunst, der Religion und der Philosophie» (18: 53). Men »Was ergibt sich daraus für Hegels Vollendung der christlichen Philosophie? Doch offenbar dies, dass sie ein *letzter Schritt vor einer grossen Umkehr und einem Bruch mit dem Christentum* ist» (18: 58).

Som argument för sin tolkning anför Löwith dels textställena (i), (iii) och (iv) (18: 57 ff.), dels ett principiellt resonemang: »Die *Möglichkeit* des Fortgangs zu einer neuen Entzweiung ist aber schon in Hegels eigenem geschichtlichen Bewusstsein angelegt und vorgesehen. Denn das philosophische Wissen um das Substantielle der Zeit geschieht zwar im Geiste der ihm zugehörigen Zeit und ist also nur »formell« ... Zugleich ist aber ... auch ein Unterschied gesetzt, der zu einer weiteren Entwicklung treibt: der Unterschied »zwischen dem Wissen und dem was ist«. Daraus ergibt sich die *Möglichkeit* und *Notwendigkeit* eines Fortgangs zu neuen Entzweiungen sowohl in der Philosophie wie in der Wirklichkeit» (18: 61).

De argument Löwith anför är emellertid, enligt min mening, inte håll-

bara. Hegel säger visserligen att det råder ett motsattsförhållande mellan ett filosofiskt system och den tidsperiod och historiska situation som det är en produkt av och att det är detta som framtvingar den dialektiska övergången (7: 85 f.). Men detta kan inte gälla för hans eget system utan endast för sådana »die nicht die Absolute, mit dem Inhalt identische Form hat» (7: 66). I hans eget fall gäller däremot att »Der nunmehrige Standpunkt der Philosophie ist, dass . . . jede Stufe hat im wahren Systeme der Philosophie ihre eigene Form: nichts ist verloren, alle Prinzipien sind erhalten, indem die letzte Philosophie die Totalität der Formen ist» (8: 684). Den dialektiska idén (§ 2.4) säger att förändringar drivs fram av inre motsägelser i de begrepp anden gör om sig själv, och det torde vara fullt förenligt med den historiska relativismen (§ 4.6) att tänka sig att dessa motsägelser råder både *inom* filosofin respektive staten och *mellan* dessa två i en given historisk situation. I det sista utvecklingsstadiet kan emellertid inga sådana motsägelser råda, ty detta karaktäriseras ju just av det faktum att de inte finns. Om man godtar tanken att Hegel tänkte sig att hans system var den fulländade filosofin, och de gör tydligen Löwith, så faller detta argument.

Det finns alltså ett självdestruktivt drag i andens icke definitiva begrepp om sig själv och detta beror på att de är uttryck för en ofullständig kunskap. När Löwith överför denna instabilitet också till det begrepp där han menar att Hegel tillskriver anden fullständig självkänedom, så leder detta honom till en tankegång som liknar en som enligt Cassirer (12: 253) förekom i ett av Hegels ungdomsverk. Där »he described the history of the world as a great tragedy of ethical life which the absolute is constantly performing with itself. It is the destiny of the absolute spirit incessantly to give birth to itself into objectivity, to submit to suffering and death and to rise from its ashes to new glory». Historien skulle alltså vara ett cykliskt utvecklingsdrama som uppkommer genom att det då och då sker så genomgripande förändringar i utvecklingen att man måste tala om att en helt ny process börjat. Detta måste, såvitt jag kan se, vara den tanke som ligger bakom Löwiths åsikt, att Hegel *inte* menade varje samtid vara det dittills högsta utvecklingsstadiet (18: 61).

Denna tolkning är uppenbarligen förenlig med vad jag har kallat de dialektiska och triadiska idéerna i Hegels trestegsschema (§ 2.4). Den kommer däremot i strid med tanken att historien är progressiv, sådan den utvecklas i anslutning till schemats syntetiska idé som säger att *varje* senare utvecklingsstadium är högre än varje tidigare: »Der Geist hat alle Stufen der Vergangenheit noch an ihm», skriver Hegel (6: 183), »und das Leben des Geistes in der Geschichte ist, ein Kreislauf von verschiedenen Stufen zu sein, die teils gegenwärtig, teils in vergangenen Gestaltung erschienen sind . . . Die Momente, die der Geist hinter sich zu haben scheint, hat er auch in seiner gegenwärtigen Tiefe». Det är denna uppfattning som Hegel

sammanfattar med orden »in ihm», dvs. anden, »Anfang und Ende zusammenfällt» (7: 51). Den cykliska tolkningen, sådan den framställs av Löwith, är därför oförenlig med Hegels system.

6.12 Däremot menade Hegel naturligtvis inte att det faktum att världshistorien är slut innebär att det empiriska skeendet upphör, dvs. mänskligheten slutar existera: »Die Freiheit findet in der Wirklichkeit ihren Begriff», heter det i slutet av en framställning av världshistoriens periodindelning (6: 256 f.), »und hat die Wirklichkeit zu einem objektiven System eines in sich organisch gewordenen Dieses ausgebildet. Der Gang diese Ueberwindung macht das Interesse der Geschichte aus, und der Punkt des Fürsichseins der Versöhnung ist dann im Wissen; hier ist die Wirklichkeit umgebildet und rekonstruiert. Dies ist das Ziel der Weltgeschichte, dass der Geist zu einer Natur, einer Welt ausbilde, die ihm angemessen ist, so dass das Subjekt seinen Begriff von Geist in dieser *zweiten Natur*, in dieser durch den Begriff des Geistes erzeugten Wirklichkeit findet und in dieser Objektivität das Bewusstsein seiner subjektiven Freiheit und Vernünftigkeit hat. Das ist der Fortschritt der Idee überhaupt; und dieser Standpunkt muss für uns in der Geschichte das Letzte sein. Das nähere, das es überhaupt vollführt ist, das ist die Geschichte; dass noch Arbeit vorhanden ist, gehört der empirischen Seite an» (6: 256 f.). Helt problemfritt är alltså inte det bestående samhället. Vi har sett att detta kommit vissa författare att sluta sig till att världshistorien ännu inte är slut. Denna slutsats ligger utan tvivel nära till hands och skapar en svårighet i min tolkning. För den talar förutom det redan anförda det faktum att Hegel anser att historiens slut inte nåtts förrän andens självkänedom manifesterats i en stat (§§ 3.3—4; 4.2). Det är inte utan vidare klart hur en fullkomlig stat, historiens slutstadium, ska kunna göras förenlig med tanken på ett ofullkomligt samhälle.

Å andra sidan talar Hegels uppfattning om filosofins funktion emot slutsatsen: »Als philosophische Schrift muss sie», *Philosophie des Rechts*, »am entferntesten davon sein, einen *Staat, wie er sein soll*, konstruieren zu sollen; die Belehrung, die in ihr liegen kann, kann nicht darauf gehen, den Staat zu belehren, wie er sein soll, sondern vielmehr, wie er, das sittliche Universum, erkannt werden soll . . . Das *was ist* zu begreifen, ist die Aufgabe der Philosophie, denn das, *was ist*, ist die Vernunft . . . Die Vernunft als die Rose im Kreuze der Gegenwart zu erkennen und damit dieser sich zu erfreuen, diese vernünftige Einsicht ist die Versöhnung mit der Wirklichkeit, welche die Philosophie denen gewährt, an die einmal die innere Anforderung erlangen ist, zu *begreifen* . . . Um noch über das *Belehren*, wie die Welt sein soll, ein Wort zu sagen, so kommt dazu ohnehin die Philosophie immer zu spät. Als der *Gedanke* der Welt erscheint sie erst in der *Zeit*, nachdem die Wirklichkeit ihren Bildungsprozess vollendet und sich fertig gemacht hat . . . Wenn die Philosophie ihr Grau in Grau malt, dann ist eine

Gestalt des Lebens alt geworden, und mit Grau in Grau lässt sie sich nicht verjüngern, sondern nur erkennen; die Eule der Minerva beginnt erst mit der einbrechenden Dämmerung ihren Flug» (4: 15 ff.). I tidigare filosofiska system leder detta förhållande, enligt ett analogt resonemang i filosofi-historien (7: 82 ff.) till att det uppkommer en spänning mellan tanke och verklighet, som framtvingar en dialektisk övergång. Men denna möjlighet är, som vi har sett (§ 6.11), utesluten i Hegels fall.

Att Hegel trots detta ger sin filosofi vissa uppgifter i samhället visar emellertid på en utväg ur svårigheten. Filosofin kan alltså inte tala om hur staten *borde vara*, endast hur den *egentligen är*. Eftersom staten, som vi har sett (§ 4.3), ger grundvalen för moralen, så säger filosofin vad som är gott och ont, dvs. ger ett moraliskt-politiskt program. Men människan är i viss mån oavhängig av anden, hon har en fri vilja och kan alltså välja att göra det goda eller det onda (§ 4.4), friheten eller ofriheten. Också i den fullkomliga staten kan det därför finnas ofullkomliga medborgare. Att bekämpa detta onda i samhället är en uppgift som kvarstår också efter historiens slut. Hegels kritik av liberalismen (textställe (ii)) kan tolkas i den riktningen, likaså delar av förordet till rättsfilosofin (4: 8 ff.) och de förmaningar Hegel riktade till sina studenter vid slutet av föreläsningarna över filosofins historia.

6.13 I början av detta avsnitt (§ 6.2) anfördes fyra textställen, hämtade ur relevanta skrifter av Hegel, som tycks tyda på inkonsistens i dessa. Endast ett av dem, (ii), har givits en tillfredsställande förklaring. I de övriga fallen måste vi, såvitt jag kan se, acceptera att motsägelse föreligger. Diskussionen i detta avsnitt visar dock att ett val av någon alternativ ståndpunkt till frågeställningen i denna studie skulle leda till mer fundamentala svårigheter.

De kvarstående motsägelserna gör emellertid att det är rimligt att modifiera formuleringen av den ståndpunkt (ståndpunkt (i) § 1.1) som försvarats i föreliggande studie. Den nya lydelsen, som innebär en förflyttning i riktning mot ståndpunkt (ii), blir då:

En konsekvens av Hegels system är, att världshistorien avslutades i Preussen omkring år 1820. Denna konsekvens dras i hans historiefilosofiska arbeten från ifrågavarande period. Ståndpunkten fasthölls emellertid inte konsekvent vilket har lett till vissa inkonsistenser i texterna.

Bibliografi

A. Editioner av Hegels skrifter

1. *Wissenschaft der Logik. Erster Teil. Die objektive Logik.* Sämtliche Werke. Jubiläumsausgabe in zwanzig Bänden (ed. Hermann Glockner). Vierter Band. 3. uppl., Stuttgart 1958.

2. *Wissenschaft der Logik. Zweiter Teil. Die Subjektive Logik oder Lehre vom Begriff*. Sämtliche Werke (ed. Glockner). Fünfter Band. 3. uppl. Stuttgart 1949.
3. *Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisse*. Sämtliche Werke (ed. Georg Lasson). Band V. 2. uppl., Leipzig 1911.
4. *Grundlinien der Philosophie des Rechts*. Sämtliche Werke. Neue kritische Ausgabe (ed. Johannes Hoffmeister). Band XII. 4. uppl., Hamburg 1955.
5. *Philosophie der Weltgeschichte*. Sämtliche Werke (ed. Lasson). Band VIII: 1—2. 2. uppl., Leipzig 1920—23.
6. *Die Vernunft in der Geschichte*. Sämtliche Werke (ed. Hoffmeister). Band XVIII A. 5. uppl., Hamburg 1955.
7. *Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie. Erster Band*. Sämtliche Werke (ed. Glockner). Siebzehnter Band. 3. uppl., Stuttgart 1959.
8. *Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie. Dritter Band*. Sämtliche Werke (ed. Glockner). Neunzehnter Band. 3. uppl., Stuttgart 1959.

B. Litteratur

9. Aspelin, G.: *Hegel*. Stockholm 1926.
10. Baeumler, A.: »Einleitung» i Hegel: *Geschichte der Philosophie*. München 1923.
11. Bury, J. B.: *The Idea of Progress*. New York 1955.
12. Cassirer, E.: *The Myth of the State*. New Haven 1946.
13. Collingwood, R. G.: *The Idea of History*. New York 1956.
14. Cunningham, G. W.: »Hegelianism» i Runes, D. D. (ed.): *Dictionary of Philosophy*. Paterson, N. J., 1961.
15. Hartnack, J.: *Den ny filosofi*. København 1963.
16. Knox, T. M.: »Hegel» i *Encyclopaedia Britannica*, band 11, New York 1960.
17. Lasson, G.: »Hegel als Geschichtsphilosoph» i 5 ovan.
18. Löwith, K.: *Von Hegel bis Nietzsche*. Zürich & New York 1941.
19. Marc-Wogau, K.: *Filosofisk uppslagsbok*. Uppsala 1963.
20. Naess, A.: *Filosofiens historie II*. 3. rev. uppl., Oslo & Bergen 1962.
21. Popper, K. R.: *The Open Society and Its Enemies. Volume II: The High Tide of Prophecy*. 2. rev. uppl., London 1952.
22. Russell, B.: *A History of Western Philosophy*. 13. uppl., New York 1959.
23. — : *Wisdom of the West*. London 1959.

ÖVERSIKTER OCH MEDDELANDEN

Afrika — en litteraturöversikt

Den akademiska litteraturen om Afrika har under sextioalet svällt mycket snabbt. Detta gäller alla ämnesområden. Det har blivit svårt att skaffa sig en överblick, inte blott över den nya litteraturen inom angränsande vetenskapsgrenar utan även inom den egna disciplinen.

Den följande framställningen avser att ge en presentation av den litteratur som vid det här laget kan anses etablerad och av speciellt intresse för studiet av politiska och samhälleliga problem i Afrika. Den gör inget anspråk på att vara fullständig. Meningen är att i första rummet presentera material som kan vara till nytta vid författandet av uppsatser på olika nivåer eller vid bedrivandet av andra självstudier. Här har också beaktats huruvida de verk som citeras finns tillgängliga på Nordiska Afrikainstitutets bibliotek i Uppsala och därför är relativt lätta att få tag på. Endast sådana som finns i Uppsala är här omnämnda. Detta har dock inte menligt begränsat möjligheten att göra en litteraturöversikt av det här slaget. Afrikainstitutets bibliotek i Uppsala tillhör de bäst utrustade i Europa. Det kan varmt rekommenderas till alla som vill ha hjälp med Afrikalitteratur.

För att göra själva översikten överskådlig har den indelats med hjälp av underrubriker, inledningsvis efter typ av publikation, senare efter ämnesområden.

Bibliografier

Inledningsvis kan man fråga sig var det går att få tag på mer ingående översikter av nyutkommen litteratur. Mest omfattande bibliografiska översikt återfinns säkert i de *Fiches Analytiques*, som ges ut gemensamt av *Centre d'Analyse et de Recherche Documentaire pour l'Afrique Noire* i Paris och *Centre of African Studies* i Cambridge. Alldeles utmärkt är också Nordiska Afrikainstitutets egen bullentin, *Africana i nordiska bibliotek*, som kommer ut ett par gånger per år och som täcker alla de nordiska universitetsbiblioteken.¹

*African Bibliographical Center*² i Washington ger i sex nummer per år ut en s.k. *Current Reading List Series*, i vilken man försöker ge en översikt av litteraturen inom ett begränsat ämnes- eller problemområde. Sålunda behandlade man i ett

¹ Kan erhållas fritt från Nordiska Afrikainstitutet. Adress: Svartbäcksgatan 10, 753 20 Uppsala.

² Adress: Box 13096, Washington D.C. 20009, USA.

av numren 1967 militären i Afrika. Samma institution ger också ut löpande bibliografier med referenser såväl till franskspråkig som engelskspråkig litteratur. De regeringsinstitutioner i England och Frankrike som handhar biståndet till u-länderna ger ut bibliografiska publikationer. *Technical Cooperation* heter den som ges ut av *Ministry of Overseas Development* i London. Den har sitt speciella värde genom att utförligt presentera officiellt tryck från de brittiska samväldesländerna i Afrika. *Auvrages et Periodiques nouveaux* är den franska motsvarigheten, som ges ut av *Organisation de Coopération et de Développement Economique* en gång i månaden. Den ger en översikt av böcker, tidskrifter och en del officiellt tryck med anknytning till det fransktalande Afrika.

Handböcker

Nästan klassisk som uppslagsverk har Ronald Segals bok, *Political Africa* (London, 1961), hunnit bli. Den ger en uttömmande framställning av politiska partier och personligheter i det nya Afrika. Den är genom sin ålder inte helt aktuell, men likväl användbar i flera sammanhang. Användbar är i högsta grad också den av Colin Legum redigerade *Africa: Handbook to the Continent* (New York, 1966), som innehåller en bred framställning av den allmänna samhällsliga, ekonomiska och politiska utvecklingen på den afrikanska kontinenten fram till vårt årionde.

Mest aktuell i fråga om Afrika är den brittiska nyhetsbyrån Reuters *The New Africans* (London, 1968). Den ger inte blott en utförlig presentation av samtida politiker i Afrika utan även data rörande land, folk, ekonomi och politik. Den är kompakt men värdefull genom att den kan betraktas som en syntes av Segals och Legums böcker.

Skriftserier

Under denna rubrik finns det anledning att först nämna *Annuaire de l'Afrique du Nord* (utges i Paris), som årligen presenterar ekonomiska och politiska krönikor över de nordafrikanska staterna. Årskrönikan innehåller dessutom en kronologi över viktigare händelser i dessa stater. Där publiceras också utdrag ur viktigare statstryck samt enstaka uppsatser i aktuella ämnen. Varje volym är mycket omfångsrik och en utmärkt introduktion till Nordafrika.

Mer allmän till sin karaktär, och kanske i första hand upplagd för affärsmän och regeringsfunktionärer, är *West Africa Annual* (John West Publ., Lagos). Den grundinformation som där finns rörande de västafrikanska länderna är dock värdefull för alla med intresse för denna del av kontinenten.

Helt annorlunda till sin karaktär är de uppsatser som publiceras i samband med *University of East Africa Social Science Conference*. Denna hålls årligen, men tidigare årgångar finns registrerade under titeln *East African Institute of Social Research Conference*. Ursprungligen tillkom denna konferens för att socialantropologer som befann sig ute på fältet i Östafrika gemensamt skulle kunna utbyta forskningsresultat, och, som det ironiskt heter, tvätta och raka sig. Under hela femtiotalet är därför konferensuppsatserna antropologiskt inriktade. Allteftersom

forskningen i dessa länder breddats har också konferensen fått en mer central betydelse och omfattar idag uppsatser i alla samhällsvetenskapliga ämnen. Åtskilliga av uppsatserna ger information, om än ibland detaljinriktad, som är värdefull för den som vill fördjupa sig i östafrikanska problem.

Officiella dokument

Afrikainstitutet har en mycket god samling av gazetter och *journaux officioux*. De flesta afrikanska länders »Post- och Inrikes Tidningar» finns därför tillgängliga. Hansard's referat av parlamentsdebatter i de engelsktalande länderna finns också undantagslöst. Dessutom bör tilläggas att de olika ländernas ekonomiska utvecklingsplaner finns samlade i Uppsala. Dessa kan f.ö. utan besvär lånas därifrån — antingen direkt eller via andra bibliotek.³

Tidskrifter och tidningar

Här bör kanske inledningsvis nämnas *Africa Research Bulletin* (Africa Research Ltd, Exeter, England) som i tre serier, en politisk, en kulturell och en social, följer upp vad som händer på den afrikanska kontinenten. Författarna till denna bulletin använder som källmaterial ett stort antal afrikanska tidningar, de större icke-europeiska tidningarna, alla stora nyhetsbyråer samt officiellt tryck. Därigenom är den mycket vederhäftig och ovärderlig för den som vill följa upp händelserna i olika länder. Den är att jämföra med *Keesing's Archives*.

Mest anlitad av de enskilda tidskrifterna är kanske *Africa Report*, som utkommer nio gånger om året i Washington. Förutom en något kortfattad sammanfattning över händelser i olika länder innehåller den främst uppsatser i skilda ämnen. En fransk motsvarighet är *Revue Francaise d'Etudes Politiques Africaines* som ges ut i Paris och som huvudredaktörer har de ansedda Le Monde-medarbetarna Pierre Biarnés och Phillip Decreane. Speciellt inriktad på Västafrika är, som framgår av namnet, *West Africa*. Denna tidskrift utkommer varje vecka och trycks i London. För dem som snabbt vill följa upp händelserna i västra Afrika är den att rekommendera.

I Uppsala finns också ett mycket stort antal dagstidningar från Afrika, likaså allmänna veckotidningar med eller utan politiskt innehåll. Den mest intressanta av de senare är *Jeune Afrique*, utgiven i Paris, och skriven i första hand för det fransktalande Afrika. I detta sammanhang skall också nämnas kulturtidskriften *Transition*, som utges i Kampala och som i varje nummer har stimulerande uppsatser också i politiska ämnen.

Av rent vetenskapliga tidskrifter skall främst nämnas *Journal of Modern African Studies* (Cambridge), som är helt samhällsvetenskapligt inriktad. Bland andra tidskrifter som regelbundet innehåller uppsatser om Afrika märks *World Politics* (Princeton) och *Political Studies* (London).

³ Detta gäller dock inte de officiella statstrycken.

Samlingsverk

Under denna rubrik finns det anledning att nämna några av de verk som ger samlande översikter av hela kontinenten. Den första egentligt statsvetenskapliga framställningen av denna typ återfinns i Gabriel Almonds och James S. Colemans *The Politics of the Developing Areas* (Princeton, 1960). Den är författad av Coleman och utgör ett försök till kategorisering av de dåvarande politiska systemen i Afrika. Typologin är nu övergiven, men själva materialet på vilket den bygger, har fortfarande sitt värde.

En annan bok som också börjar bli lite gammal men fortfarande ger goda uppslag är Immanuel Wallersteins *Africa: The Politics of Independence* (New York, 1961). Ett försök att se den politiska utvecklingen i Afrika speciellt efter självständigheten från olika utgångspunkter återfinns också i undertecknads, *Politik och Samhälle i Afrika* (Cavefors, 1967).

En utmärkt introduktion till det politiska livet i flera afrikanska stater erbjuder James Colemans och Carl Rosbergs *Political Parties and National Integration in Tropical Africa* (Los Angeles, 1965). Den handlar huvudsakligen om de politiska partierna men ger samtidigt politiska bakgrundsteckningar av de viktigaste afrikanska staterna. Annars finns den mest utförliga samlingen av ländermonografier i de tre böcker som Gwendolen Carter redigerat och gett ut under senare år.⁴ Kvalificerade forskare har i dessa sammanställt mycket användbart material. Som bakgrundsläsning för enskilda länder tjänar de tre böckerna därför ett utmärkt syfte.

En rad andra böcker kunde ha tagits med i denna sektion, men jag skall i stället övergå till att presentera litteratururvalet för specifika ämnesrubriker: Afrikas internationella relationer, panafrikanismen och afrikansk socialism. Avslutningsvis skall jag också diskutera vilka länder som är *bäst täckta i redan publicerade böcker*.

Afrika och världen

Vernon McKays *Africa in World Politics* (New York, 1963) samt Arnold Rivkins *The African Presence in World Affairs* (New York 1963) behandlar mest utförligt de problemställningar, vilka enskilda afrikanska stater och kontinenten som helhet konfronteras med på den internationella arenan. McKay diskuterar Afrikas förhållande till FN, Europa, Indien, Sovjet och USA. Rivkin för sin del tar främst upp frågan vilken betydelse de nya afrikanska staternas självständighet fått och kan tänkas få för de redan etablerade relationerna mellan olika stater och maktblock i världen. Där finns också ett intressant kapitel om sambandet mellan afrikansk inrikes- och utrikespolitik.

Afrikainstitutets director, Carl Gösta Widstrand, samt Hammarskjöldfondens

⁴ Böckerna är: *African One-party States* (Cornell, 1962), *Five African States* (Cornell, 1963) och *National Unity and Regionalism in Eight African States* (Cornell, 1966).

sekreterare, Sven Hamrell, har tillsammans redigerat en bok om *The Soviet Bloc, China and Africa* (Uppsala, 1964). I denna medarbetar framstående kännare av dessa områden, Franz Ansprenger, Zbigniew Brzezinski och Colin Legum. Den kan tjäna som en introduktion för vidareläsning i just detta ämne. I boken finns återgivna flera dokument om relationerna mellan Sovjet, Kina och Afrika.

Africa in the United Nations (Morristown, 1963) skriven av Thomas Hovet Jr är av speciellt intresse för dem som vill studera de afrikanska staternas uppträdande i FN:s generalförsamling och säkerhetsråd. Den behandlar främst frågan hur de röstade i skilda frågor. Boken är idag en smula föråldrad men ger en god inblick i hur de afrikanska staterna grupperat sig politiskt under de första åren efter självständigheten.

Panafrikanismen

I detta ämne har från skilda utgångspunkter mycket författats. Den bästa historiska översikten återfinns i Colin Legums bok från 1962, *Pan-Africanism* (New York), påföljande år översatt till svenska. Där finns också en rad värdefulla dokument från samafrikanska konferenser och de tidiga panafrikanska kongresserna före och omedelbart efter andra världskriget. I en andra upplaga som utkommit 1967 finns OAU:s (Organisationen för afrikansk enhet) dokument från 1963 och 1964.

Kwame Nkrumah och Julius Nyerere är bägge utpräglade panafrikanister. Det är också i deras skrifter man finner den bästa redovisningen av hur ledande afrikaner själva ser på frågan om afrikanskt samarbete över gränserna. Hos Nkrumah finner man panafrikanismen utförligt behandlad i såväl *Africa Must Unite* (London, 1963) som *Neo-Colonialism — The Last Stage of Imperialism* (London, 1965). Den ghanesiske expresidenten hävdar att endast enighet kan ge Afrika något inflytande i världen. Enbart enighet kan rädda Afrika från att förbli en satellit till de rikare och mer utvecklade kontinenterna.

Nyereres många stimulerande och intressanta tal och artiklar gavs 1966 ut i en samlad volym med titeln *Freedom and Unity* (London). I denna återfinns många synpunkter på panafrikanismen. Den tanzanianske presidenten hyser ungefär samma uppfattning som Nkrumah: enighet är en nödvändighet för Afrikas utveckling.

Kanske ännu närmare Nkrumah än Nyerere står emellertid två amerikanska samhällsvetare, Reginald Green och Ann Seidman, vilka i sin faktaspäckade bok, *Unity or Poverty* (Penguin, 1968) presenterar ytterligt starka argument för afrikansk enighet. De ger främst de ekonomiska skälen härför. Det är f.ö. ingen tillfällighet att Seidman och Green i sina slutsatser står Nkrumah nära. Bägge arbetade som rådgivare åt honom under hans tid som president i Ghana.

Här skall också nämnas Immanuel Wallersteins *Africa: The Politics of Unity* (London, 1967), vilken är en intelligent analys av panafrikanismen som i första hand en social rörelse. Boken behandlar utförligt problemen mellan åren 1957 och 1965 samt de motsättningar som på flera håll uppstått mellan panafrikanismens krav och de redan etablerade relationerna med andra länder i världen.

Afrikansk socialism

Även i detta ämne har mycket skrivits. Den bästa översikten och sammanfattningen är säkert William Friedlands och Carl Rosbergs, *African Socialism* (New York, 1963). Den behandlar såväl de ideologiska som de ekonomiska och politiska aspekterna på detta heterogena begrepp.

De flesta afrikanska politiker med självaktning har skrivit eller sagt något om afrikansk socialism. Här behöver bara nämnas de mest framträdande och uppmärksammade: Julius Nyerere, Kwame Nkrumah, Leopold Senghor och Tom Mboya. Till de bägge förstnämndas böcker har redan refererats ovan. I dessa finns deras syn på socialismen. Senegals president Senghor, tillika poet, har skrivit en utförlig utläggning på franska, vilken för några år sedan översattes till engelska, *On African Socialism* (New York, 1964). Hans synsätt är i viss omfattning påverkat av fransk filosofi. Mboya redovisar vad han menar med afrikansk socialism i en liten självbiografiskt präglad bok, *Freedom and After* (London, 1963). Mboya, som är en framstående minister i sitt hemland, Kenya, är utpräglad pragmatisk.

En annan bok värd att nämna i detta sammanhang är Father Bede Omohas *The Elements of African Socialism* (London, 1965), som är ett intressant försök av en afrikan att »inifrån» analysera vad det egentligen är som utgör det »afrikanska» i den socialism som praktiseras på kontinenten.

Urval av de förnämsta afrikanska ideologerna återfinns i antologin, *The Ideologies of the Developing Nations* (New York, 1963) vilken redigerats och sammanställts av Paul Sigmund Jr. Kenyas och Tanzanias versioner av afrikansk socialism finns också dokumenterade i officiellt tryck. I det förra landet har den givits ut som en »vitbok», *Sessional Paper No 10* (Nairobi, 1965), medan den i Tanzania finns samlad i den s.k. Arushadeklarationen, antagen av TANU-partiet i landet i början av 1967. Nyereres tal i anslutning till denna under 1966 och 1967 finns f.ö. samlade i en liten skrift på svenska utgiven av Nordiska Afrikainstitutet, *Socialism i Tanzania* (Stockholm 1968).

Klassproblematiken kan behandlas som en underrubrik till sektionen om afrikansk socialism. Den mest uppmärksammade med speciell referens till Afrika är Frantz Fanons *Les Damnés de la Terre* (Paris, 1961). Denna finns också i engelsk och svensk översättning. Tre böcker vilka konkret berör klassproblematiken i två olika delar av Afrika är Osende Ofanas *L'Economie de l'Ouest-africain* (Paris, 1966) samt Samir Amins *L'Economie du Mahgreb* (Paris, 1963) och densammes *Le Développement du Capitalisme en Côte d'Ivoire* (Paris, 1967).

Ländermonografier

Flera länder har redan blivit föremål för ingående studier. Det gäller främst Kenya, Kongo, Nigeria, Tanzania och Tunisien.

Mau mau-upproret i Kenya har vid det här läget analyserats och beskrivits av flera forskare. Här bör nämnas Carl Rosbergs och John Nottinghams *The Myth of Mau Mau: Nationalism in Kenya* (New York, 1966). Den är kanske det viktigaste bidraget till en bättre förståelse av upproret i Kenya på 50-talet. Den kan dock

kompletteras med ett par andra böcker, Waruhiu Itotes *Mau Mau General* (Nairobi, 1967). Itote var själv den ryktbare »General China». Boken är därför en intressant personlig skildring av hela händelseutvecklingen. Detsamma kan också sägas om Josiah Kariukis *Mau Mau Detainee* (Oxford, 1963). Till dem som vill ta del av en kritisk granskning av Kenyas politik efter självständigheten kan man varmt rekommendera förre vicepresidentens, numera oppositionsledaren, Oginga Odingas, *Not Yet Uhuru* (London, 1967).

Då det gäller Kongo är det speciellt två böcker som är lämpliga såsom introduktion: dels Crawford Youngs: *Politics in the Congo: Decolonization and Independence* (Princeton, 1965), dels Benoit Verhaegens *Rebellions en Congo* (Bryssel, 1966). Den förra ger den bästa beskrivningen av utvecklingen fram till omedelbart efter självständigheten, medan den senare behandlar rebellupproren under 1963—65. På det sättet täcker de tillsammans de viktigaste perioderna i Kongos moderna historia.

James Colemans *Nigeria: Background to Nationalism* (Los Angeles, 1958) är fortfarande oundgänglig för dem som vill förstå utvecklingen efter självständigheten i detta Afrikas folkrikaste land. Boken ger en mycket utförlig skildring och analys av framväxten av den afrikanska reaktionen mot det brittiska kolonialväldet i landet. Ännu har inga böcker kommit ut vilka skildrar de tre senaste årens utveckling mer ingående och övriga böcker som skrivits om Nigeria har blivit ganska inaktuella till följd av händelserna efter det militära maktövertagandet 1966.

De bästa böckerna om Tanzania är den av Lionel Cliffe redigerade *One Party Democracy* (Nairobi, 1967) samt Henry Bienens *Tanzania: Party Transformation and Economic Development* (Princeton, 1967). Den förra behandlar främst det allmänna valet 1965, men ger utöver detta också en intressant analys av det politiska systemets sätt att fungera i Tanzania. Bienens bok belyser främst svårigheterna att använda ett enpartisystem av den afrikanska modellen (kontrasterad till den kommunistiska) för att stimulera ekonomisk utveckling.

Vad slutligen Tunisien anbelangar bör främst nämnas Lars Rudebecks bok *Party and People* (Uppsala, 1967), vilken ger en värdefull analys av partiets roll i den samhälleliga moderniseringen i detta nordafrikanska land. Som komplement till denna kan man förslagsvis läsa C. H. Moores *Tunisia since Independence: The Dynamics of One-Party Government*. Bägge behandlar främst partiets roll men Moores den tidigare, Rudebecks den senare perioden efter självständigheten.

Avslutning

Mycket mer skulle naturligtvis finnas att framhålla i en sådan här artikel. Att jag dock inte gjort den längre hänger samman med att de verk till vilka refererats själva erbjuder goda förslag på vidareläsning. Med ovannämnda »standardpublikationer» kan man sedan klara sig långt. Det skall också avslutningsvis återigen understrykas att de verk som tagits med i denna artikel samtliga skall vara tillgängliga i Uppsala. De mest uppmärksammade finns också på seminarie- och universitetsbibliotek vid våra akademiska lärosäten.

Göran Hydén

Parlamentsvalet i Italien, 1968

Allmänna val ägde rum i Italien den 19—20 maj i år, sedan president Saragat den 11 mars upplöst det år 1963 valda parlamentet vid utgången av dess femårsperiod. Valen gällde deputeradekammarens 630 platser och 315 platser i senaten.

Det avgående parlamentet hade äntligen lyckats förverkliga en regeringskoalition enligt schemat och parollen »öppning åt vänster» (*apertura a sinistra*) dvs. ett samarbete mellan kristdemokraterna och Nenni-socialisterna. Tanken på ett sådant hade varit mer eller mindre aktuell alltsedan valet 1953, då socialisterna började orientera sig bort från den nära samverkan med kommunisterna, vilken i det första parlamentsvalet enligt efterkrigstidens författning 1948 manifesterat sig i gemensamma listor efter folkfrontsmodell och som medfört att en mot detta samarbete fientlig grupp brutit sig loss (i januari 1947) och bildat ett nytt parti, socialdemokraterna. Det regeringsunderlag, som i 1948 års parlament efter hand utbildat sig genom samverkan mellan de kristliga demokraterna och de tre småpartierna socialdemokraterna, liberalerna och republikanerna (*quadripartito*), framstod redan efter 1953 års val som otillräckligt. Såväl det parlamentariska läget — kristdemokraterna gick kraftigt tillbaka — som önskvärdheten av att få med arbetarklassen i regeringsarbetet och -ansvaret kunde ge argument för »öppningen åt vänster». Nenni uttalade å sin sida sympatier för en sådan lösning. Trots att klyftan mellan kommunister och socialister ökade — den 20:e partikongressen i Sovjetunionen och Ungernrevolten 1956 blev pådrivande i denna utveckling — fanns det emellertid såväl inom socialistpartiet som inom kristdemokraterna grupperingar som länge framgångsrikt motsatte sig ett samarbete mellan dessa partier.

Efter parlamentsvalet i april 1963 misslyckades i första omgången försöken att få med socialisterna i en regering med kristdemokraterna. De senares partisekretärer, Aldo Moro, fick i uppdrag att bilda regering och siktade på en koalition med de gamla bundsförvanterna socialdemokraterna och republikanerna plus Nenni-socialisterna. De grupper inom socialistpartiet, vilka i opposition mot Nenni motsatte sig ett regeringsengagemang, lyckades emellertid uppskjuta avgörandet. I avvaktan på socialistpartiets kongress, som skulle äga rum på hösten, bildade kristdemokraterna en minoritetsregering av expeditions- eller kanske snarare expectanskaraktär. Regeringschef blev Giovanni Leone, talman i deputeradekammaren.

Vid socialistpartiets kongress i oktober 1963 förmådde Nenni övervinna oppositionen mot en regeringssamverkan med kristdemokraterna. Partiets centralkommitté fick tillstånd att förhandla om ett regeringsdeltagande och i den nya centralkommitté, som valdes, fick Nennis anhängare majoritet.

Som en följd av socialistpartiets hållning avgick regeringen Leone och Aldo Moro kunde bilda den första koalitionsregeringen med kristdemokraterna (16 ministerposter), socialisterna (6), socialdemokraterna (3) och republikanerna (1). Nenni blev vice premiärminister och socialdemokraternas ledare Saragat fick posten som utrikesminister.

Enligt regeringsprogrammet skulle bl.a. det gamla socialistiska kravet på en fastare statlig dirigerings av den ekonomiska utvecklingen förverkligas genom upprättandet av en femårsplan. De stora skillnaderna i ekonomiska och sociala villkor mellan norr och söder skulle elimineras. Jordbrukets villkor skulle förbättras. Be-

hoven av en bättre stadsplanering och bostadspolitik skulle tillgodoses. Antimonopolistisk lagstiftning skulle genomföras. Sociala trygghetsreformer skulle komma till stånd. Utbildningsväsendet skulle reformeras. Den utrikespolitiska kursen bibehölls och här fick alltså socialisterna acceptera medlemskapet i NATO som en del av priset för sin regeringsmedverkan.

Det gick emellertid inte att hålla samman socialistpartiet kring denna politik. Vid voteringarna i deputeradekammare och senat om förtroende för den nya regeringen i december 1963 avstod 25 deputerade och 13 senatorer från socialistpartiet. Disciplinära åtgärder vidtogs och vederbörande suspenderades för 1/2—1 år. Oppositionen bildade därefter ett nytt parti, det proletära socialistpartiet, Partito Socialista Italiano di Unità Proletaria — PSIUP.

I stället blev nu ett samgående mellan socialistpartiet och socialdemokraterna möjligt. En sammanslagning kom till stånd 1966. Härigenom skapades förutsättningar för att ett socialdemokratiskt reformistiskt massparti skulle kunna bli ett reellt tredje alternativ vid sidan av kommunisterna och kristdemokraterna.

Vid slutet av 1964 skedde presidentval, sedan Antonio Segni dragit sig tillbaka på grund av sjukdom. Kristdemokraterna splittrade sig på två kandidater, Leone och Fanfani, som en följd av spänningarna mellan höger och vänstergrupper inom partiet och de båda falangerna lyckades därmed neutralisera varandra. Socialdemokraten Saragat valdes till ny president. Han fick rösterna från kommunisterna, socialisterna, socialdemokraterna, republikanerna och minst 2/3 av kristdemokraterna. PSIUP och resten av kristdemokraterna röstade blankt.

Det italienska kommunistpartiets ledare under efterkrigstiden, Palmiro Togliatti, avled 1964. Hans s.k. testamente, vari betonades de nationella kommunistpartiernas behov av rörelsefrihet, blev ett stöd för de krafter som ville främja en utveckling mot en s.k. nationell kommunism. Till ny partisekreterare utsågs Luigi Longo.

Parlamentsvalet 1968 innebar alltså framför allt, att den regeringspolitik, som den definitiva »öppningen åt vänster» medfört, underställdes väljarnas dom. Nya inslag i den politiska bilden, vars attraktionskraft på väljarna för första gången prövades, var vidare det sammanslagna socialistpartiet, det vänstersocialistiska partiet, PSIUP, och ett kommunistparti under ny ledning. I oppositionen samarbetade kommunisterna och PSIUP och gick i senatsvalet fram gemensamt. Den yttersta kulturevolutionära vänstern förde en blankröstningskampanj, liksom vissa lika alienierade grupper på högerkanten.

Valutgången innebar i och för sig en bibehållen kraftig majoritet för regeringskoalitionen i såväl deputeradekammaren som senaten. Kristdemokraterna gick fram och vann mandat. Som valets segrare framstod emellertid kommunisterna, vilka ökade med cirka 785.000 röster och 11 mandat i deputeradekammaren. Regeringskoalitionen och det förenade socialistpartiet hade inte förmått hota deras ställning. I stället hade uppenbarligen det nya socialdemokratiska alternativet inte lyckats slå igenom hos väljarna. Mandatförlusten blev visserligen inte stor, 3 mandat i deputeradekammaren, men utbrytaregruppen, PSIUP, hade tagit med sig över 1,4 miljoner väljare och återkom med 23 ledamöter i deputeradekammaren. De socialistiska väljarna hade inte hälsat regeringsengagemanget med någon påtaglig entusiasm.

Valresultatet

Deputeradekammaren	Röster		Procent	
	1968	1963	1968	1963
Kristdemokraterna	12.428.663	11.773.182	39,1	38,2
Kommunisterna	8.555.131	7.767.601	26,9	25,3
Socialisterna	4.604.329	4.255.836 ¹	14,5	13,8 ¹
		1.876.271 ²		6,1 ²
Liberalerna	1.850.249	2.144.270	5,8	7,0
M.S.I. (nyfascisterna)	1.415.307	1.570.282	4,5	5,1
PSIUP	1.414.043	—	4,5	—
Republikanerna	626.074	420.213	2,0	1,4
Monarkisterna	414.143	536.948	1,3	1,8
Övriga	477.450	408.268	1,4	1,2

Antalet blanka eller ogiltiga röster var 1.190.378 (3,6 %).

¹ Socialisterna ² Socialdemokraterna

Senaten ¹	Röster		Procent	
	1968	1963	1968	1963
Kristdemokraterna	10.955.458	9.579.081	38,4	34,9
Kommunisterna + PSIUP	8.580.476	6.991.889	30,0	25,5
Socialisterna	4.349.668	3.849.496 ²	15,2	14,0 ²
		1.743.860 ³		6,3 ³
Liberalerna	1.934.061	2.065.901	6,8	7,5
M.S.I.	1.304.478	1.414.750	4,6	5,2
Republikanerna	626.604	223.350	2,2	0,8
Monarkisterna	311.973	429.412	1,0	1,6
Övriga	520.045	1.171.550	1,8	4,2

Antalet blanka eller ogiltiga röster var 1.724.194 (5,7 %).

¹ Rösträttsålder 25 år ² Socialisterna ³ Socialdemokraterna

Det tredje partiet i regeringskoalitionen, de borgerligt radikala republikanerna, noterade en prydlig framgång procentuellt sett men förblev ett småparti. De konservativa liberalerna, monarkisterna och nyfascisterna gick samtliga tillbaka. Valet kunde otvivelaktigt anses ha medfört en vänsterglidning över hela linjen.

Den omedelbara följden av valutgången blev, att socialisterna avbröt den regeringsmedverkan, som de inlett i december 1963. Partiets nationella exekutiv beslöt den 29 maj med 31 röster mot 10 nedlagda att dra tillbaka partiets representanter ur regeringskoalitionen. Centralkommittén följde den 1 juni samma linje med 145 röster mot 81 nedlagda. Nenni deltog inte i någon av voteringarna.

Mandat	Deputeradekammaren		Senaten	
	1968	1963	1968	1963
Kristdemokraterna	266	260	135	133
Kommunisterna	177	166	87	85
Socialisterna	91	94	46	46
Liberalerna	31	39	16	19
M.S.I.	24	27	11	15
PSIUP	23	24	14	12
Republikanerna	9	5	2	—
Monarkisterna	6	8	2	2
Övriga ¹	3	7	2	2

¹ Südtiroler Volkspartei besatte 3 platser i deputeradekammaren och 2 i senaten.

Regeringschefen Moro inlämnade den 5 juni sin avskedsansökan till presidenten. Uppdraget att försöka bilda regering gick därefter först till kristdemokraternas partisekreterare Mariano Rumor, vars försök att få socialisterna att på nytt gå in i en koalitionsregering emellertid misslyckades. Därmed förelåg samma situation som efter valet 1963. I väntan på socialisternas kongress till hösten bildade Giovanni Leone en ny kristdemokratisk minoritetsregering. Regeringen fick såväl deputeradekammarens (263 röster mot 252) som senatens (138 — 129) förtroende. Voteringarna klarades tack vare att socialisterna och republikanerna plus två sydtirolare i vardera kammaren höll sig borta och därmed gjorde det möjligt för regeringen att nå de nödvändiga siffrorna: hälften av de närvarande och röstande + 1. I senaten stöddes regeringen dessutom av 4 livstidssenatorer. Mot regeringen röstade alltså kommunisterna, PSIUP, liberalerna, monarkisterna, MSI och i deputeradekammaren en sydtirolare.

Regeringschefen deklarerade, att regeringen skulle fortsätta center-vänsterkoalitionens politik och han vädjade till socialisterna och republikanerna att fortsätta diskussionerna med sikte på att ge underlag åt en majoritetsregering.

Det ligger väl närmast till hands att anta, att en ny koalitionsregering enligt modellen »öppning åt vänster» till sist kommer till stånd. Ett alternativ skulle vara att även kommunisterna gick in i regeringsunderlaget. Det italienska kommunistpartiets fördömande av den ryska invasionen i Tjeckoslovakien har strukit under partiets »nationella» karaktär och kan ha givit argument åt de grupper bland kristdemokraterna och socialisterna, vilka önskar häva kommunisternas isolering. Ett besvärande hinder för en sådan utveckling är naturligtvis de utrikes- och försvarspolitiska frågorna med medlemskapet i NATO. Ett annat alternativ är uppenbarligen, att kristdemokraterna söker sig åt höger och skapar ett majoritetsunderlag med hjälp av liberaler, monarkister och nyfascister. Denna utväg skulle givetvis stå i dålig överensstämmelse med valutslaget och torde vara blockerad av vänstergrupperna inom det kristligt demokratiska partiet. En ytterligare variant är ett nyval, vilket möjligtvis av kristdemokraterna kan användas som ett påtryckningsargument gentemot i första hand socialisterna.

Sven-Erik Strand

Valet i Frankrike 1968

1. »Majrevolten»

1968 års val till den franska nationalförsamlingen tvingades fram av en utomparlamentarisk proteströrelse. Inledningen till denna var studentoroligheter i Paris i början av maj. Dessa tog sig efterhand uttryck i våldsamma sammanstötningar mellan studenter och polis i Quartier Latin. Utvecklingen gick sedan mycket snabbt. Efter bara några dagar hade studentrevolten spritt sig till universitet över hela landet. Från regeringshåll medgavs, att de studentkrav, som sammanfattningsvis innebar krav på en genomgripande modernisering av hela universitetsväsendet, var väl berättigade. Å andra sidan fastslogs, att våldshandlingar på gatorna definitivt inte skulle tolereras som förhandlingsmedel.

Den 10 maj inleddes en breddning av universitetsoroligheterna genom att två fackliga huvudorganisationer, den katolska och den kommunistiska landsorganisationen, förklarade sig solidariska med studentkraven. Efter några dagar, under vilka gatuoroligheterna blev allt allvarigare, utlyste flera av de största fackliga organisationerna ett dygns generalstrejk. Den 15 maj inleddes så en ny, och för regeringen definitivt allvarigare, fas i utvecklingen, nämligen fabriksockupationerna. Det började med att arbetarna vid »Sud-Aviation» i Nantes ockuperade fabriken och deklarerade, att de ämnade hålla fabrikschefen och hans medhjälpare inlåsta, tills dess alla lönekrav blivit tillgodosedda. Så vitt man vet, tillkom aktionen helt spontant utan medverkan från politiska partier eller fackliga organisationer. Fabriksockupationerna spred sig snabbt över Frankrike.

I detta läge gjorde de politiska partiernas representanter en del uttalanden med anledning av läget i landet. Vänsterfederationen krävde, att regeringen skulle avgå och att nya val skulle utlysas. Kommunisterna deklarerade, att tiden var inne att göra slut på gaullisternas maktinnehav. Under de närmaste dagarna krävde också Mendès-France samt åtminstone en framstående centerdemokrat regeringens avgång.

Industrirevolten omfattade inom en vecka inte mindre än 8 miljoner strejkande arbetare, vilket, om man bortser från jordbruksbefolkningen, innebär inemot hälften av landets arbetande befolkning. Hundratals fabriker var besatta av arbetarna, de allmänna transportmedlen var lamslagna, och i tre av landets fyra största hamnar lades arbetet ned. Mycket uppmärksammas blev strejken vid ORTF, det statliga radio- och TV-företaget, där de anställda krävde befrielse från den statliga kontrollen av programverksamheten. Fackföreningsrörelsen försökte efterhand få kontroll över strejker och demonstrationer, men dessa strävanden motverkades av att de olika landsorganisationerna hade svårt att nå enighet.

Den 18 maj återvände president de Gaulle till Frankrike efter ett statsbesök i Rumänien. Vänsterfederationen och kommunisterna hade väckt misstroendevotum mot regeringen i nationalförsamlingen, men de förmådde inte samla majoritet. Oroligheterna fortsatte under tiden över hela landet. Den 24 maj höll så presidenten ett tal i TV, i vilket han begärde folkets bemyndigande att genomföra ett omfattande reformprogram. Bemyndigandet skulle ges genom en folkomröstning, som skulle hållas i juni. Regeringen inledde också förhandlingar med fack-

och studentorganisationerna. Frankrike var nu så gott som helt lamslaget av strejkerna och oroligheterna.

Oppositionspartierna vände sig med skärpa mot presidentens folkomröstningsförslag. Även de oberoende republikanernas ledare, Giscard d'Estaing, krävde nu Pompidous avgång och föreslog i stället en samlingsregering med representanter från alla partier utom det kommunistiska. I ett radiotal den 30 maj angav president de Gaulle en ny handlingslinje samtidigt som han förklarade sig ha för avsikt att kvarstå som statschef. Det nya förslaget var att nationalförsamlingen skulle upplösas och nyval företagas. Följande dag skedde en regeringsombildning, varvid ett tiotal ledamöter utbyttes.

Från början av juni normaliserades läget snabbt, och vid månadens mitt hade flertalet strejkande återgått till arbetet. Bland de sista strejkande var TV-journalisterna vid ORTF, som först den 12 juli återupptog arbetet. Under tiden hade emellertid valet till nationalförsamlingen ägt rum.

2. Valförberedelserna

Redan den 1 juni satte gaullisterna upp en valorganisation (Union pour la défense de la République — UDR) med premiärminister Pompidou som ledare. Organisationen hade som målsättning att ställa upp en kandidat i varje valkrets liksom man gjort vid 1967 års val. Nu förklarade emellertid de oberoende republikanerna, som naturligtvis förväntades ingå i UDR, att de ämnade ställa upp kandidater i första omgången utan hänsyn till UDR:s rekommendationer. Partiledaren själv vägrade t.o.m. att acceptera en UDR-nominering. Majoriteten av de oberoende republikanerna ställde dock upp för UDR. Det fanns alltså uppenbara motsättningar inom regeringskoalitionen, vilket f.ö. framgick under majrevolten.

Vänsterfederationen försökte få till stånd en överenskommelse med kommunisterna om att endast *en* vänsterkandidat skulle ställa upp i varje valkrets i första omgången. Kommunisterna föreslog i stället, att man skulle upprepa förfarandet från 1967, enligt vilket endast den bäst placerade kandidaten från något av de båda partierna skulle kvarstå till andra omgången. Den senare konstruktionen accepterades av Vänsterfederationen. Även i övrigt ville man vidga det samarbete, som de båda partierna grundlagt genom en överenskommelse i februari 1968.

PSU befann sig i en helt ny situation i jämförelse med 1967 års val, då det slutit valsamverkansöverenskommelse med de båda stora vänsterpartierna. PSU hade nämligen entydigt tagit parti för student- och arbetarrevoltörerna. Speciellt hade man därvid riktat sig mot kommunisternas mera moderata linje. Kommunisterna hade gått till motangrepp och vägrade sedan all samverkan med PSU i valet.

De olika centergrupperna, som hade reducerats kraftigt vid 1967 års val, gick samman i valorganisationen Centre-PDM. Till dess främsta tillskyndare hörde Jean Lecanuet och Jaques Duhamel. I övrigt ställde några smärre grupper upp, däribland dock icke denna gång Tixier-Vignancours högerextremister, som av sin ledare uppmanades att ge de Gaulle sitt stöd. Sammanlagt ställde 2.267 kandidater upp till de 470 mandaten i själva Frankrike och 48 till de 17 mandaten i »les départements et territoires d'outre-mer».

3. *Valkampanjen*

Gaullisterna betonade i sin kampanj framför allt behovet av nationell enighet så att demokratin skulle kunna räddas från hotande totalitarism eller anarki. Kommunismen framhölls här som den stora faran. Dessutom utlovades vissa, kanske något vagt markerade, reformer. Pompidou vädjade till alla samhällsgrupper om stöd. Han riktade sig t.ex. speciellt till dem som varit motståndare till de Gaulles algerietpolitik. När general Salan och 11 andra fängslade OAS-män den 15 juni frigavs, uppfattades detta från vänsterhåll som ett direkt inlägg i den gaullistiska valkampanjen, varför åtgärden väckte stark kritik.

Kommunisterna och Vänsterfederationen tvingades från början i försvarsposition och hävdade, att gaullisterna försökte framamma en fara, som egentligen inte existerade. Kommunismerna framhöll sin, som de uppfattade den, moderata ståndpunkt under majrevolten. Till yttermera visso kom relationerna mellan de båda vänsterpartierna att präglas av en viss irritation genom att Vänsterfederationens representanter på vissa punkter ansåg sig böra ta avstånd från kommunisterna.

4. *Valets första omgång*

Valets första omgång hölls söndagen den 23 juni. Av de över 28 miljoner röstberättigade röstade 80 %, vilket innebar, att valdeltagandet var inemot 1 % lägre än vid 1967 års val. I två av valkretsarna utom Frankrike fullföljdes inte valet detta datum. Orsaken var kommunikationsproblemen i dessa kretsar. Valdeltagandet är vanligen avsevärt lägre i kretsarna i territorierna. De valsiffror, som presenteras i tabellen nedan, gäller enbart själva Frankrike.

Resultatet av första omgången

Partier	Antal röster	%	Förändring —67
Kommunistpartiet	4.435.357	20,03	—2,48
PSU	874.212	3,94	+1,73
Vänsterfederationen	3.654.003	16,50	—2,46
Övrig vänster	163.679	0,73	—0,69
UDR	9.663.605	43,65	+5,92
Centerdemokrater	2.290.165	10,34	—2,30
Övrig höger*	917.359	4,14	+0,48
Extremhöger	28.871	0,13	—0,72
Övriga	111.226	0,49	—

* De oberoende republikaner som inte ingick i UDR samt diverse moderata.

Gaullisterna kunde alltså inregistrera en överväldigande seger genom UDR. Det är fråga om en ökning av nära 6 % sedan 1962 och 1967. De båda stora vänsterpartierna — Kommunistpartiet och Vänsterfederationen — gick tillbaka

med vardera närmare 2,5 %. Också Centern hade en tillbakagång på närmare 2,5 %, vilket innebar en minskning med över 6 % sedan 1962. Det tredje alternativet i fransk politik — det mellan gaullismen och vänstern — uppfattades tydligtvis av allt färre väljare som ett realistiskt alternativ.

Redan i första omgången — där absolut majoritet krävs för inval — valdes 166 kandidater, varav 154 från själva Frankrike. Därmed var således något mer än 1/3 av mandatet fördelade mot ca 17 % i detta läge vid 1967 års val. Den överväldigande majoriteten av de valda — 152 stycken varav 28 oberoende republikaner — tillhörde UDR. Som vanligt fick gaullisterna en dryg andel av mandatet i territorierna, denna gång 10 av de 12 som fördelades. Ser man till de invalda kandidaterna, så fick 21 av de 28 regeringsledamöter, som ställt upp i valet, absolut majoritet. (Det var f.ö. bara en minister som inte ställde upp, nämligen kulturministern Malraux). Bland de valda ministrarna fanns tre, Maurice Couve de Murville, Pierre Messmer och François Ortoli, som inte haft mandat i nationalförsamlingen. Premiärminister Pompidou, som 1967 fick en massiv majoritet, samlade nu över 80 % av rösterna i sin valkrets. Giscard d'Estaing, som inte ställde upp för UDR, valdes in med över 60 % av rösterna. Till dem som inte fick absolut majoritet hörde Vänsterfederationens ledare, François Mitterrand, vars parti inte fick ett enda mandat i första omgången. Mitterrand tog f.ö. det enda mandat Vänsterfederationen fick i motsvarande läge 1967. Kommunisterna tog 6 mandat; bl.a. hade Waldeck Rochet just över hälften av rösterna i sin krets. Centre-PDM erövrade 5 mandat, varav 1 i territorierna. Duhamel samlade närmare 49 %, och misslyckades alltså ytterst knappt. Till kategorien övriga mandat, som till antalet var 3, kan man bl.a. hänföra d'Estaings.

5. Förberedelserna för andra omgången

I själva Frankrike kvarstod 316 kretsar, där val skulle hållas en andra gång. Av de icke valda kandidaterna föll 668 bort till följd av den regel, som säger, att kandidat för att få ställa upp i andra omgången måste ha röster i den första motsvarande minst 10 % av de röstberättigade. Partierna inledde sedan det taktiska manipulering, som i flertalet fall grundade sig på i förväg gjorda överenskommelser.

UDR drog således tillbaka kandidater i de kretsar, där oberoende republikaner hade blivit bättre placerade i första omgången. Med målsättningen att söka nationell enighet mot kommunismen drog UDR också tillbaka kandidater i några kretsar, där en kandidat från Centre-PDM föreföll ha bäst utsikter till seger. På motsvarande sätt handlade Centre-PDM gentemot UDR i ett par fall. Vänsterfederationen och Kommunistpartiet drog ömsesidigt tillbaka kandidater till förmån för den av de båda partiernas kandidater, som hade det bästa utgångsläget inför andra omgången. Flertalet PSU-kandidater hade inte nått upp till 10 %, och av dem som var kvar drog sig samtliga utom 3 tillbaka till förmån för kommunisterna.

Resultatet av detta taktiska förarbete blev, att 677 kandidater nominerades till de kvarstående 316 kretsarna. Dessa fördelade sig, med avseende på det antal kandidater som ställde upp, på 269 tvåmanskretsar, 46 tremanskretsar samt 1

krets med bara en kandidat. I de kvarstående kretsarna i territorierna stod valet i samtliga fall mellan två kandidater. Polariseringen i vänster och gaullister markerades starkt redan vid 1967 års val. Denna gång hade man direkt denna konstellation i 235 valkretsar i andra omgången.

I den korta valkampanj, som föregick andra omgången, fortsatte vänstern sin tidigare linje. Gaullisterna koncentrerade framför allt sin kampanj till att uppmana väljarna att inte ta segern för given utan att rösta även i andra omgången. Man hade härvid 1967 i friskt minne.

6. Valets andra omgång

Valdeltagandet i andra omgången, som hölls söndagen den 30 juni, var omkring två procent lägre än i första i de aktuella kretsarna. Mönstret från första omgången fullföljdes, vilket framgår av tabellen med mandatfördelningen nedan. Förändringskolumnen är beräknad från den sittande nationalförsamlingen i juni 1968, i vilken vissa förändringar skett sedan valet 1967.

Mandatfördelningen sammanlagt

Parti	1:a omg.	2:a omg.	Totalt	Förändring
Kommunistpartiet	6	28	34	—39
PSU	0	0	0	— 3
Vänsterfederationen	0	57	57	—61
Gaullister (U.D.V:e Rep.)	124	170	294	+ 97
Oberoende Republikaner	28	36	64	+ 21
Centerdemokrater	5	22	27	—15
Övriga	3	6	9	± 0

Den gaullistiska segern var således förkrossande. Majoritetskoalitionen ökade med 118 mandat, vilket innebär en ökning med ca 50 % i förhållande till läget i den sittande nationalförsamlingen. Geografiskt var framgången väl fördelad över hela Frankrike. Bl.a. gjorde man inbrytningar i arbetardistriktet i norr och i de traditionellt vänsterinriktade områdena söder om Loire. De oberoende republikanerna och de »rena» gaullisterna ökade proportionellt ungefär lika mycket. De förra blev f.ö. det näst största partiet. De två stora vänsterpartiernas tillbakagång på sammanlagt 100 mandat uppfattades naturligtvis som en katastrof på vänsterhåll, man förlorade ju över hälften av sina mandat. Kommunister ansåg sig särskilt drabbade av den propaganda gaullisterna fört mot dem och menade, att de fått betala för barrikader, som andra byggt.

Ser man till resultatet på några punkter, så finner man, att kommunister i andra omgången blev utslagna i 14 valkretsar, där vänsterpartierna haft majoritet i första omgången. Överenskommelsen mellan de båda partierna följdes alltså inte upp på väljarplanet. Problemet har f.ö. tidigare varit aktuellt, bl.a. har man i nomineringsöverenskommelserna brukat ta hänsyn till att väljarna i vissa områden

visat en markant ovilja mot att överföra sin röst från ett annat vänsterparti till kommunisterna. Centerdemokraterna fortsatte sin tillbakagång sedan 1967 och fick nu bara 27 mandat.

Bland de kandidater, som valdes i andra omgången, fanns en rad ledande kommunister och vänsterfederationister. Till de senare hörde bl.a. Mitterrand. Bland de utslagna fanns en regeringsledamot, nämligen Y. Morandat. Till de mera uppmärksammade nederlagen hörde Pierre Mendes-France's.

Sedan de olika partigrupperna i nationalförsamlingen konstituerats, stod det klart, att gaullisterna hade majoritet förutan de oberoende republikanerna. Mandatfördelningen i nationalförsamlingen vid ingången till de tre sista legislatureerna under Femte Republiken ger en god bild av hur stor den gaullistiska framgången i 1968 års val verkligen var.

Mandatfördelningen i nationalförsamlingen vid ingången till andra, tredje och fjärde legislaturen under V:e Republiken

Parti	2:a	3:e	4:e	-legislaturen
Kommunistpartiet	41	73	34	
Vänsterfederationen	104	121	57	
Gaullisterna	230	200	292	
Oberoende Republ.	34	42	61	
Centerdemokraterna	54	41	33	
Icke-partibundna	19	9	10	

Eftersom direkta jämförelser inte är möjliga, då partikonstellationen förändrats, ger tabellen bara en ungefärlig bild.

Det har, som ovan påpekats, under de sista åren förmärkts en polarisering i fransk politik mellan vänstern och gaullismen. (Tidigare fanns ju en splittring på ett flertal olika läger.) 1968 års val förstärkte detta intryck. De båda huvudlägrens andel av mandaten 1962, 1967 och 1968 utgjorde sammanlagt 71, 82 och 89 % av mandaten; m.a.o. en allt större andel. Det senaste valet innebar emellertid något nytt inom denna huvudtrend, nämligen en kraftig förskjutning till förmån för gaullismen. Den sistnämnda hade 1962 och 1967 respektive 1,8 och 1,3 gånger fler mandat än vänstern. Vid 1968 års val hade gaullisterna 3,8 gånger fler. Samtidigt har det viktigaste alternativet, den politiska centern, gått alltmer tillbaka. Från 1962 och 1968 har centerns andel av mandaten minskat från 11 % till 6 %.

7. Regeringsskiftet

Den 10 juli avgick regeringen Pompidou på president de Gaulles uppmaning. Dagen efter utsåg presidenten förre finansministern, Couve de Murville, till ny regeringschef. Den 12 juli presenterade Couve de Murville sin regering, vilken omfattade 19 ministrar och 12 statssekreterare mot 23 respektive 6 i Pompidous

regering. Av ledamöterna var 26 »rena» gaullister, 4 oberoende republikaner samt 1, kulturministern Malraux, icke-parlamentariker. Tillsammans med Pompidou lämnade 4 ministrar och 1 statssekreterare regeringen. Den synnerligen centrala finansministerposten besattes med förre undervisningsministern François Ortoli. En annan intressant post var naturligtvis undervisningsministerns, till vilken förre jordbruksministern, Edgar Faure, utsågs. Faure blir alltså primärt ansvarig för lösningen av universitetsfrågan, som ju var inledningen till hela den utveckling, som ledde fram till regeringsombildningen.

Pompidous avgång väckte till en början stort uppseende, och man spekulerade kring frågan varför premiärministern, som allmänt uppfattades som valets segerherre, tvingats avgå. Något definitivt svar på frågan kan inte ges, men det förefaller troligt att de Gaulles politik överhuvudtaget för en tid framåt kommer att få en ny inriktning. Under Pompidouperioden låg tyngdpunkten på utrikespolitiken, medan det nu kan förväntas, att inrikespolitiken kommer i centrum. Detta hänger samman med den nya politik de Gaulle presenterat, och som han sammanfattat i nyckelordet »participation». Den senare innebär i grova drag en genomgripande omstrukturering av ägandeförhållandena i franskt näringsliv. Det nya systemet är tänkt så, att företagen omfattas av två aktiebolag, det ena på korporativ grund, det andra med aktieägarna, vilka bolag tillsammans utser en direktion, som sedan är ansvarig inför de båda bolagens styrelser. Vinsten delas lika mellan anställda och ägare. Bedömare har menat, att de Gaulle kan ha ansett Pompidou mindre lämpad att genomföra denna reform.

Lennart Lundquist

Valet i Kanada 1968

»Am besten stellt man sich Pierre Trudeau als eine gelungene Kreuzung von Bobby Kennedy und Ralf Dahrendorf vor, dazu ein Schuss Dutschke und Gunter Sachs — und das ganze hinter der Maske eines heiter-gelösten Professors Barnard.»¹ Undrar just hur många av våra inhemska helgeandsholmare som trots oerhörd välvilja ens skulle kunna associeras till den karaktäristik som Theo Sommer levererat. Pierre Elliot Trudeau har nu bakom sig en politisk rekordkarriär av sådan art att knappast någon av våra yngsta statssekreterare eller vanligaste partiledar-kronprinsar ens skulle kunna dagdrömma om något liknande. För sex år sedan beskrev han det liberala partiet som »a bunch of idiots»² och nu är han partiledare, premiärminister och 1968 års vals obestriddige segerherre.

Det spelar faktiskt inte så stor roll om man trevar sig igenom seriösa utländska tidskrifter och tidningar som *The Economist*, *The Guardian*, *The Observer* och *Süddeutsche Zeitung* eller hastigt bläddrar i en kanske något mindre seriös svensk kvällstidning. Stoffet är — i detta fall — ungefär detsamma. Den allvarligt syftande utländske skribenten tar pliktskyldigast upp några politiska plattityder för att sedan raskt kasta sig över charmbubblans personalia. Den svenske kvällstidnings-

¹ Theo Sommer : *Süddeutsche Zeitung* 26.4.1968 (Sommer)

² *The Guardian* 28.6.1968

journalisten går direkt på det intressanta. Pierre Elliot Trudeau är verkligen gefundenes Fressen för journalister som söker människan.

Hans — åtminstone för en politiker — okonventionella livsföring har väckt berättigt uppseende. Världsbekant är numera hans svarta läderrock, hans sportbil och hans »schöne (und viele) Blondinen».³ För egen del tror jag dock inte att blondhet är något oavvisligt krav från Pierres sida. The Observer ger en något mera nyanserad bild: »He excels at swimming, skiing and judo and loves to drive fast sports cars, preferably with an attractive woman beside him.»⁴

Genom världspressen har också uppgifterna flugit om hur Pierre Elliot Trudeau efter sina studier upptäckt världen. Han har genomkorsat Tibet, han har simmat över Bosporen, han har kastat snöboll på en staty av Lenin, han har samtalat med Mao Tse-tung och Chou En-Lai, i Vietnam fick han uppleva första rondan av Indokina-kriget, i Palestina blev han misstänkt för att vara spion kort efter mordet på greve Bernadotte och han blev upplöckad av amerikanska kustbevakningen då han i en liten kanot försökte ta sig över till Kuba osv. Trudeau är — hittills — den ende kanadensiske premiärminister som vägrats inresetillstånd till USA. Sin intellektulla ballast har han inhämtat på en jesuitskola, på universitetet i Montreal, vid Sorbonne, vid Harvard, och han har suttit vid Harold Laskis fötter vid London School of Economics.

Vid kampanjen i april var hans motto: »It's Spring» — en kanske nog så hetsande maning vars politiska samband dock är något mera dunkelt. Nåja, hans slogan i årets valrörelse löd: »One Canada, One People» och dess politiska samband ter sig inte alltför svårfunnet. Till bilden av Pierre Elliot Trudeau hör också att han under åren 1949—1952 var ekonomisk rådgivare åt premiärministern, åren därefter var han stridbar liberal essäist och en av utgivarna av *Cité Libre* som kämpade mot »das reaktionäre, korrupte Regime Duplessis».⁵ I den situationen arbetade han för Quebecs självständighet men nu är han övertygad federalist samtidigt som han är benägen att ge Quebec större spelrum inom konfederationens ram och »han er en varm tilhænger af en tosproget bikulturell samlet nation».⁶ Trudeau har skrivit flera böcker varav den senaste kom mitt i den hektiska valkampanjen och bar titeln »Federalism and the French Canadians». En tid attraherades Trudeau av nydemokraterna (NDP) men 1965 ansåg han att de var alltför doktrinära och återvände till det liberala partiet. Samma år kom han in i parlamentet och i fjor blev han så justitieminister för att ett år senare efterträda Lester Pearson på premiärministerposten. En rask marsch av en 46—48-åring — ja, någon säkrare uppgift står faktiskt inte att finna.

I utrikespolitiskt avseende har Trudeau satt upp följande mål för Kanada:

- 1) att reducera eller helt ta bort kanadensiska trupper från Västtyskland. Dessa kostar Kanada i runt tal 1 miljard kronor om året
- 2) att reducera Kanadas deltagande i fredsbevarande aktioner runt om i världen,

³ Sommer

⁴ The Observer 30.6.1968

⁵ Sommer

⁶ Poul E. Svejstrup: Information 25.6.1968 (Svejstrup)

- 3) att utveckla förbindelserna med de syd- och nordamerikanska staterna och eventuellt söka inträde i OAS
- 4) att utveckla vänskapen med Frankrike trots spänningen i Quebec och att erkänna Kina om det kan göras utan att skada Taiwan-regeringen.⁷

Trudeau vill också frigöra sig från Washington och London och förändra NATO. »Die NATO, so sagt er, habe die Sicherheit Europas verbürgt. Aber Europa prosperiere längst wieder und könne nun selber für sich sorgen.»⁸ Den sovjetiska inmarschen i Tjeckoslovakien tycks inte heller ha påverkat honom i utrikespolitiskt avseende: »On August 30th he said his reassessment of foreign and defence policies would go ahead regardless of Russia's action. Although he contrived to balance his arguments he seemed to see greater dangers in Nato mobilising extra forces 'to stare down the Soviet tanks'.»⁹

Den s.k. image av playboy som Trudeau kanske inte helt oförskyllt dragit på sig börjar nu alltmer flagna. »De fleste canadiere er enige om, at han er den eneste politiker, der kan skabe en bedre atmosfære mellem Quebec og Ottawa, hans baggrund og slægtsforhold gør sig her godt gældende.»¹⁰ Hans »ancestry» är till tre fjärdedelar fransk och till en fjärdedel skotsk. Han har beskrivits som en pragmatiker och »This is a checks and balances man. His political theory 'can be expressed very simply: create counterweights'.»¹¹ Trudeau har ju varit i centrum för kanadensarnas medvetande strängt taget bara några månader och hans enorma popularitet — i detta ords bästa bemärkelse — är häpnadsväckande. Joyce Eggington och Geoffrey Stevens försöker sig på följande förklaring: »This much is clear: Canadians like the Trudeau style, his cerebral and coolly logical approach to problems, his perfect fluency in English and French, his appreciation of both cultures and his habit of speaking his mind on subjects on which orthodox politicians prefer to hedge or remain silent.»¹²

I sin recension av Trudeaus nya bok sade Jörel Plowman bl.a.: »Trudeau har fått hjälp på sin politiska bana genom att liera sig med arbetarklassen. Man anar deras gemensamma fiende, den högkonservativa småborgerliga katolska medelklassen, som kommer överklassaren Trudeau att vilja slå upp fönster och dörrar mot Ottawa och därifrån mot världen.»¹³ Innan jag går in på valresultatet skall jag försöka ge en mycket opretentiös och schematisk bild av de politiska partierna i Kanada och i dess tio provinser.

»One hundred years of Confederation have done little to change the clearly visible aspects of the Canadian party system. In the 1870's, the effective choice of the Canadian voter was between a government of the Conservative or the Liberal

⁷ Ibid.

⁸ Sommer

⁹ The Economist 6524: s. 42

¹⁰ Svejstrup

¹¹ The Economist 6514: s. 48

¹² The Observer 30.6.1968

¹³ OBS — snabbprotokoll M 208 — 27.6.1968

Party; in the 1960's, his effective choice remains the same.»¹⁴ Men till det fascinerande i Kanadas politiska liv hör också att under det senaste halvsekle har andra partier anträt och lämnat den nationella och federala scenen och söker man sig till de tio provinsernas politiska partier blir bilden något annorlunda. Engelmann och Schwartz hävdar att det kanadensiska samhället inte kan förstås utan kunskap om vissa faktorer och kanadensiska politiska partier kan också förklaras endast mot denna bakgrund. Dessa faktorer är: »a population heterogeneous by reason of ethnic and religious origin and period of settlement, spread out in a country in which each region differs greatly in its resources and other potential, has meant that regional-economic and social diversity has been continuously reinforced.»¹⁵ De framhåller vidare att: »Durable new parties have come about when the ethnic or the economic factor has been linked with regional differentiation. The partial alienation of French Canada and the agricultural West from the polity has led to new parties that are still with us.»¹⁶ På den nationella arenan är det bara de två största partierna som har en bred bas som går tvärsigenom regionala, etniska, religiösa och sociala skiljelinjer. En väsentlig reservation är här att de konservativa haft svårt att få fotfäste i »French Canada» och att i mindre grad liberalerna fått uppleva detsamma i prärieprovinserna — dvs. Manitoba, Saskatchewan och Alberta.

»La politique, ce sont des idées». (Thibaudet) Det är möjligt att påståendet är sant men det är knappast applicerbart på kanadensisk politik — åtminstone inte vad beträffar de två stora partierna. Det finns bedömare som anser att det inte existerar någon skillnad mellan liberaler och konservativa och att kampen gäller »the Ins versus the Outs». Eller för att tala med *The Guardian*: »(The Conservatives, after all, call themselves The Progressive Conservatives)»¹⁷ Hugh G. Thorburn vid Queen's University påpekar att Labour och Conservative i Storbritannien har olika »philosophies», olika program, olika förankring i valmanskåren och olika finansieringskällor.¹⁸ För Kanada däremot gäller att: »In fact both are responsible to the same interests: the electorate for votes and business for funds.» och »A Canadian voter has no such simple means of directing his ship of state. He can change the crew but the direction is almost constant. In Canada the elector is not really consulted about the direction. This is something that is left to the professionals: the politicians, the higher civil servants and the business interests that support the parties.»¹⁹ Betecknande är att *The Ottawa Citizen* på ledarsidan (17 maj 1968) lät en insändare framträda i all sin glans under den stort uppslagna rubriken: »Who's the real opposition? NDP, of course.» Belysande är också ett citat från den kanadensiska *The Sun's* huvudledare *With one month to Go ...*

¹⁴ F. C. Engelmann — M. A. Schwartz: *Political Parties and the Canadian Social Structure*. (Scarborough, Ontario 1967) s. 240 (Engelmann—Schwartz)

¹⁵ *Ibid.* s. 37

¹⁶ *Ibid.* s. 240 f.

¹⁷ *The Guardian* 21.6.1968

¹⁸ Hugh G. Thorburn (ed.): *Party Politics in Canada* (Toronto 1963) s. 151 (Thorburn)

¹⁹ *Ibid.*

(27 maj 1968) där de tre partiledarna utsätts för följande karaktäristik: »At this stage in the campaign it appears that Mr. Trudeau has cleverly occupied the political ground in the centre and on the right, leaving Mr. Stanfield to compete with Mr. Douglas on the left.»

J. R. Mallory påpekar att »One of the conventional ways in which political choice is expressed in the modern world is between left and right, or between conservative and liberal.» Försiktigtvis tillägger han själv omedelbart att »This is not a very definite distinction but I think most people know what it means.»²⁰ Mallory arbetar också med en annan distinktion i det han framhåller: »What I think is important is that any given time only one party is in tune with a national mood — and that party is likely to stay in power until the mood changes and leaves it politically high and dry.»²¹ Detta låter ju sofistikerat så det förslår men som det sägs i sammanfattningen vid innehållsförteckningen: »The reader must decide for himself whether or not this stands for a substantial difference between the parties.» Men det är givet att då utbudet av ideologier och politiska sakfrågor är ringa blir ledargestalterna oerhört centrala — och detta tydligen inte bara beroende på moderna massmedia.

Engelmann—Schwartz understryker att de kanadensiska partierna är kaderpartier i vilka lokalavdelningarnas medlemmar har mycket små möjligheter att påverka partiernas politik. New Democratic Party (NDP), som närmast får betecknas som ett socialdemokratiskt parti av västeuropeisk typ, har mera karaktären av ett massparti men detta beror inte på dess medlemstal utan på dess organisatoriska uppbyggnad.

NDP bildades 1961 genom en sammanslagning av Co-operative Commonwealth Federation (CCF) och Canadian Labour Congress. I skuggan av 30-talets stora depression uppstod två tredjepartier i Kanada, som båda visat sig livsdugliga. I Alberta bildades Social Credit, som visserligen raderades ut från den nationella scenen vid det senaste valet men partiet innehar fortfarande regeringsmakten i två provinser. CCF har i mer än två decennier suttit på provinstaburetterna i Saskatchewan och under lång tid varit största oppositionsparti i British Columbia. CCF/NDP har mera renodlad klass och intressekaraktär och har under skilda perioder stötts av veteodlare, intellektuella och fackföreningsfolk. Mallory anser att tredje-partier i Kanada har två viktiga uppgifter: dels att fungera som idégivare åt de gamla och lite förstelnade partierna och dels att kanalisera en del av »gräsrots-opinionen». »Then, when the time is ripe, the old parties calmly adopt the more durable reforms of the third parties and carry them into law. This has been true of almost every significant reform of the last thirty years. It has been advocated by the Progressives and the C.C.F., and then turned into law by Liberal, or sometimes, Conservative governments.»

I mitten av 30-talet bildade de konservativa och en handfull liberaler i frontställning Union Nationale i Quebec och det partiet, som nu innehar regeringsmakten i Quebec, styrdes sedan med järnhand av Maurice Duplessis fram till hans död 1959. Denna regim har betecknats som anti-intellektuell korruperad och reaktionär. (Monsieur D. i Lars Forssells teaterpjäs Flickan i Montreal är

²⁰ Ibid. s. 23

²¹ Ibid. s. 26

ingen annan än Maurice Duplessis.) Av ren självbevaringsdrift slöt sig publicister, ekonomer, journalister, samhällsvetare m.fl. samman för att bekämpa regimen och deras språkrör under 50-talet var *Le Devoir* och tidskriften *Cité Libre* och en av de framträdande i denna intellektuella gruppering var som tidigare nämnts Pierre Trudeau.

1960 tog liberalerna över i Quebec med Jean Lesage som premiärminister och en av de tongivande i den nya regeringen var René Lévesque, som tidigare varit radiokommentator. 1966 kom så Union Nationale tillbaka med Daniel Johnson som premiärminister. Det politiska läget i Quebec är lindrigt sagt något oklart. Åtminstone två grupper framträder här klart — provinsfederalisterna under Daniel Johnson (se nedan) och separatisterna. Ledare för dessa är René Lévesque, som 1966 lämnade den liberala regeringen då partiet inte ville acceptera hans krav på ett oberoende Quebec associerat med Kanada ungefär som en gemensam marknad, och i oktober förra året bildade han »le mouvement souveraineté-association».

Vid en konferens med de tio provinsernas premiärministrar i februari lyckades Lester Pearson »finna en lösning på språkfrågan, som har fört Canada till splittringens brant. . . . De sex miljonerna fransktalande kanadensare kommer i framtiden att kunna använda sitt modersmål inför myndigheterna och få sina barn utbildade i franska skolor varhelst i landet de bosätter sig. . . . Men jämställdhet mellan franska och engelska språken överallt i Canada är bara ett av franskanadensarnas anspråk. De begär också en hel rad andra saker, som brittiskanadensarna under inga omständigheter vill gå med på. Sålunda vill de att den förestående genomgripande revisionen av författningen skall utformas på sådant sätt, att franskanadensarna får rätt att förhandla med unionsregeringen som lika berättigad part enligt det statsrättsliga betraktelsesättet, att provinsen Quebec representerar »den franska nationen i Canada», medan unionsregeringen representerar den brittiska.»²² För det senare lär det inte finnas någon större marknad. »På sin höjd är man villig att — för Quebecs skull — reducera unionsregeringens befogenheter något och i motsvarande grad utvidga provinsregeringarnas.»²³

»Till vänster om Lévesque står RIN med Pierre Bourgault. Dessa ungdomar, som i de Gaulles framstötter sett signaler till handling, avvisar allt fortsatt samarbete med Kanada. Quebec skall ha suveräna rättigheter ifråga om utrikespolitik, ekonomi, utbildning, immigration etc. De underkänner helt språkutredningens rekommendationer att jämställa franskan med engelskan: 'onödigt och för sent'. Till höger om Lévesqueseparatisterna finner man Daniel Johnsons provinsregering, som trängs mellan utbrytaren, Ottawa, de Gaulle och det franska Montreals intellektuella gigant, chefredaktören i *Le Devoir* Claude Ryan.»²⁴ Denne frågar sig: »What can the French teach us anyway?»²⁵ Historikern Marcel Trudel »sees in French Canadians a chronic leaning toward authoritarianism, personified in Duplessis and old approval of such figures as Mussolini and Pétain. 'If we have a separate state, there is a great danger we will fall into a dictatorship.'»²⁵

²² Gunnar Leistikow: Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning 14.2.1968

²³ Ibid.

²⁴ Ingmar Lindmarker: Svenska Dagbladet 20.12.1967

²⁵ The Montreal Star Weekend Magazine No. 10 (9.3.1968) s. 4

När detta skrives har bilden komplicerats ytterligare. Premiärminister Daniel Johnson avled hastigt den 25 september och till hans efterträdare har utsetts justitieministern Jean-Jacques Bertrand, som såvitt nu kan bedömas fortsätter i de inkörda spåren. I månadsskiftet september—oktober sammanslogs René Lévesques MSA med Gilles Grégoires Ralliement National.²⁶ Enligt *Le Monde* har RIN den 28 oktober beslutat gå samman med Lévesque och underordna sig dennes organisation.²⁷ Såvitt jag kan förstå måste detta innebära att medlemmarna i RIN är villiga att ge avkall på några av sina programpunkter för att stärka den separatistiska rörelsen.

De provinsval som hölls i Kanada under perioden maj 1966 och oktober 1967 resulterade i regimskiftet på Prince Edward Island och i Quebec. I de övriga åtta provinserna fick den sittande regeringen förnyat förtroende. Nedan anges regeringsparti och största oppositionsparti(er) med mandattalen inom parentes. Prince Edward Island: Liberals (17), Progressive Conservative (PC) (15); Quebec: Union Nationale (55), Liberals (51); Manitoba: Progressive Conservative (31), Liberals (14), New Democratic Party (11); Newfoundland: Liberals (39), Progressive Conservative (3); British Columbia: Social Credit (33), New Democratic Party (16), Liberals (6); Alberta: Social Credit (55), Progressive Conservative (6), Liberals (3); Nova Scotia: Progressive Conservative (40), Liberals (6); Saskatchewan: Liberals (36), Co-operative Commonwealth Federation (23); Ontario: Progressive Conservative (69), Liberals (28), New Democratic Party (20); New Brunswick: Liberals (32), Progressive Conservative (26). Provinsregeringarna fördelar sig alltså på följande sätt: Liberals 4, PC 3, Social Credit 2 och Union Nationale 1.

Endast några dagar efter det att Pierre Elliot Trudeau avlagt eden som premiärminister utskrev han det val som ägde rum den 25 juni. Också för den konservativa ledaren Robert Stanfield var junidrabbningen primörval som partiledare. I september förra året efterträdde han f. premiärministern John Diefenbaker efter att tidigare ha varit premiärminister i Nova Scotia. Antalet platser i underhuset hade denna gång reducerats från 265 till 264. Valkretsindelningen är radikalt förändrad — 28 nya valkretsar har skapats medan drygt hundra har bytt namn och många fler fått ändrade gränser. Mandattalen för de olika provinserna med hänsyn till befolkningsutvecklingen framgår av tabellen nedan.

	1968	1965		1968	1965
Newfoundland	7	7	Manitoba	13	14
Prince Edward Island	4	4	Saskatchewan	13	17
Nova Scotia	11	12	Alberta	19	17
New Brunswick	10	10	British Columbia	23	22
Quebec	74	75	Yukon	1	2
Ontario	88	85	North-West Territory	1	

²⁶ *The Economist* 6528: s. 33

²⁷ *Le Monde* 24—30 okt. 1968 *Sélection Hebdomadaire* 1.044

Då nomineringen avslutats visade det sig att 967 kandidater ämnade kämpa om de 264 mandaten. (1965: 1.013 och 1963: 1.023) Liberalerna, PC och NDP hade vardera nominerat 263 kandidater, Cr ditiste 71²⁸ och Social Credit 31, Kommunisterna 14 och  vriga 62.²⁹ Liberalerna och PC ställde inte upp i kretsen Stormont-Dundas där talmannen i underhuset kandiderade som oberoende. Som framgår av tabellen nedan resulterade valet i en överväldigande seger för liberalerna som nu gavs möjlighet att bilda den första egentliga majoritetsregeringen sedan 1958.

Sedan 1962 har de kanadensiska väljarna hetsats till valurnorna inte mindre än fyra gånger och mot bakgrund av att alternativen kanske inte alltid varit så distinkta har en viss valtr thet gjort sig gällande. Valdeltagandet i  r var däremot rekordh gt och låg på ca 75 procent.

Det regerande liberala partiet har, som tidigare påpekats, haft bristande regional balans och huvudsakligen varit koncentrerade till de folkrika provinserna Quebec och Ontario. Som framgår av provinstabellen har liberalerna nu lyckats säkra 11 mandat i pr rieprovinserna — en ökning med tio, och i British Columbia mer än fördubblade man sin representation. För första gången sedan Newfoundland inlemmades i konfederationen 1949 fick de konservativa majoriteten av rösterna där.

Liberalerna tog 23 mandat från PC, åtta från NDP, fyra från Social Credit, två från Créditistes och ett vardera från en oberoende och en oberoende PC. Det konservativa partiet (PC) tog tio mandat från liberalerna och ett från Social Credit. New Democratic Party tog tio mandat från PC och Créditistes lade beslag på inte mindre än 6 liberala mandat.

Valet blev inte bara en stor framgång f r Pierre Trudeau som partiledare utan också för honom personligen. Han blev omvald med en marginal på 35.000 röster till sin närmaste konkurrent — den största som förekom. Nydemokraternas partiledare T. C. Douglas fattades 138 röster i sin valkrets i British Columbia för att åter kunna ta säte i parlamentet och detta innebär att NDP har hamnat i en besvärlig situation. Personligen tycker jag det är intressant att notera Trudeaus enorma seger i sin egen valkrets i Quebec mot bakgrund av att han dels (numera)  r övertygad federalist, dels hans nonkonformistiska och okonventionella livsföring och dels att han under sitt  r som justitieminister mest gjorde sig känd för att vilja reformera skilsm sso-, abort-, och homosexlagstiftningen. De kanadensiska väljarna har tydligen en ganska tolerant och öppen attityd som man kanske saknar på många andra håll.

²⁸ Cr ditiste-partiet är en utbrytargrupp från Social Credit under ledning av Real Caouette

²⁹ The Globe and Mail 17.6.1968

Fördelningen av mandat och röster (i procent) mellan partierna under perioden 1957—65

	1957	%	1958	%	1962	%	1963	%	1965	%
Lib.	105	40,9	49	33,6	100	37,2	129	41,7	131	39,0
P.C.	112	38,9	208	53,6	116	37,3	95	32,8	97	33,0
N.D.P.	25	10,7	8	9,5	19	13,5	17	13,2	21	18,0
S.Cr.	79	6,6	—	2,6	30	16,6	24	11,9	5	} 10,0
Cred.									9	
Andra	4	2,8	—	0,7	—	0,4	—	0,4	2	
Total	265		265		265		265		265	

Källa: StvT 1966: 1

Partiställningen efter valet jämfört med 1965

	1968	1965
Liberals	155	131
Progressive Conservatives	72	97
New Democratic Party	22	21
Créditistes	14	9
Social Credit Party	—	5
Independent P.C.	—	1
Independent	1	1

Party strengths at the dissolution on April 23 were as follows: Liberals 127, Progressive Conservatives 94, New Democratic Party 22, Créditistes 8, Social Credit Party 4, Independents 4, vacant seats 6.

Parti-representationen i underhuset provinsvis (1965 års mandattal för de två största partierna inom parentes)

	Lib.	P.C.	N.D.P.	Créd.	S.C.	Ind.
Newfoundland	1 (7)	6	—	—	—	—
Prince Edward Island	—	4 (4)	—	—	—	—
Nova Scotia	1 (2)	10 (10)	—	—	—	—
New Brunswick	5 (6)	5 (4)	—	—	—	—
Quebec	56 (56)	4 (8)	—	14	—	—
Ontario	64 (51)	17 (25)	6	—	—	1
Manitoba	5 (1)	5 (10)	3	—	—	—
Saskatchewan	2	5 (17)	6	—	—	—
Alberta	4	15 (15)	—	—	—	—
British Columbia	16 (7)	— (3)	7	—	—	—
Yukon	—	1	—	—	—	—
North-West Territories	1 (1)	— (1)	—	—	—	—

Preliminary figures of the vote for each party by provinces, covering 90.7 per cent of the total poll, were announced as follows:

	Total	Liberal	P.C.	N.D.P.	Créd.	S.C.	Others
Newfoundland	124,257	52,146	65,806	6,181	—	124	—
Prince Edward Island	49,594	22,288	25,710	1,596	—	—	—
Nova Scotia	306,896	115,123	170,058	21,538	—	—	177
New Brunswick	237,940	105,602	118,135	11,726	1,672	—	805
Quebec	2,128,799	1,129,253	441,078	176,412	357,489	—	24,567
Ontario	2,881,279	1,339,591	919,231	597,001	—	867	24,589
Manitoba	386,616	161,285	118,436	98,370	—	57,789	2,736
Saskatchewan	385,374	103,631	142,797	138,079	—	—	867
Alberta	516,251	182,687	257,234	49,805	—	11,704	14,821
British Columbia	424,959	176,321	80,758	142,842	—	23,368	1,670
Yukon—North-West Territories	4,652	2,327	2,051	274	—	—	—
Totals	7,446,617	3,390,254	2,341,294	1,243,824	359,161	41,854	70,232
Percentages		45.5	31.4	16.7	4.8	0.7	0.9

De tre tabellerna ovan är hämtade från: Keesing's Contemporary Archives s. 22 841.

Kay-Vilhelm Winqvist

LITTERATURGRANSKNINGAR

- A. H. BIRCH, *The British System of Government*. The Minerva Series No. 20. London 1967.
- KARL LOEWENSTEIN, *Staatsrecht und Staatspraxis von Grossbritannien*. 2 vol. Heidelberg 1967.
- W. J. STANKIEWICZ, *Crisis in British Government*. The Need for Reform. London 1967.

De tre rubricerade arbetena om Storbritanniens statskick är inbördes mycket olika. A. H. Birch, professor i statskunskap vid universitetet i Hull, har skrivit en modern och koncis lärobok om det brittiska regeringssystemet. Loewenstein är för svenska akademiska lärare och studenter i statskunskap främst känd som författare till det utmärkta komparativa arbetet *Political Power and the Governmental Process*. Han är ett av de många framstående tyska bidragen till den amerikanska statsvetenskapen, numera pensionerad från en professur vid Amherst College (Mass.). Loewensteins arbete, i två volymer med sammanlagt över två tusen sidor, är en encyklopedisk framställning av det brittiska statsskicket med tyngdpunkten lagd på statsrättsliga aspekter. Stankiewicz, professor i statskunskap vid University of British Columbia (Vancouver), har sammanställt ett antal uppsatser som belyser olika, mer eller mindre allvarliga, brittiska författningsproblem. Bidragen emanerar från akademiker, publicister och ämbetsmän i Storbritannien, Kanada och Förenta staterna.

Tillsammans ger de tre arbetena en utmärkt överblick av brittisk författningspolitik och statsrätt och därmed sammanhängande problem under senare år. Birchs arbete lämpar sig väl både som specialarbete för två- och trebetygsstudenter och som underlag för gruppundervisning. Loewensteins arbete är på grund av sin omfattning mera svårplacerat i en studieplan. När man får arbetet i sin hand och bläddrar i det ligger klyschan »tysk grundlighet» nära till hands. Frasen bör dock avvisas; boken är både genom sin stil och genom sin disposition lättillgänglig och nyttig. Som referensbok ter den sig utomordentligt värdefull; som kursbok kan den möjligen beredas utrymme på en licentiatkurs med inriktning på brittiska förhållanden och/eller komparativ statskunskap. Stankiewiczz antologi innehåller uppsatser som lämpar sig både för seminariediskussioner och som supplement till mera monografiskt upplagda kursböcker på olika nivåer.

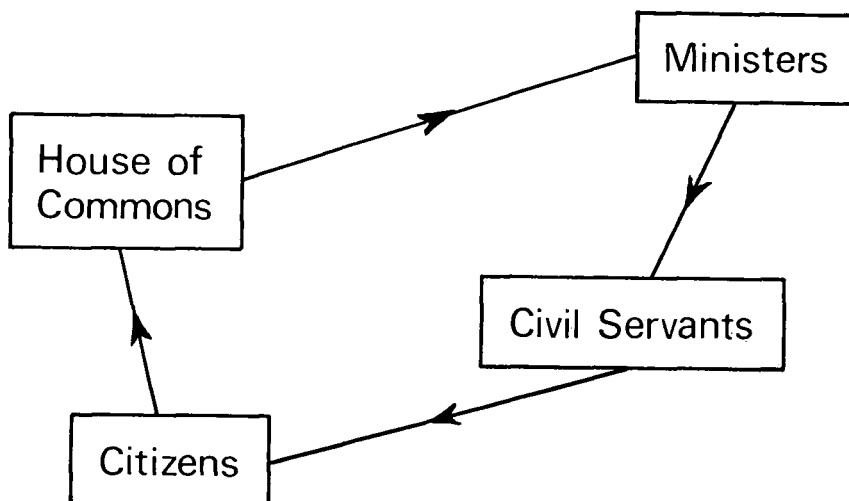
I sin egenskap av läroboksförfattare för studerande i statskunskap har recensenten svårt att undertrycka en kollegial beundran för A. H. Birchs *The British*

System of Government. Det är en väl balanserad blandning, i vilken både modern och traditionell syn på politiken, de politiska institutionerna och deras betydelse, kommer till uttryck. Samtidigt som Birch ger en systematisk analys, har han också utrymme för stimulerande inslag av kritik av brittisk samhällssyn och av de brittiska institutionernas sätt att fungera.

Arbetets uppläggning kan belysas av de fem huvudavdelningarnas rubriker: »The Social Basis», »The Constitutional Framework», »The Actors and their Roles», »The Process of Government», »The Citizens and the Government».

I och för sig är det ett självklart konstaterande i varje översikt över det brittiska konstitutionella systemet att Storbritannien saknar en skriven författning. Även Birch gör detta, i vändningar som antyder att han vill kompensera det självklaras charmlöshet med formuleringens originalitet: »Of the 118 nations which at the time of writing are members of the United Nations Organization, 117 have written constitutions which set out the nature and powers of their institutions of government . . . The 118th nation is the United Kingdom». Men även om konstaterandet är självklart är det inte utan betydelse. I Sverige är det under senare år ett uppmärksammat problem vilken betydelse den skrivna författningen har i det konstitutionella och politiska systemet. För Birch är problemet det motsatta: vilken betydelse har *frånvaron* av en skriven författning? Hans svar är: allmän förvirring beträffande uppfattningen om författningens innehåll. Men politiskt betyder detta tydligen inte särskilt mycket. Konstaterandet motsäger inte, menar Birch, hans påstående i ett annat sammanhang, att brittisk politik utmärks av nästan allmän belåtenhet med de rådande konstitutionella förhållandena. »The situation is not, as in France under the Fourth Republic, that people differ about the merits of a constitution of which the nature is clearly understood. The situation in Britain is the opposite one, that people differ in their ways of describing a constitution which almost everyone admires. And these differences are so deeply rooted that it often appears that the participants in a discussion on constitutional matters are using different languages.»

Birch tar detta konstaterande till utgångspunkt för en diskussion av två olika, men båda vitt spridda sätt att betrakta den brittiska författningen: »the Liberal Model» och »the Whitehall Model». Den liberala modellen speglar idéer om parlamentets suveränitet — i dess egenskap av uttryck för medborgarnas/väljarnas vilja — parlamentets kontroll över regeringen, regeringens ledning över förvaltningen och dennas auktoritet i förhållande till medborgarna. Den liberala modellen blir således en »maktkarusell» som börjar och slutar hos medborgarna. Som verklighetsbeskrivning har den dock, understryker Birch, vissa begränsningar. Han pekar på att den inte har plats för organisationerna, den tar inte hänsyn till markens roll etc. Inte heller ger den tänkta strömmen av myndighetsutövning från medborgare till parlament till regering till förvaltning alltid en korrekt bild av i vilken riktning faktiskt politiskt inflytande ofta utövas. Man kan dock fråga om denna kritik inte innebär en underskattning av »modellens» möjligheter. När det gäller organisationernas ställning borde man kunna komma förbi svårigheten genom att konstatera att medborgarna har flera funktioner i det politiska systemet. De är såväl väljare som medlemmar av olika grupper som påverkar både det politiska systemets offentliga struktur och varandra. Både organisationernas och förvalt-

Birchs »Liberal Model».

ningens inflytande skulle kunna byggas in i modellen, om denna fick gälla inte enbart den demokratiska, representativa och parlamentariska teorins maktsystem utan också ett inflytandesystem, präglad av interaktion mellan systemets olika aktörer.

Birchs syfte med den liberala modellen är lika litet som med Whitehall-modellen att ge en oantastlig formel som visar den brittiska författningens sätt att fungera. Han vill illustrera två olika sätt att se på författningen, två olika språk som används för att beskriva den. I Whitehall-modellen framträder förvaltningen, inte parlamentet eller underhuset, som systemets kärna. Whitehall representerar kronan, som svarar för att landet styrs på bästa sätt i det allmännas intresse och som — i prerogativet — har en myndighet som är i princip oberoende av parlamentet. I denna modell framstår parlamentet som ett organ »in which public opinion is aired and grievances are ventilated». Whitehall-modellens svaghet är givetvis just denna underskattning av parlamentet. Birch ser i de två modellerna återspeglings av olika faser i den brittiska konstitutionella utvecklingen — Whitehall representerar det beständiga i författningen allt sedan 1700-talet, den liberala modellen uttrycker däremot »the ambitions and achievements of the nineteenth-century reformers who transformed the political system from one of oligarchy to one of democracy».

Därmed är också den historiska utvecklingens betydelse både markerad och begränsad. Denna sammanfattas i kapitel om »the Development of Liberal Institutions» och »the Survival of Medieval Institutions», i nu nämnd ordning. I det senare avsnittet berörs särskilt överhuset och monarkin. Beträffande lordernas hus är Birchs konklusion att reformkraven (tidigare ofta sammanfattade i rimleken »end or mend») nu inte är aktuella och att överhuset efter de senaste årtiondenas reformer sannolikt kan räkna med att »continue in relative freedom from radical

criticism». Den senaste tidens förnyade kritik mot lordernas sätt att använda sina konstitutionella befogenheter visar dock att denna slutsats torde vara förhastad.

När det gäller monarkins roll redovisar Birch monarkens funktioner särskilt vid underhusupplösningar och regeringsbildning — val av premiärminister. Han understryker att det kungliga prerogativet faktiskt ger den brittiska regeringen — som utövar det i kungens namn och med underhusets/väljarnas mandat — ett betydande oberoende i förhållande till parlamentet. Vad blir då slutomdömet om monarkins roll i Storbritannien av idag? Birch summerar: »There is no evidence that a monarchical system of government is in any sense better than a republican system, but there can be no doubt that the continued existence of the British monarchy symbolizes in a direct and personal way the continuity and stability of the British political community, and by doing so acts as a focus for the loyalty of the British citizen». Vilka värderingar som är implicerade i det citerade yttrandet är inte helt klart. Men förmodligen är den kritiskt respektfulla oklarheten fullt avsiktlig. Sannolikt är den också ändamålsenlig.

The British System of Government är en modern bok både genom sin disposition och genom det utrymme som ägnas åt sådana aspekter av författninglivet som sammanhänger med demokratins roll i det politiska systemet. I stort sett har Birch inkorporerat allt väsentligt i den nyare litteraturen om det brittiska politiska systemet. Hans litteraturhänvisningar, inte minst till bokens huvuddel »The Actors and their Roles», som omfattar nästan halva arbetet, utgör därför en utmärkt snabborientering i den viktigaste relevanta litteraturen fram till 1967. I denna avdelning diskuteras de olika aktörerna och deras roller i politiken. Politik definieras med utgångspunkt från Michael Oakshotts demonstrativt lösa och okonventionella formulering: »the activity of attending to the general arrangements [of a society]». De aspekter som behandlas framgår av kapitelrubrikerna: »Electors and Voters», »Group Spokesmen», »Political Parties», »Politicians and Leaders», »Government and Opposition», »Civil Servants».

Karl Loewensteins *Staatsrecht und Staatspraxis von Grossbritannien* är den första stora tyskspråkiga framställningen i ämnet sedan Julius Hatschek 1905—06 publicerade *Englisches Staatsrecht*. Om sin föregångare säger Loewenstein att dennes verk hade obestridliga förtjänster men att det led av en för dagens läsare inte alltför smaklig sterilitet. I enlighet med den »dåvarande tidsandan» inskränkte det sig till att beskriva Englands statsskick enligt dess då gällande positivrättsliga giltighet, utan att försöka se efter hur rättsnormerna fungerade i den politiska verkligheten.

Loewensteins egen målsättning är mera ambitiös och stimulerande. Den är att integrera ett statsrättsligt och ett statsvetenskapligt betraktelsesätt, att inte bara beskriva »det skelett på vilket det brittiska statsskicket bygger utan även visa det muskelspel, enligt vilket den politiska processen utvecklar sig». De meriter han kan åberopa är att han är förvaltningsjurist till utbildning, påverkad av sociologiska betraktelsesätt från Max Weber och i USA omskolad till statsvetenskapsman. När Loewenstein skulle genomföra sin arbetsplan tyckte han sig göra en »sällsam upptäckt». Att tyska författare inte lyckats genomföra en symbios av positivrättsliga och verklighetsinriktade betraktelsesätt var inte särskilt anmärkningsvärt. Men han

fann inte heller i den engelska litteraturen något arbete som försökt förverkliga en sådan målsättning. Omdömet baseras på en hänvisning till utpräglat stats- och förvaltningsrättsligt inriktade arbeten. Kritiken modifieras dock av konstaterandet att det finns en uppenbar funktionsfördelning i den brittiska litteraturen. Denna omfattar också ett »otal i egentlig mening politiska beskrivningar», av vilka många »med rätta kan betraktas som föredömen ifråga om politisk-vetenskapliga framställningar».

Av arbetets två delar behandlar den första »Parlament, Regierung, Parteien» och den andra »Justiz, Verwaltung, Bürgerrechte». Anmälaren ser främst som sin uppgift att besvara frågan om och i vilken utsträckning Loewenstein lyckats lösa den uppgift som han angivit i sin målsättning. Därav följer också att de följande synpunkterna särskilt gäller första delen av *Staatsrecht und Staatspraxis von Grossbritannien*. Huvudfrågan är sålunda, för att använda Loewensteins egen anatomiska liknelse: i vilken utsträckning får man en bild inte bara av skelettet utan även av muskelspelet? Svaret är att arbetet är utpräglat institutionellt. Om musklerna får anses beteckna de institutioner som faller utanför den offentlighetsrättsliga ramen, i huvudsak de politiska partierna, i princip även intresseorganisationerna, kan man säga att »musklerna» finns med i bilden. Men det rör sig främst om en anatomisk dissektion av muskelträdarnas storlek och placering i det system som bestäms av skelettet-rättsreglerna. Däremot ger arbetet inte en bild av muskelspelets roll, dvs. det politiska spelets dynamik.

Det är uppenbart att Loewenstein — liksom anmälaren — upplever statskunskapens utveckling under de senaste årtiondena som en brytning mellan en historisk, rättslig och institutionell samt en beteendeinriktad syn på den politiska vetenskapen. Behovet av en syntes, som gör rättvisa åt alla komponenterna, framstår som självklart. För en sådan syntes krävs en systematisk ram som ger utrymme för alla väsentliga aspekter. Uppgiften kan i princip te sig relativt enkel, åtminstone för den som ägnar sig enbart åt att teoretiskt beskriva hur den skall lösas. Att genomföra den i praktiken, låt vara att man begränsar sig till ett enda nationellt politiskt system, kan vara en mera krävande uppgift. Den inom den valda dispositionen givna översikten av det brittiska statsskicket är väl genomförd. Man kan dock konstatera att det är svårt att åstadkomma en balanserad syntes mellan statsrättsliga, historiska och statsvetenskapliga aspekter, om alla element systematiskt skall sorteras efter statsrättens principer. När det gäller Loewensteins arbete är det uppenbart att dispositionen inte givit utrymme för en närmare analys av de miljö- och opinionsmässiga drivkrafterna i det brittiska politiska systemet. Särskilt anmärkningsvärt är det ringa utrymme som ägnas åt intresseorganisationerna och åt väljarkårens och väljaropinionens struktur.

»Der Verfassungsjurist musste zum Politikwissenschaftler werden, wie umgekehrt ein solcher ohne staatsrechtliche Fundierung seinen Beruf verfehlt zu haben scheint», deklarerar författaren i sitt förord, där han också tror sig finna »bei den pragmatischen Engländern der Sinn für logische Systematik unterentwickelt geblieben zu sein». Sitt eget arbetes förtjänster ser han främst i den »Logik der Anordnung und des Aufbaues des Stoffes», som han åstadkommit.

Författaren har därmed själv på ett utmärkt sätt angivit yttergränserna både för sina egna ambitioner och för arbetets förtjänster. De senare ligger inte i första hand

i syntesen mellan statsrätt och statskunskap, utan i utförligheten, den metodiska överskådligheten och, inte minst, aktualiteten. När det gäller såväl rätts- och författningsslåge som rättsliga och politiska tillämpningar av olika slag är författarens material — inom den begränsade ram som trots allt gäller också för ett översiktsarbete på över tusen sidor — imponerande utförligt. I princip skall arbetet vara aktuellt t.o.m. 1965. Därmed har författaren fått med en rad överskådliga och klarläggande sammanställningar inte minst på förvaltningsorganisationens och förvaltningskontrollens områden. I vissa fall förekommer även material efter den generella tidsramen. Beklagligtvis gäller detta dock inte ett område som intressemässigt borde ligga nära författaren, nämligen frågan om införande av en ombudsmannainstitution och den lösning som denna fått i och med upprättandet av »the Commissioner of Parliament».

Det är knappast någon överdrift att hävda att inte något regeringssystem i världen — i varje fall sedan antikens dagar — har varit föremål för så utbredd beundran som det brittiska. Medan Europas kontinent — med enstaka, mindre undantag — levde under absoluta monarkier, hade britterna utvecklat ett regeringssystem som gav spelrum för öppen politisk konkurrens och ett visst skydd för grundläggande medborgerliga friheter. Under 1800-talet skedde en successiv demokratisering av systemet, samtidigt som Storbritannien ifråga om politisk och ekonomisk makt och prestige nådde en ställning som många liknade vid romarväldets. Det är inte heller någon överdrift att säga att dessa omständigheter länge återspeglats i den litteratur som beskrivit och analyserat det brittiska statsskicket.

Vi konfronteras nu med författningsrättsliga och författningspolitiska arbeten som tillkommit efter det brittiska imperiets upplösning — under ett skede då Storbritannien ekonomiskt framstår som »den sjuke mannen» i Europa och maktpolitiskt utsätts för motgångar och direkta förödmjukelser. Det kan i denna situation vara rimligt att fråga om den nya yttre situationen också lett till en mera kritisk syn på de författningspolitiska institutionerna och deras sätt att fungera.

För både Birch och Loewenstein framstår trögheten, motviljan mot genomgripande förändringar och reformer som utmärkande kännetecken och i regel även som svagheter. Birch riktar särskilt uppmärksamheten på ekonomisk-sociala och administrativa sidor av problemet. Alltjämt omfattar det brittiska samhället i stor utsträckning vad Birch kallar »pre-industrial values». Trots att Storbritannien är den moderna industrins födelseplats, har de industriella samhällsidealen aldrig blivit dominerande, anser Birch. I stort sett föredras säkerhet framför konkurrens; att iaktta traditionella hänsyn är viktigare än att öka produktiviteten, integritet uppskattas mer än effektivitet, en ministers sätt att uppträda betraktas som viktigare än hans »policies». På samma sätt som den brittiska skolpojken får lära sig att sättet att spela cricket är viktigare än matchens resultat så anses det i vida kretsar vara viktigare hur regeringen betar sig än vilka resultat den åstadkommer. Den centrala förvaltningens anseende för rättvisa och omutlighet sätter den lätt i stånd att motstå kritik för ineffektivitet och bristande framsynthet. Birch understryker också att det ligger i den brittiska förvaltningstraditionen att tjänstemännen skall ägna sig åt »rutinförvaltning», däremot inte åt prognos- och planeringsarbete. Frankrike framhålls som kontrast. »In that country it is taken for granted that the

state, which in practice means the permanent departments of state, has a general responsibility for watching developments in the country and for providing such public services as are necessary.»

Loewenstein summerar en kritik av delvis likartad innebörd — som dock modifieras av erkännandet att den brittiska flegman blir en dygd i kritiska situationer — med ett citat av T. B. Macaulay: »To think nothing of symmetry and much of convenience; never to remove an anomaly merely because it is an anomaly; never to innovate except when some grievance is felt; never to lay down any proposition of wider extent than the particular case for which it is necessary to provide; these are the rules which have, from the age of John to the age of Victoria, generally guided the deliberations of our two hundred and fifty parliaments.» I stora drag gäller enligt Loewenstein detta omdöme alltjämt.

Textböcker, såsom Birchs och Loewensteins arbeten, har dock endast begränsat utrymme för kritik av detta slag. Hur förhåller det sig med den författningpolitiska reformdebatt som i övrigt äger rum från vetenskapliga utgångspunkter? Stankiewicz talar i förordet till antologin *Crisis in British Government* dramatiskt om »the present outburst of writings on the upheaval in the British political system». Kritiken är, säger han, klart uttalad och realistisk. Hans antologis uppgift är delvis att ställa sig i denna kritiks tjänst. Den har trefaldigt syfte: att avslöja omfattningen av krisen, att lägga fram de viktigaste reformargumenten och att väcka intresse för »the reconstruction of Government».

Antologin är uppdelad i sex avsnitt med rubrikerna »Constitutional Principles», »Parliament», »Government and the Administration», »the Electoral System and the Political Process», »Local Government and Regionalism» samt »The Commonwealth».

De konstitutionella inläggen rör bl.a. problemet om rättssäkerhet och trygghet mot administrativa övergrepp i ett samhälle där individen måste »concede more and more to Caesar», reducera sin individualism och öka sin anpassningsförmåga. (J. A. Corry: *The Prospects of the Rule of Law*.) Ett inlägg om monarkins framtid kan mot bakgrunden av den svenska debatten ha sitt intresse. Kritiken mot monarkin är, konstateras det, varken personlig, konstitutionell eller finansiell. Den är snarare social. »The Monarchy could still be respected and indeed loved, as hereditary presidency of the Nation and Commonwealth. But if it maintains itself as a head of a social class and a vanishing economic order, it can only be a symbol of the past and not become part of the New England that waits to be born.» (Kingsley Martin: *Monarchy's Future*.)

Den avdelning, som särskilt ägnas åt parlamentet, innehåller en rik blandning av problem av skiftande betydelse: valsysteem och parlamentariska arbetsformer (Peter Bromhead), förstärkning av underhusets effektivitet som »check on Government expenditure» och av utskottsväsendet (Andrew Hill och Anthony Whichelow) och förbättring av kontakten mellan MP's och väljare (Robert E. Dowse: *The M.P. and his Surgery*). Överhusproblemet behandlas av Henry Burrows som förutspår, att överhuset inte kommer att försvinna men att det måste förändras för att inte förfalla. Bernhard Crick förordar också en överhusreform (*Tackling the Lords*) men främst en reform i underhuset, som borde ägna mera tid åt att studera och offentliggöra »the broad outlines of future legislation and policy» och åt effektivi-

tetsgranskning av förvaltningen men mindre tid åt lagstiftning (»which is given to pass anyway, by virtue of parties fighting elections with programmes»). Överhuset borde bli ett organ som utträttat det som underhuset underlåter, »rather than to presume to censure those things which it ought not to have done». Vid sidan av sitt egentliga ämne (The Prospects of Parliamentary Reform) tar Crick, liksom Birch, också upp frågan om den högsta förvaltningspersonalen. Hans recept är att öka »the amount of horizontal mobility between it and other professions».

Därmed sker en anknytning till den tredje avdelningen, i vilken W. A. Robson skisserar ett antal reformer som »should receive immediate attention if we wish to create a more vigorous, far-sighted and efficient political and administrative system»: parlamentet måste lära sig att på nytt bruka sin myndighet mot regeringen. Robson vänder sig med andra ord mot en rigid partidisciplin. Uppfattningen att en parlamentsupplösning måste följa om parlamentet trotsar regeringen karakteriserar Robson som »one of our constitutional myths which is debilitating the parliamentary régime». Kabinettets medlemsantal måste vara lågt, regeringen måste få bättre hjälp att formulera planer (policies) och departementsorganisationen ses över. Robson pläderar — som vanligt — för förbättrad, specialiserad förvaltningsutbildning. Cricks tanke på horisontell mobilitet finner också stöd.

Ett par följande kapitel belyser regeringssystemet i stort och premiärministerns roll i detta men innehåller inga reformförslag. Plowden-kommitténs betänkande 1961 om Control of Public Expenditure redovisas av D. N. Chester. I en rad uppsatser belyses olika försök att stimulera ekonomisk planering under senare år — genom the National Economic Development Council (»Neddy») och genom Department of Economic Affairs (Michael Shank, Andrew Shonfield, S. C. Leslie och Geoffrey Owen). Härtill ansluter sig också en diskussion av de nationaliserade industriernas ansvarsproblem (G. H. Daniel).

Organisationsteoretiska problem tas upp i en uppsats om »Civil Service Reform» (R. G. S. Brown), som kritiserar den administrativa litteraturen såsom alltför inriktad på »statistiska beskrivningar av procedurarrangemang». Huvudsyftet med uppsatsen är att placera in den brittiska reformdebatten i ett organisationsteoretiskt sammanhang. I sina kritiska delar upprepar den synpunkter som vi mött hos bl.a. Birch, Crick och Robson. Planeringsfunktionen, uppgiften att »tänka framåt» måste ges större utrymme och större resurser. En ökad specialisering inom förvaltningen skulle minska klyftan mellan »administratörer» och »experter». I en uppsats som emanerar från P.E.P (Political and Economic Planning) pläderas för förbättrad rekrytering till ett stort och växande antal poster, mest av deltidskaraktär, som både i den centrala och kommunala förvaltningen utses på annat sätt än genom politiska val eller befordran enligt meritssystemet. Målet bör vara en öppen och vidare rekrytering i syfte att »establish for it public standards of propriety and good practice».

»Some votes are more equal than others», klagar Andrew Hacker med en orwellsk frasering i en uppsats som behandlar ojämnheter i antal röstberättigade mellan olika brittiska valkretsar. Att väljarna i och för sig inte tycks bry sig om denna orättvisa intresserar inte Hacker: »public indifference has never been a legitimate excuse for failing to correct conditions that are wrong in principle». Inte alla engelsmän motsvarar Macaulays karakteristik.

T. B. McKenzie diskuterar partier och pressionsgrupper i den brittiska politiska processen med utgångspunkt från ett citat från Samuel Beer: »If we had a sure way of measuring political power, we could possibly demonstrate that at the present time pressure groups are more powerful in Britain than in the United States.» Uppsatsen är ett uttryck för att både statsvetenskapsmän och politiker i Storbritannien under senare år blivit långt mera »intressegruppmedvetna» än förr. Någon analys av intresseorganisationernas roll som dynamisk eller återhållande kraft i det brittiska samhället görs dock inte. Frågeställningen kunde eljest ligga nära till hands i en antologi som samlats med den av Stankiewicz i det föregående angivna målsättningen. Huvudkonklusionen är föga uppseendeväckande; också i Storbritannien påverkas landets styrelse av »multiple élites». Delvis sker detta genom intresseorganisationerna.

Valsociologin ägnas ett par delvis kritiska uppsatser. Greame C. Moodie talar inte bara om opinionsundersökningarnas begränsade möjligheter utan ser också faror i att »the non-political emphasis of much current psephology is that it might emasculate and degrade political life by encouraging party leaders to concentrate, like Narcissus, upon their image and not upon their vision» (Pitfalls of Psephology). William Pickles klagar över att det, alla undersökningar till trots, ännu inte är möjligt att »chart the precise processes by which party-policy decisions are made, men chosen and campaigns planned». Psephologerna bör göra klart för sig vad de egentligen sysslar med — dra en klarare linje mellan »the academic and the journalistic work, and to resign themselves to accepting in their own field the kind of limitations that the study of politics imposes on all its practitioners and that make it at the same time less scientific and more worth while».

Den del som belyser lokal självstyrelse och regionalism kretsar bl.a. kring effektivitets- och kommunindelingsproblematiken. England ligger på dessa områden uppenbarligen långt efter de skandinaviska länderna. Huvudproblemen anges med vad Crossman som kommunminister yttrade 1965 om behovet av en »complete and authoritative analysis of . . . the relation of size to function . . . and the relation of local democracy and efficiency». Författaren till uppsatsen (J. A. G. Griffith) ser i upprättandet av gemensam självstyrelse för Greater London en förebild för andra delar av England.

Exempelsamlingen ur Stankiewicz' antologi är inte en fullständig förteckning. Dess relativa utförlighet motiveras av önskan att belysa i vilka riktningar den kritiska självprövningen gått och att antyda hur pass ingripande den varit. Det kan vara rimligt att fråga om denna kritik innebär fröet till förnyelse och framsteg eller om det brittiska politiska systemets förmåga att överleva under påfrestning (för att anknyta till David Eastons analys av det politiska systemet) bäst karakteriseras av C. P. Snows melankoliska och pessimistiska reflexioner som står som ingress till hela antologin:

»I can't help thinking of the Venetian Republic in their last half-century. Like us, they had once been fabulously lucky. They had become rich, as we did, by accident. They had acquired immense political skill, just as we have. A good many of them were tough-minded, realistic, patriotic men. They knew, just as clearly as we know, that the current of history had begun to flow against them. Many of

them gave their minds to working out ways to keep going. It would have meant breaking the pattern into which they had crystallised. They were fond of the pattern, just as we are of ours. They never found the will to break it.»

Nils Andren

WILLIAM E. GRIFFITH, (editor), *Communism in Europe. Continuity, Change, and the Sino-Soviet Dispute*. Vols. 1 and 2. Cambridge, Mass., 1964, 1966.

Bristen på »systematic research» om förändringarna inom den europeiska kommunismen efter Stalins död och om de europeiska kommunistpartiernas roll i den sino-sovjetiska konflikten var anledningen till att professor William Griffith lät ett antal personer behandla några av de intressantaste av dessa partier.¹ Bidragen samlades i fyra volymer, av vilka två här skall granskas. Den första volymen innehåller avsnitt om den jugoslaviska, polska, ungerska och italienska kommunismen och den andra om den östtyska, tjeckoslovakiska, svenska, norska och finska. En studie över det franska kommunistpartiet har utkommit i en separat volym,² och en fjärde om det rumänska kan väntas. Bidragen om de nordiska ländernas partier har tidigare publicerats på svenska³ och förbigås i denna anmälan.

Det finns ingen anledning att bestrida, att det inte har bedrivits så mycket icke-marxistisk forskning om kommunismen i Europa under efterkrigstiden. Griffith's initiativ var därför i och för sig välkommet. Men redan vid läsningen av inledningskapitlet till första volymen, där han själv söker ge en översikt över den europeiska kommunismen och dess ställningstagande i konflikten mellan Sovjetunionen och Kina, inställer sig frågan, om dessa båda volymer i någon högre grad kommer att täcka bristen. Hans framställning utmynnar nämligen i en grov indelning av partierna i motsatspar, som är föga givande. Det första av dessa är allmänt politiskt: »leftist», vilket innebär »neo-Stalinist», och »rightist», det vill säga »reformist» eller »revisionist». Det andra bestämmer hållningen mot västmakterna: »relatively conciliatory» och »relatively or extremely hostile». Det tredje kategoriparet karakteriserar uppträdandet i den sino-sovjetiska konflikten: »moderate», då man är mot en definitiv brytning, och »extremist», då man är för en sådan eller i varje fall stöder Sovjetunionens mera långtgående åtgärder i riktning mot en sådan.⁴ Det är således de olika partiernas mer eller mindre grad av »dogmatism», deras relationer med västmakterna och deras inställning till en öppen brytning mellan Sovjetunionen och Kina, som Griffith anser värt att undersöka. En sådan infallsvinkel på ämnet är i linje med en traditionell, journalistiskt präglad forskning om kommunismen, som inriktar uppmärksamheten på grupper och personers kamp om »makten», de politiska ledarnas mentalitet, personliga relationer mellan

¹ Griffith, vol. 1, s. v.

² Fejtö, François, *The French Communist Party and the Crisis of International Communism*. Cambridge, Mass., 1967.

³ Sparring, Åke, (red.), *Kommunismen i Norden och den världskommunistiska rörelsens kris*. Lund 1965.

⁴ Griffith, vol. 1, s. 3.

dem och maktbalansen mellan öst och väst. Svepande generaliseringar och värdeladdade slagord brukar då få ersätta den bredare analysen med väl definierade begrepp. Metoden har i föreliggande fall resulterat i en samling främst deskriptiva monografier över de skilda partiernas och staternas yttre utveckling genom åren — »yttre» i den meningen, att den politiska, sociala och ekonomiska bakgrunden till åtgärder och beslut högst nödortfött tecknas. Den samhällsåskådning, utan vilken den kommunistiska rörelsen inte kan förklaras, har nästan helt fallit bort. Hela raden av det kalla krigets klichéer, schabloner och förenklingar, som utmärkt det mesta av den icke-marxistiska forskningen om efterkrigstidens kommunism, uppträder i de två volymerna. Några skilda exempel skall i fortsättningen ge en föreställning om författarnas sätt att behandla sina ämnen.

I sitt inledande översiktskapitel gör Griffith följande karakteristik av Östtyskland: »East Germany (the 'German Democratic Republic') is for the overwhelming majority of its people neither German nor democratic, neither a nation nor a state, but a Soviet colony ruled by a group of German quislings; its head, Walter Ulbricht, is the most hated Communist chief in Europe.»⁵ Den sakliga framställningen har fått ge vika för den grova polemiken.

Viktor Meier, historiker och journalist, förvandlar sitt kapitel om Jugoslavien till ett inlägg i den politiska debatten om det berättigade i västmakternas hållning till regimen i Beograd efter brytningen med Sovjetunionen 1948. I sin iver att peka på landets beroende av Moskva sedan andra hälften av 1950-talet hemfaller han åt en konspirationsteori, där bevisen är både luftiga och spekulativa. Han förklarar således, att detaljerna kring de sovjetiska ledarnas besök i Beograd 1955 och kring senare sammanträffande mellan Tito och Chrusjtjov inte är »completely clear» men anser det ändå vara »self-evident», att de båda redan före mötet 1955 i princip hade överenskommit om Jugoslaviens »return to the Communist camp». Bevisen skulle vara, att Chrusjtjov annars skulle ha besparat sig »his 'pilgrimage to Canossa'» or at least negotiations in Belgrad would have been more intensive than they were.⁷ Den som inte betraktar Jugoslaviens relationer med Sovjetunionen som en fråga om att vara inom eller utom »the Communist camp», tolkar hellre — i brist på fakta — de återhållsamma förhandlingarna i Beograd 1955 som naturliga uttryck för reservation inför normaliseringen av de totalt avbrutna relationerna mellan de båda länderna.

Meiers tes om Jugoslaviens följsamhet mot Sovjetunionen leder honom också till en statisk och snedvriden syn på dess kommunistparti. Han gör följande bedömning: »It seems to us in mid-1964 that we face a broadly conceived attempt by the Yugoslav Communist leadership, by relying on the power of the Soviet Union and by use of force, to restore the old, tight, centralist party dictatorship and thus protect themselves against all possible future developments.»⁸ Till detta

⁵ Ibidem, s. 8.

⁶ Det är vanligt att jämföra de sovjetiska ledarnas besök i Beograd 1955 med Henrik IV:s resa till Gregorius VII i Canossa år 1077. Parallellen är dock felaktig och hade möjligen varit rimlig, om Tito rest till Moskva.

⁷ Griffith, vol. 1, s. 28.

⁸ Ibidem, s. 78 f.

kan sägas, att det jugoslaviska kommunistpartiet utifrån principen om medborgarnas politiska och ekonomiska självstyre sedan 1950-talets början genomfört en demokratisering och decentralisering av samhället, som i många stycken är unik. Partiet har i huvudsak fortfarande kvar sin leninistiska organisationsform men har, särskilt under senare år, förändrats i växelverkan med samhället i övrigt. För att nämna det senaste förslaget till reformering av partiet, till vilket den nionde partikongressen i december 1968 skall ta ställning, innebär det ett intressant försök att bredda medlemsinflytandet. Den gamla centralkommittén ersätts med ett presidium med högst 50 medlemmar, vilket blir ansvarigt inför både kongressen och ett nyinrättat organ, som kallas konferensen. Denna skall hållas varje år och omfatta 250—300 ledamöter, valda av partiets basenheter för ett år i taget.⁹ Meiers felbedömning är betänkelig, som den har sin grund i förutfattade meningar och politiska skygglappar, som hindrar honom att göra det jugoslaviska exemplet rättvisa.

Bidragen om Östtyskland och Tjeckoslovakien innehåller goda prov på den form av klichétänkande, som ställer samhällsutvecklingen i de socialistiska staterna i direkt relation till en speciell typ av människa, som anses dominera inom parti och stat. Carola Stern, uppmärksamman för sin biografi över Ulbricht,¹⁰ sätter den östtyska politiken främst i samband med »specialists in organization, incapable of independent ideas, but therefore all the more ready to give and take orders and submit to strict discipline». Sådana personer har ingen »personality» men däremot »a sense for power and tactics», parad med brist på »moral scruples».¹¹ Zdeněk Eliáš och Jaromír Netíks, journalist respektive statsvetare, för fram liknande tankegångar om regimen Novotný. Denne omgav sig med medarbetare utan »personal initiative or independent thinking»,¹² vilka var beredda att undertrycka sina »private feelings», när dessa kom i konflikt med »Soviet thinking».¹³ Psykologiska typgeneraliseringar av detta slag ger föga vägledning för den som, exempelvis, söker en förklaring till att det tjeckoslovakiska kommunistpartiet, som i juni 1948 ändå hade 2,5 miljoner medlemmar eller mer än en femtedel av befolkningen,¹⁴ under mer än ett decennium kopierade och följde den sovjetiska inrikes- och utrikespolitiken. De personligt och, inom parentes, även historiskt betingade motiv, vilka författarna drar fram, är otillräckliga utan att kompletteras av ideologiskt, politiskt och socialt förankrade. Ett sådant vanligen obeaktat motiv, som enligt min mening inte kan förbigås vid studiet av de europeiska socialistiska staterna, är den säkerhetspolitiska situationen i Centraleuropa, konkretiserad i den tyska frågan. Carola Stern berör den men då företrädesvis i sin redogörelse för SED:s (Sozialistische Einheitspartei Deutschlands) hållning i den sino-sovjetiska konflikten, där Kina har utnyttjat Östtysklands rädsla för en uppgörelse mellan Sovjetunionen och Förenta staterna över dess huvud. Däremot behandlar hon i liten

⁹ *Kommunist*, nr 587, 18/7 1968.

¹⁰ Stern, Carola, *Ulbricht: A Political Biography*. Köln 1964.

¹¹ Griffith, vol. 2, s. 68.

¹² *Ibidem*, s. 217.

¹³ *Ibidem*, s. 234.

¹⁴ *Ibidem*, s. 205 f.

utsträckning landets säkerhetspolitiska situation i dess helhet. En liknande underlåtenhetssynd gör sig författarna om Tjeckoslovakien skyldiga till, trots att detta lands gemensamma gränser med båda de tyska staterna borgar för ett starkt intresse i Tysklandsfrågan. Det är endast bidraget om den polska kommunismen, skrivet av den politiske journalisten Hansjakob Stehle, som söker analysera, vilken betydelse regimen Gomulka fäster vid Oder—Neisse-linjen som polsk västgräns.

Kapitlet om Ungern av François Fejtö, historiker och journalist, misspnyds av många schabloner om ungrarnas mentalitet och karaktär men utgör också ett försök att teckna den ungerska utvecklingen utifrån ett bredare perspektiv. Han säger sig inte vilja bedöma »the Communist phenomena» ur ensidigt ideologisk, personlig eller nationell synvinkel utan med iakttagande av flera samverkande faktorer. Tyvärr väljer han ut svårsmäta och föga fruktbara variabler: »the solidarity and the common interest of the various Communist apparatus» (spärrn. i orig.); »the personal relationships between the national and the Soviet leaders», »the national objectives». ¹⁵ Följden har blivit, att samhällsanalysen är löslig och blygsam i omfång och djup och redogörelsen för relationerna mellan Ungern och Sovjetunionen spekulativ, utmynnande i förutsägelsen att »Kádár's team, because it gets all . . . of its authority from Khrushchev's support», förmodligen inte skulle överleva en »coup d'état» i Moskva. ¹⁶ Utvecklingen har inte gett honom rätt.

Förutom de nordiska partierna behandlas endast ett icke-regerande kommunistparti, det italienska. Dess betydande inflytande i italienskt samhällsliv och inom den internationella kommunistiska rörelsen gör det till det intressantaste i sin kategori. Giorgio Galli, historiker och journalist, strävar också att bestämma dess plats både i ett inrikespolitiskt och världskommunistiskt sammanhang. Hans framställning blir dock lidande av att även han driver en konspiratorisk tes om relationerna mellan PCI (Partito comunista italiano) och det sovjetiska kommunistpartiet. Enligt hans mening rådde i varje fall fram till oktober 1963 en rollfördelning mellan dem. PCI:s beslut och ställningstaganden var antingen försöksballonger, som Moskva skickade upp för att pejla opinionen inom den internationella kommunismen, eller också ståndpunkter, som Moskva av taktiska skäl — exempelvis av hänsyn till Peking — till en början inte kunde ansluta sig till men senare slöt upp bakom. PCI tog endast initiativ, som var »within the Soviet strategic aims», även om det åtnjöt »a certain autonomy as to when and how to take them». Hans främsta bevis är, att Togliatti aldrig, »with the exception of the extension of the criticism to the Stalinist system», blev kritiserad från sovjetiskt håll. ¹⁷ I andra frågor, där PCI:s hållning varit avvikande eller anmärkningsvärd, hänvisar Galli allmänt till »confusion within the Communist bloc», vilket skulle ha varit rådande i juni 1956, då Togliatti presenterade sin berömda tes om polycentrismen inom världskommunismen, eller också pekar han på italienska inrikespolitiska orsaker. ¹⁸ PCI:s genomgående stöd för den parlamentariska demokratin under efterkrigstiden, dess talan för en specifikt italiensk väg till socialismen, dess

¹⁵ Griffith, vol. 1, s. 179 f.

¹⁶ Ibidem, s. 287.

¹⁷ Ibidem, s. 342.

¹⁸ Ibidem, s. 303.

tidiga uppslutning bakom Jugoslavien och snara kritik av Albanien och Kina, dess toleranta attityd mot EEC och dess fackföreningspolitik, där det på senare år arbetat för en organisation, inriktad på direkta löntagarintressen, alla dessa anmärkningsvärda ställningstaganden avfärdas som taktiska, gjorda i tyst eller öppet samförstånd med Sovjetunionen. Inte förrän i oktober 1963, då PCI motsatte sig en internationell kommunistisk konferens om relationerna till Kina, skulle en självständig italiensk linje ha utformats. Då skulle partiet ha repat mod av polackernas och rumänernas exempel samt av osäkerheten hos ledningen i Moskva. Dessutom skulle då några partidelegationers besök i Algeriet och på Kuba ha gett prov på dess höga prestige i länder, som kunde komma att spela en viktig roll i Sovjetunionens »world strategy».¹⁹ Gallis resonemang övertygar inte. Att från avsaknaden av sovjetisk kritik av PCI:s avancerade ståndpunkter sluta sig till ett samförstånd mellan de båda partierna är alltför konstruerat. Tills mer övertygande bevis framlagts förblir den naturligaste bedömningen av PCI:s konsekventa hållning åren igenom, att partiet följt en självständig och oberoende kurs, som man i Moskva varit tvungen att respektera på grund av dess inrikespolitiska styrka och internationella inflytande.

De skilda kommunistpartiernas roll i den sino-sovjetiska konflikten har berörts mycket litet i min anmälan, beroende på att den kommit i skymundan i de olika bidragen. Det har ansetts nödvändigt att ägna det största utrymmet åt inrikespolitiska förhållanden. Partiernas roll i konflikten har blivit en fråga om att med ledning av en rad uttalanden, särskilt rörande inställningen till en internationell kommunistisk konferens, bestämma deras positioner. De deskriptiva momenten är här, liksom i övrigt, långt fler än de analytiska. Avsnitten är därför inte så givande, möjligen med undantag av det östtyska. Som ovan antytts har Tysklandsfrågan blivit ett slagträ i schismen mellan Sovjetunionen och Kina. Detta ger Carola Stern anledning till en längre redogörelse för de tysk-kinesiska förbindelserna under årens lopp. Under mellankrigstiden reste tyskar till Kina som representanter för Komintern och den sovjetiska säkerhetstjänsten, och under efterkrigstiden har intensivt handelsutbyte och en gemensam attityd mot Förenta staterna varit förenande länkar. Stern antyder också det östtyska intresset för den kinesiska ekonomiska och politiska reform, som gick under namnet »det stora språnget», men analyserar aldrig utförligare, varför det kinesiska exemplet tedde sig lockande — en brist, som också vidlåder bidragen om Ungern och Tjeckoslovakien, där ett liknande intresse uppstod.

De fördjupade analyser, som man gång på gång efterlyser i de båda volymerna, har försvarats av det begränsade utrymme, som stått till författarnas förfogande. Säkert har även svårigheter att få fram material i några fall rest hinder i vägen. Men den avgörande orsaken till det magra resultatet har författarnas journalistiska och fördomsfulla grepp på ämnet varit. Då det gäller stater och politiska system, som uppfattas som motståndare i en ideologisk och politisk global maktkamp, tycks de vetenskapliga kraven på största möjliga exakthet och objektivitet ofta komma i andra hand.

Lars Nord

¹⁹ Ibidem, s. 381 f.

BETH HENNINGS, *Fyra gustavianska studier*. P. A. Norstedt och Söners Förlag. Stockholm 1967.

Under ovanstående neutrala rubrik har Beth Hennings, som sedan länge är känd såsom en förnämlig kännare och skildrare av Gustaf III och hans tidevarv, sammanfört tre tidigare publicerade essayer med en nyskriven, kallad Gustaf III och författningen. Det är till denna och till den sista essayen kallad Olösta problem kring Gustaf III, ett forskningsprogram, tillsammans omfattande 115 av den lilla bokens 161 textsidor, som jag här vill hålla mig. De två återstående lämnar jag å sido, då de få anses icke tillhöra denna tidskrifts ämnessfär.

Då min recension i huvudsak blir kritisk, känner jag mig uppfordrad att till en början framhålla, att boken innehåller många och viktiga ting, som jag i hög grad gillar. Dr Hennings tar bestämt avstånd från påståendet att Gustaf III skulle ha 1772 lyckliggjort Sverige med ett konstitutionellt statsskick och ger mig också rätt i att han då ej heller räddade vår nationella självständighet. Hon skakar betänksamt på huvudet, när Gustaf III tillämpar 1617 års primitiva arbetsformer vid mellanhavandet med ett parlament, som under frihetstiden hunnit utarbeta rikt differentierade bestämmelser om ärendenas utredning och besluts fattande, och hon berättar fördomsfritt, vad jag icke vetat, att Adolf Ludvig Hamilton, som skulle vara den värste nidskrivaren bland den gustavianska tidens memoirförfattare, när kungen den 21 febr. 1789 ville genomdriva förenings- och säkerhetsakten med acklamation i plenum plenorum, med 1772 års RF i handen återopade det uttryckliga stadgandet (tydligen § 42), att när kungen föreslog lag, så vore ständerna berättigade att överväga förslaget på sina rum. Redan i hennes Gustaf III-biografi av 1957 iakttog jag, hur sorgfälligt hon annoterade kung Gustafs alla olagligheter. Årtalet 1789 aktualiserar för henne den stora franska revolutionen och hon framhåller i sin nya essay, att adeln i Sverige förfäktade liknande konstitutionella krav som tredje ståndet i Frankrike.

Så långt äro författare och recensent ense. Men när dr Hennings väl fått 1789 års FSA i handen, är hon själv som en omvänd hand. Den brukar dock ogillas även av dem, som stå långt till höger om oss båda i dagens strider. Hennes patriotiska känslor vibrera, när hon finner principen att alla medborgare äga samma rättigheter fastslagen hos oss ett halvår innan så skedde i Frankrike. Och hon tror, mirabile dictu, att Gustaf III uppriktigt anammat demokratien och var beredd att fortsätta sin regering i samråd med ofrälse rådgivare trots det han säger, att de lukta snusk. Redan i Gustaf III-biografien ståtar han med benämningen »den caesariske demokraten». Det mest avgörande steget hän mot kungligt envälde, nämligen riksrådsinstitutionens avskaffande, ursäktas därmed att institutionen överlevat sig själv. Adelns konstitutionella strävan gick ut på ett återvändande till frihetstidens aristokratiska (sic!) styrelsesätt och lät sig väl förena med en av förf. under hennes gustavianska studier ofta konstaterad ståndsegoism. Med särskilt välbehag dröjer förf. vid Gustaf III:s sista författningsplaner, trots det vi, när det gäller sådana, endast ha hörsägner att hålla oss till och även de blott meddela sporadiska hugskott av den alltid fantasirike monarken. 1789 års FSA var för honom, trots att den både i den kungliga sanktionsformeln och i en särskild § förklaras vara orubblig t.o.m. vad beträffar dess bokstavliga innehåll, allenast ett proviso-

rium. Enligt ett av Brusewitz redan 1913 publicerat aktstycke skulle Gustaf III före riksdagen i Gävle ha uttalat sig för en nationalförsamling på två kamrar, den övre bestående av 24 jarlar, som väljas inom adeln av dem, som äga fastighet av visst värde, den nedre på 240 medlemmar, valda av folket oavsett stånd. Efter riksdagen har Gustaf III enligt 1855 utgivna »anteckningar av en gammal gustavian», Carl Didrik Hamilton, sagt, att han planerade en ny konstitution med två kamrar. Överhuset skulle bestå av fyrtio adelsmän, som innehade fideikomiss, samt av rikets biskopar, underhuset av valda — genom allmänna val försäkrar dr Hennings — ledamöter. »Denna revolution», säger kungen — Gustaf III tycker ej, att det räckt med de två av 1772 och 1789 — »tänker jag att göra genom och i själva riksdagskallelsen, ty uti densamma tänker jag att kalla de herrar och män, som skola utgöra överhuset; och när adeln icke som stånd är samlat . . . kan den icke uträtta något emot folkets allmänna röst och om massans tillgivenhet är jag säker». Var icke, frågar förf. i den sista essayen, kungens planer att i riksdagen ge mindre inflytande åt adeln en av orsakerna till adelns ovilja mot honom? Gustaf III var genom sitt planerade tvåkamarsystem en förelöpare till De Geer. Och likaledes har han enligt dr Hennings genom sina sista planer rörande förvaltningens organisation föregripit 1848 års departementsreform om också — liksom när det gäller 1866 års representationsreform — i vaga former. Vad författaren i denna del kan skriva på Gustaf III:s kreditkonto är dock inte mycket. Det vidsynta förslag till departementalreform, som Liljencrantz framlagt i sina tre bekanta memorial från 1785 och 1786, blev ju obeaktat. Det enda positiva hon i den vägen har att berätta är att kungen strax före Gävle riksdag sagt sig vilja ha 7 ministrar, som alla skulle vara chefer för statsexpeditioner. Det är också det enda »reformförslag», som A. B. Carlsson ansett värt att annotera från kungens sista år. Såsom dr Hennings överlag återger kungens sista planer är det dock icke underligt, om hon menar, att Sverige genom hans bräddöd kommit på efterkälken i konstitutionell utveckling. I en starkt affektbetonad mening kallar hon mordet den 16 mars »det gemenaste lönnmord, som begåtts i Sveriges historia». Att den 1789 inledda epoken fick en så sorglig utgång skyller hon på Gustaf IV Adolf. Hon förklarar utan vidare, att han från början varit psykopat.

Och nu får förf. sägas tillräckligt länge ha haft ordet. Nu vill anmälaren komma med sina i utsikt ställda anmärkningar.

Jag vill då först säga, att jag finner det underligt att förf. efter allt negativt, som hon, helt ense med mig, haft att säga om Gustaf III kan komma fram till ett så superlativt totalomdöme som fallet är. Äran att 1772 ha frälst Sverige från att styckas av främmande makter har dock hittills, om jag kunnat läsa rätt, ingen vågat obetingat fränkänna honom utom Anders Fryxell och Fredrik Lagerroth. För den bragdens skull har mycket ohägn, som han bedrivit, blivit honom förlåtet. Nu tillåter jag mig fråga Beth Hennings: vad kallar man en man, som i samförstånd med och understödd av främmande makt söker störta omkull sitt eget lands lagliga statsordning? Hade Gustaf III fog för att stämpla det parti, som under den pågående riksdagen nått rådsmajoritet enligt hävdvunna parlamentariska spelregler och vars råd han därefter enligt gällande regeringsform hade att följa, för förrädare? Mössorna hade, när de sist fått makten genom förskjutning av riksdagsmajoriteten, visserligen förhandlat med en främmande minister om Sveriges författning,

men förhandlingarna gällde frågan huru författningen genom bestämda regler för dess förbättring skulle förskonas från improviserade försök till rubbning, och de regler för grundlagsstiftning, som mössledarna stannat inför, voro principiellt andra än den främmande statens regering tänkt sig. Under förhandlingarnas gång och tidigare hade svenskarna hos den främmande statens högre skikt väckt tanken på att deras enväldigt styrda rike också det finge en skriven konstitution. Var det icke ett oförläpligt svek, som Gustaf III gjorde sig skyldig till, då han på rikssalen den 21 aug. 1772 lovade ständerna en rätt frihet under lag, som band både kung och ständer, och dock omedelbart efteråt gav dem en regeringsform, som brast just i det, som skulle vara utmärkande för vad man kallar en statisk styrelseform, nämligen klart angivna gränser mellan statsorganen. Gustaf III var ju dock enligt förf. och ett par av henne åberopade juris professorer juridiskt begåvad. Och handlade han redligare, när han med en halsbrytande logik ersatte frihetstidens riksdagsordning med ty åtföljande parlamentarisk praxis med ett förslag till »ordning för ständernas sammanträden», som framlagts för dem under vad man kunde kalla riksdagens barndomsår och ändock då avvisats, därför att det ej bjöd tillräckliga garantier för dess överläggningsfrihet? Därtill kom att regeringsformen var stilistiskt sett så undermålig att den borde kunna reta gallfeber även på en gammal kria-rättare sådan som dr Hennings. Det heter ju: wer einmal lügt, dem glaubt man nicht, men dr Hennings förlorar aldrig tålamodet med en man, som går från en första revolution över till en andra och planerar en tredje, trots att båda de statskicks det gäller förklarats heliga och orubbliga, och även däremellan fogat lagbrott på lagbrott, mened på mened, genom falska uppgifter bedragit både hemliga och offentliga rådgivare, när han med det ryska kriget i tankarna själv är föredragande i resp. konselj och riksråd, och slutligen svikit sina bundsförvanter i den konfederation, som möjliggjorde 1789 års omvälvning av författningen. Bönderna berövades nämligen, vad Arthur Thomson uppvisat men Beth Hennings tycks ha förbiset, genom ett par rader i sanktionen av 1789 års FSA den lindring i skjutsningsbesväret, som utlovats dem i § 3.

Det är ganska grava fel som även förf. måste erkänna, att hennes favoritkung gjort sig skyldig till. Man må ej ursäkta Gustaf III med att han var barn av den tid, under vilken han var född. Frihetstiden utmärkte sig sannerligen icke, säger man allmänt, för någon större respekt för laga former. Man glömmer, att det just var denna brist, som Gustaf III utgav sig vilja söka bota. Övergreppen under frihetstiden voro för övrigt sådana, som tillhöra ett parlaments slyngelålder. Till en del ursäktades ständernas ingripanden på k.m:ts kompetensområde därmed att riksråden, som ju genom sina voteringar bestämde regeringens gång, voro ständernas fullmäktige och att en principal kunde tillåta sig, om så föll sig lämpligt, uträtta vad som var den fullmäktiges uppgift. Mer betyder dock att det konstitutionella problem, som mest sysselsatte frihetstiden under dess sista årtionde, var just huru man skulle kunna finna medel mot ständernas självsvåld. Ett och ett viktigt var den reglering av alla ändringsförsök, som 1766 års författningsreform innebar. Inte för intet åtföljas de §:r i vår nu gällande regeringsform, som handla om grundlagens ändring, upphävande och förklaring, av den obevekliga § 83: grundlagarna skola efter deras ordalydelse i varje särskilt fall tillämpas. Gustaf III kände inga lagliga former för grundlagsändring. Den §, som han lät bli den sista i 1772 års

RF, handlar om regeringsformens »uttydning» och nedskrevs av honom i en känsla av hans alsters stilistiska brister. Den enda form för grundlagsändring, som kung Gustaf kände, var revolution och den drog han sig sannerligen ej för att använda. Han är den, som introducerat metoden i vårt lands författningshistoria. Tidigare har den ej använts hos oss för att ändra en författning. Både det karolinska enväldet och ständerväldet tillkommo, vad jag mer än en gång påvisat, med bevarandet av rättskontinuiteten. Gustaf III:s metod användes för sista gången 1809 och då för att bringa ur världen ett statsskick, som själv kommit till enligt denna metod. Nu praktiseras den ej mer i Sverige men väl i Sydamerika. Med iakttagande av reglerna i RF § 81 eller också genom praxis ha 1809 års statsskick även principiellt förändrats fram till vår tid. Nu reflekterar vi på att i god ordning helt upphäva både regeringsform och riksdagsordning och ersätta dem med nya grundlagar med samma benämningar.

Övergå vi så till ett nagelfarande av vad Beth Hennings anfört om handlingar eller planer, varigenom Gustaf III gjort sig förtjänt av det svenska folkets tacksamhet, finna vi, att det i väsentliga stycken är oriktigt. Att kungen vintern 1789 strax före utbrottet av den franska revolutionen skulle genomgått en uppriktig politisk omvändelse och blivit demokrat till liv och själ motsäges ju av att han strax efter det att han avslutat det ryska kriget står i begrepp att tillsammans med andra legitima härskare, däribland även kejsarinnan av Ryssland, starta ett monarkiskt korståg mot det revolutionära Frankrike. Att en svensk lagtext av den 21 april 1789 i två skilda §:r i skilda ordalag tala om ett fritt folks lika rättigheter är sannerligen ingenting att sätta upp mot den franska nationalförsamlingens berömda rättighetsförklaring i 17 punkter av den 26 aug. s.å. Medan den senare är resultatet av ett klart och konsekvent tankearbete och är buren av verklig hänförelse, rymma de svenska paragraferna jämte de rationella principerna en mängd empiriskt skrot, som närmast gör undantagen från principerna till regel. Mera bevänt var det med den tes, som de ofrälse stånden vid frihetstidens slut slungade adeln i ansiktet, nämligen att alla svenskar voro lika arvabarn i riket. I det aktuella fallet, frågan om rätten till högre ämbeten, drogo de samma obevekliga slutsats vid 1771—72 års riksdag som 1809 års RF § 28: konungen fäste vid alla befordringar avseende endast å de sökandes förtjänst och skicklighet men icke på deras börd.

Vi gå nu ått granska § för § de medgivanden, som den genuine adelskungen i 1789 års FSA gjort de ofrälse stånden.

Efter det att man läst uttalandet i § 2: och som vi äro alla lika fria undersåtare, så böra vi ock under lagens hägn alla njuta lika rätt, väntar man sig, att lagstiftaren under fortsatt tillämpning av deduktiv metod gör en för dittills missgynnade samhällsgrupper hugnessam tillämpning in concreto. I stället får man veta, att den högsta domstol, som skall träda i stället för riksrådets justitierevision, skall »bestå av både frälse och ofrälse män», en utfästelse, som ju blir uppfylld redan om en av dem är ofrälse. Då dr Hennings säger, att hälften skulle vara ofrälse, har hon ej haft själva lagtexten för ögonen. Följden av att riksrådet befriades från en uppgift, som det haft t.o.m. under Karl XII:s allenastyrande under hans sista år, måste ju bli att dess antal minskas, men i vilken utsträckning så skall ske lämnas åt konungen att själv bestämma genom de ord, som följa omedelbart på »ofrälse män»: i anseende vartill antalet av riksens råd hädanefter ankommer på k. m:ts eget höga

gottfinnande. Att de ofrälse skulle kunna komma i besittning även av dessa ämbeten, sedan åldrig tid de högsta av alla, omöjliggöres av § 4: riksens höga och förnämsta ämbeten — besättas av ridderskapet allena. § 2 i 1723 års adelsprivilegier, som vid frihetstidens slut varit för de ofrälse stånden som salt i surt öga genom det löfte, som kungen där ger att besätta riksens råd samt riksens höga och angelägna ämbeten med infödda svenska män tillhörande adeln, var därmed räddad undan alla anlopp och förklarad icke vara åsyftad, när vid bekräftelsen av sagda urkund i FSA § 7 undantag göres för vad som strider mot säkerhetsakten. Som bekant bestämde Gustaf III antalet riksråd till noll. Vårre sofismer har han gjort sig skyldig till. Det är ej känt, att delade meningar i den kungliga konklaven gjort sig gällande om § 2, och fältet är fritt för gissningar beträffande motiven för kungens handlingssätt och tiden när hans beslut fattats att tillämpa den så som han gjorde. Man kan tänka sig, att de ofrälse ledamöterna gått med på slopandet av den viktigaste konstitutionella kontroll, som 1772 års RF kände, huru svag den än i och för sig var, därför att de ej kunde själva få utöva den, och då med en viss skadeglädje sett, att den bragtes ur världen. Man kan också tänka sig, att kung Gustaf tyckt sig fälla en salomonisk dom i en gammal tvist mellan adel och ofrälse genom att låta vad de tvistade om bli lika oåtkomligt för båda. Säkert är att ordkombinationen »ofrälse riksråd» för ingen tett sig mer motbjudande än för den, som visserligen kallat sig den förste medborgaren men tillika uppträtt som den främste adelsmannen. Riksrådet hade uråldriga anor och hade in i det sista för Gustaf III fyllt en dekorativ uppgift i en politisk miljö så präglad av flack esteticism som den, vilken omgav tjusarkungen. De ämbeten, som fingo ersätta riksrådet i dess icke judiciella uppgifter, voro tillfälliga skapelser utan stöd i grundlag och än mindre i tradition sedan den andre Gustafs dagar och kunde utan att störa Gustaf III:s skönhetssinne besättas med uppkomlingar. Rikets högsta domareämbeten voro sedan de även fingo innehas av ofrälse ej att räkna till »de höga och förnämsta».

Lika ringa blev icke de ofrälse och därmed den demokratiska principens vinst på det kamerala området. Den åt sådana ting ägnade § 3 har en nästan lyrisk början. Ett lika fritt folk bör äga lika rätt och därför äga alla stånden att besitta och förvärva jord i deras gemensamma fädernesland. Man kommer osökt att tänka på Heidenstams ord i Medborgarsång: så sant vi äga ett fädernesland vi ärvde det alla lika. Likhetsprincipen gäller dock ej fädernejorden som sådan. Och de olikheter mellan skilda delar av den, som skola bestå, äro ej betingade av deras skiftande bördighet och arten av de alster den frambringa, utan av de olika onera, som statsmakten pålagt dem. Må jorden, heter det, ej ändra sin urgamla natur och skillnad av säterier, frälse, skatte- och krono. Man har ännu ej hunnit komma fram till den radikala uppfattningen att även orättvisor kunna vara sekelgamla. Den sociala utjämningen består däri att framdeles vem som helst kan förvärva och besitta — den ordningen mellan verben är väl den riktiga — jord av vad kameralt natur som helst med undantag för så kallat ypperligt frälse, dvs. säterier. För präster och borgare var detta ingen nyhet, ty de hade fått sådan rätt sig medgiven redan 1723, men väl för bönderna, vilka icke, såsom dr Hennings säger förut haft sådana möjligheter. Däremot hade de sedan 1723 haft rätt att genom s.k. skatteköp

förvärva äganderätten till kronojord, en rätt, varav de också i stor utsträckning begagnat sig med påföljd att, såsom Eli Heckscher med styrka framhåvt, vinsten av den stora reduktionen till sist stannade hos dem. Den rätten hade Gustaf III fråntagit dem strax i början av sin regering, 1773, men nu få de i ett andra stycke av § 3 sig tillsagt, att rätten blivit dem återgiven genom en samma dag daterad förordning, vad också stämmer med verkligheten. Förordningen skall ha samma helgd som om den vore införd i säkerhetsakten. Om de s.k. grundskatterna skola utgå fortfarande som hittills, så skall däremot det förhatligaste om också icke mest tyngande av alla de s.k. besvärerna — skjutsningsbesväret — fördelas lika på alla hemman i riket med undantag även denna gång av säterierna. Att denna utfästelse återtogs av kungen, när han sanktionerade akten, har redan omnämnts liksom att dr Hennings ej omnämmt detta svek. Att hon förtegat det av skonsamhet mot Gustaf III motsåges av att hon också förtegat »frisinnade» reformer, som han 1789 genomdrivit. Genom stadfästelse av svenska allmogens fri- och rättigheter garanterades skattebönderna full äganderätt till sin jord och avlägsnades sådana feodala kvarlevor, som en gång motiverat teorien om en mellan krona och skattebonde delad äganderätt, på så sätt utskiftad, att den förra innehade *directum dominium*, den senare *utile dominium*. Samtidigt upphävdes alla restriktioner ifråga om rätten att anställa tjänstefolk. Gustaf III var härvid inne på samma reformstråk, som de yngre mössorna, särskilt såsom de representerades av Chydenius och Kepplerus.

Betydelsen av 1789 års kamerala reformer uppskattas högt av Sten Carlsson. Nu öppnades portarna för bönderna på vid gavel. Redan vid den gustavianska tidens slut innehade de 15 % av allt ströfrälse. Av mycket stor betydelse var också skatteköpens frigivande, varigenom Gustaf III dock endast öppnade portar, som han själv stängt. Under tiden 1790—1815 skatteköptes 3 500 hemman, mest av bönder. Enligt Stavenow var också kungen mer begiven på eftergifter, när det gällde de kamerala privilegierna, än när det gällde de byråkratiska. I Konung och adel anför jag också exempel på att adeln beklagade sig över att kungen genom att gynna den vid befordringar gjorde den förhatlig för de ofrälse och hurusom bl.a. Fersen, fast stundom obefogat, kände sig besvårad av att kungen i sin agrara politik förgick sig mot adliga privilegier. Det är möjligt att dr Hennings har rätt i att Gustaf III hade ett osjälviskt intresse för Sveriges allmoge och att hans ungdomsstudier av fysiokraterna haft icke blott den betydelsen för honom, att den styrkte hans böjelser för envælde. Sten Carlsson värderar Gustaf III:s kamerala reformer av 1789 så högt att de enligt honom överglänsa hans humanitära reformer under 1770-talet. Man kan dock ej undertrycka den reflektionen att om kung Gustafs hjärta varit riktigt engagerat vid det förra tillfället, han icke skulle gjort några reservationer och ej tillåtit sig bedrägerier. Det bör också framhållas, att Gustaf III vid det sistnämnda tillfället, såsom Sallnäs framhållit, förfor som en rättrogen mössa. När det gällde religionsfriheten hade han visserligen emot sig det stånd, som spelat en ledande roll vid den stora mössriksdagen 1765—66, men förslaget till sådan utgick från Anders Chydenius, en finländsk präst, av vars stora insats vid sistnämnda riksdag, 1766 års tryckfrihetsförordning, kung Gustaf under fortgången av sin regering icke lämnat sten på sten. Detta bör man ha i minnet, när man läser Stavenows ord i hans stora arbete om den gustavianska tiden: »De stora lagreformerna

vid 1778 års riksdag vittna kraftigt om humanitetens och toleransens växande insteg i vårt land och utgöra några av de vackraste insatserna i den gustavianska reformperioden.»

Så mycket om Sveriges demokratisering genom Gustaf III:s andra statsvälning. Nu är tid att ägna några rader åt de reformtankar, som han bar på rörande representationsform och departementalstyrelse.

Tanken på en fördelning av riksdagen på en adlig och en ofrälse avdelning kan sägas ha anor tillbaka till 1600-talet. Adeln fann det då ej med sin värdighet förenligt att den skulle kunna i kraft av den ännu ej grundlagfästa majoritetsprincipen överröstas av de tre ofrälse stånden och anförde till försvar för sina pretentioner att den tillsammans med riksråd och krigsbefäl skulle anses förfoga över tre röster, som kunde anses motväga de ofrälse ståndens tre röster. Sedan majoritetsprincipen för ståndens inbördes förhållanden grundlagfästes genom 1723 års RO § 17 fick adeln i synnerhet mot frihetstidens slut finna sig i att debattera frågor, om vilkas lösning de tre andra stånden redan hunnit bli överens, eftersom de, fåtaliga som de voro, hunno fortare avverka ett ärende än det månghövdade riddarhuset. I sådant sammanhang är det som adeln första gången tänker på att det skulle kunna komma att försvinna som riksstånd. När Gustaf III gång efter annan under sina sista år drar en lans för tvåkammerssystemet, är det, såsom han själv gör all världen kunnigt, det engelska parlamentet, som han har för ögonen. Ingen antydan göres om att kamrarna icke skulle bli likställda i rättigheter, vad de rättsligt sett i det närmaste voro i England. Men detta innebär ju, även om man tar på allvar kungens i sist anförda fall gjorda uttalande, att den andra kammaren skulle utses utan avseende på stånd, dvs. genom allmänna val, så långt ifrån en demokratisering av det svenska statskicket att det tvärtom skulle medfört en aristokratisering därav, som den svenska adeln icke drömt om sedan 1600-talet. Kungen har också, efter det han i ett av dr Hennings refererat samtal före riksdagen 1789 kallat sig demokrat, i ovan omtalade samtal efter riksdagen 1792 förklarat sig vara en adelns vän och det i den grad att han icke kunde vara utan adel — *point de monarchie point de noblesse* och vice versa anser ju Montesquieu — men beklagat sig över att adeln ej förstått honom och ej heller sitt eget bästa. Detta var ju också tragiken i Gustaf III:s liv. Han ville förvandla adeln till en glänsande men onyttig hovadel som, när den nu en gång som i Sverige var i besittning av politisk makt, skulle utöva den efter sin herres vink, medan den svenska adeln såg som sin uppgift att tillvarataga det svenska folkets konstitutionella frihet. Det är en gammal historia. Dr Hennings är den förste, som fäst min uppmärksamhet på konungens syfte med klassindelningens återinförande på riddarhuset 1778. Syftet var, säger hon, att vid votering inom adeln riddarhusets lågadliga, mer demokratiska tredje klass skulle kunna överröstas av de två högre klasserna, vilkas rekrytering kungen — han utsåg ju både nya grevar och friherrar och kommendörer av riddarordnarna — räknade med att kunna påverka och därigenom indirekt behärska utgången av förhandlingarna. Adelns egen inställning tror jag mig bäst belysa genom en erinran om att Axel Oxenstierna beklagat, att Erik XIV sökt lyckliggöra den svenska adeln med den feodala grannlåt, som greve- och friherretitlarna inneburo — alla adelsmän vore *aequales* såsom i Danmark och Polen — och att den med Gustaf III samtida

adeln slog från sig med båda händerna, när denne ville tilldela en del av den furstetitel. Sådant kunde passa en kunglig bastard som Hessenstein. I övrigt hänvisar jag till vad jag har att säga i min bok *Konung och adel* s. 69 ff.

Gustaf III:s ställning till representationsfrågan belyses genom en överblick av dess historia efter den gustavianske tidens slut.

Rexius har i sitt klassiska arbete *Det svenska tvåkammerssystemets tillkomst och karaktär* som engelsk betecknat den reformlinje, som gick ut på att mot varandra ställa två kamrar, som även om de icke såsom i Gustaf III:s förslag voro modellerade direkt efter engelskt mönster dock voro baserade på skilda sociala grundvalar och samtidigt voro utrustade med lika stor makt. Det första förslaget i denna serie skulle då vara konstitutionsutskottets förslag 1810, som gick ut på att den ena kammaren skulle baseras på bevillningen, den andra på folkmängden och att den enas uppgifter skulle s.a.s. kompenseras av den andras. Motsatsen mellan aristokrati och demokrati behöver således ej grundas på motsatsen mellan rättsligt privilegierade och oprivilegierade utan kan lika väl ha sin grund i klassamhällets motsättningar mellan rika och mindre välbärgade medborgare. Huru de politiskt agerande ställt sig till denna linje kan rimligen här ej redovisas, men dr Hennings måste veta, att Karl XIV Johan i inrättandet av ett aristokratiskt överhus av pärskammartyp sett ett villkor för fyrståndsrepresentationens avskaffande. Envar torde vara böjd att i det förslag, som 1866 vann seger, se en variant av den »engelska» typen. Rexius är dock mycket angelägen att försvara De Geer mot beskyllningen att han haft sådana avsikter. »Icke aristokrati mot demokrati, högre klasser mot lägre utan en elit, framgången på lika demokratisk grundval men ur ett högre graderat medborgärligt förtroende, skulle första kammaren vara.» Den första kammare, som både förf. och rec. ha barndoms- och ungdomsminnen utav, var ett av tvåkammarriksdagens upphovsman icke avsett faktiskt resultat. Sannerligen unnar jag Gustaf III äran av att först av alla svenskar ha koncipierat idén till en sådan skapelse. Ehuru demokratiserad två gånger om har vår första kammare aldrig blivit populär. Säkert blir jag sannspådd, om jag säger, att den icke kommer att överleva innevarande decennium.

Än mindre bevänt är det med Gustaf III:s sista trevanden i fråga om en departementalreform. En fördelning av kansliets uppgifter på skilda expeditioner, som väl ofta till vardags kallades departement, och souschefer, som vanligen benämndes statssekreterare men av Karl XII i hans kansliordning av 1713 omdöptes till ombudsråd, hade funnits sedan gammalt. Dessa ha, vad titel de nu burit, föredragit sina resp. ärenden inför konungen. Karl XII gav av respekt för den sakkunskap, som de icke kunde undgå att komma i besittning av i frågor, som de föredrogo, ett par av dem en med de kungliga råden jämgod rangställning genom att ge dem titeln statsråd men upphörde samtidigt att, såsom hans fader alltid gjort, rådföra sig med de kungliga råden. Det nya i hans uppreklamerade kansliordning var att han gav ombudsråden initiativrätt och därmed en viss ministeriell ställning, men då de ej nödvändigt måste uppträda in corpore inför konungen och än mindre föredraga sina ärenden i kretsen av de kungliga råden skulle hans reform utmynnat i vad den främste av svenska 1800-talsliberaler kallat den sämsta av alla styrelseformer, ministerstyrelse utan ministeriell ansvarighet. I Gustaf III:s författnings-

utkast från tiden före riksdagen i Gävle är det visserligen fråga om kansliets uppdelning mellan sju ministrar, som väl få förmodas skola föredraga sina ärenden inför konungen, men då de tillika skulle vara chefer för var sitt kollegium skulle reformen omintetgjort den för Sverige egenartade ämbetsförvaltning, vars inlemmande i kansliförvaltningen ännu i början av detta sekel statsmakterna ej ville reflektera på, då en kungl. kommitté föreslog en sådan anordning. Därtill kommer att, såsom dr Hennings förmenar, någon antydning ej finns till att ministrarna skulle utgöra ett kring konungen samlat ministerråd. Att konungen, som han skulle ha sagt strax efter sagda riksdag, blott genom sina ministrar skulle träda i kommunikation med riksdagen och att ministrarna skulle ansvara inför nationen för sina åtgöranden och han själv få leva den engelske kungens som han menar bekymmerslösa tillvaro låter ju lovande men betecknar ett alltför stort avsteg från det familjära umgänge mellan kung och ständer, som han uttalat sig för i sitt programtal i plenum plenorum den 21 aug. 1772, för att man skulle våga tro därpå.

Det betydelsefullaste, som Gustaf III har gjort i departementalfrågan, är att han avvisar Liljencrantz' reformprojekt av 1786, som verkligen kan sägas föregripa 1840 års departementalreform. Denna innebar, att alla statssekreterarna under namn av departementschefer skulle vara ledamöter av statsrådet eller, om man så vill, att alla statsråd på tre när skulle ställas i spetsen för departement med den påföljd att alla departementschefer för sina föredragningar liksom alla statsråd överlag för sina råd skulle stå till ansvar inför riksrätt eller eventuellt, om man så vill uttrycka sig, inför ständerna själva beroende på utgången av den granskning av statsrådsprotokollen, som ständernas konstitutionsutskott hade att utföra. Vad Liljencrantz yrkat var just att alla statsråd på tre när skulle vara chefer för »departement» av k. m:ts kansli och att alla råd skulle protokollföras. Visserligen talar han endast helt allmänt om ministrarnas ansvar inför menigheten, men det vore för mycket begärt, att han inför Gustaf III, som avskydde det frihetstida statskicket, skulle påyrkat, att ständerna igen fingo granska rådsprotokollen och än mindre att envar skulle få utbekomma dem för tryckning. Han hade dock i sina tre memorial åberopat detta statskicket i så hög grad att envar förstår, att hans reformprojekt hör hemma inom den frihetstida och icke den gustavianska tankevärlden.

Det är klart att jag icke kan instämma i förf:s uttalande om Anckarströms dåd. Vad gjorde han annat än tog författaren till 1772 års RF på orden? Ingen kan bestrida logiken i hans positivrättsliga motivering, sådan den senast återgivits i en uppsats av mig i Scandia 1967, benämnd Positiv rätt eller naturrätt? Ett statsrättsligt dilemma från svenskt 1700-tal. Icke känner dr Hennings så väl till den svenska fädernejorden och »alla synder, lögn och mord, varmed hon är sen tusen år belastad», att hon kan stå till svars för superlativen »gemenaste». Jag vet ett politiskt mord, som visserligen begicks på mark, som ej längre var svensk, men därutinnan är fullt analogt med vad som hände på operan i Stockholm den 16 mars 1792, att det avsåg att beivra brott mot det bräckliga palladium för ett folks frihet, som 1772 års RF ändock utgjorde, nämligen Eugen Schaumanns mord på Bobrikov 1904. På lantdagen i Borgå 1809 hade ju redan före freden i Fredrikshamn kejsar Alexander avgivit en försäkran om ett obrutet bevarande av Finlands religion och grundlagar, till vilka först och främst hörde nämnda regeringsform.

Hans attentat gillades allmänt även i Sverige och blev ett mäktigt incitament för finska patrioters fortsatta kamp för sitt lands frihet. I och för sig var det lika planlöst som Anckarströms dåd. En helt annan sak är att de båda männen ej kunna jämföras med varandra.

Det är ej riktigt att såsom dr Hennings fritaga Gustaf III från ansvaret för vad som hände under Gustaf IV Adolfs regering. Sveriges historia skulle, synes hon mena å s. 93, blivit en annan, om Gustaf III fått leva. Jag skulle till tröst för Gustaf IV Adolf i exilen kunna säga ord, som läsaren lätt känner igen från en kvick men orättvis fillipik av Tegnér mot en litterär motståndare: hur mycken dumhet själv du gjort, din far en större gjorde. Det är dock mindre genom sitt faderskap som Gustaf III kan sägas bära ansvar för Sveriges olyckor vid förra seklets ingång. Han hade genom sin andra statsvälkning satt en oerhörd makt i händerna på den han själv ansåg undermålig. Dit hörde den rätt att börja krig, som sonen utan samvetsskrupler kunde begagna 1805. Dr Hennings måste dock medge, att denne fortsätter utrikespolitiken i de spår, vari Gustaf III på sistone länkat in den: kamp mot den franska revolutionen och för det legitima konungahuset. I sina mellanhavanden med riksdagen fortsätter han med att personligen leda och tubba och låter det hemliga utskottet i allt större utsträckning bli det parlamentariska livets medelpunkt. Och framför allt gäller att hans restriktiva tryckfrihetspolitik är ett arv från fadern. De äro båda lika stora mörkmän. Att dr Hennings i en uppsats, som kallas Gustaf III och författningen, icke omtalar, huru kungen successivt avlägsnar sig från de publicitetsprinciper, som mössorna till Sveriges ära bragt till seger 1766, för att i stället låta det skämmas inför all världen för sitt sätt att behandla den tredje statsmakten, är en svår underlåtenhetssynd. Den som är så angelägen att framhålla, hurusom Gustaf III föregripit 1800-talsinstitut, borde ej försumma omnämna, att det är han som hittat på indragningssmakten. Jag kan förlåta en politiker mången dumhet men ej en förgripelse mot det fria ordet. »Därför ve den hand, som avskär tungan på det folk, som en gång fått en röst.» Man kan ej tänka sig en mer vilseledande karakteristik än den, som Sergel, låt vara i festligt lag, gav av sin kung efter det att han fått för världen visa upp sin »levande Gustaviad i brons». Han var dock en stråle av det eviga ljuset, utropade Sergel. Gustaf III var lika väl som sin son och efterträdare en »ljusets fiende», en mörksens furste.

Det är klart, att en apologi för Gustaf III förutsätter en polemik mot hans envisaste motståndare, den svenska adeln. Den var från begynnelsen en svuren fiende till enväldet, för vilket kungarna i ett ständeruttalande 1756 förutsättas ha »en naturlig böjelse», och en förkämpe för konstitutionalismen, först i den medeltida form, vari den möter i landslagen och sedan i den moderna gestalt den tager i nyare tidens regeringsformer. Det såväl logiska som stilistiska missfoster, som kallas 1772 års RF, räknar jag ej in i serien. Vad jag sade för femtio år sedan var ej en hyperbol, förlåtlig hos en entusiastisk debutant utan ett historiskt faktum lika obestriddigt som låt oss säga Gustaf II Adolfs seger över Tilly vid Breitenfeld den 7 sept. 1631 eller Gustaf IV Adolfs fängslande genom Adlercreutz och andra den 13 mars 1809. Dr Hennings är ej opåverkad av vad jag konstaterat och bevisat otaliga gånger för den som fått ögon att se med och öron att höra med, när det gäller »1772», men hon har glömt det, när det är fråga om »1789». Avskaffandet av den

garanti mot det personliga regementet, som riksrådet ännu utgjorde, kan ej försvaras med att detta överlevat sig själv. Att livstecknen brusto, sedan Gustaf III själv gripit makten, berodde därpå att riksråden i regeringsformen ordinerats att blott råda, när de rådfrågades, och att kungen, när de 1788 fingo åtnjuta denna gunst, blev så förbittrad över deras avstyrkanden, att han i säkerhetsakten utverkade åt sig nämnda rätt att bestämma deras antal till noll och i sin kalender strök namnen på de råd, han ännu hade kring sig, med så grova streck, att namnen icke vidare kunde läsas. Mera avlivat var det dock icke än att det återuppstod 1809 under namnet statsråd. Detta har såsom en rådkammare kring konungen ej heller blivit mer obsolet under förloppet av halvannat sekel än att det får leva kvar i det »vilande» förslaget till regeringsform dels såsom en konselj kring kungen, dels som ett ministerråd utan honom. Det kungliga rådet hade under Karl XII:s sista år upphört att fungera, men det återuppstod 1719 under sin gamla titel »riksens råd» för att snart förvandlas till en i det närmaste parlamentarisk regering, stödd på ständernas förtroende. Namnet är ej avgörande för riksinstitutionens identitet genom åren utan det förhållandet att den har en uppgift, som är konstant »medan stunderna växla och skrida». Det svenska rådet har därvid alltid känt sig ställt inför alternativen »råda eller regera». Vår nu »vilande» regeringsform har helt bestämt sig för det senare — även i terminologin. Man kan säga, att Gustaf III gjort likaledes, då han i ett uttalande efter riksdagen i Gävle fantiserade om det statskicks, som passade honom bäst. Förvissad om att hans civillista förblev orubbad skulle han vilja leva sitt liv som honom behagade och lämna åt sina ministrar att gräla med ständerna om budgeten i övrigt och riskera de följderna, som ett ständers ansvar förde med sig. Det föll honom icke in att söka mönstret för en sådan konung i det svenska statskicks, som han i sin ungdom gjort om intet. I stället fann han det i det engelska statskicks, som något senare den indolente emigranten Ludvig XVIII fann så avundsvärt, särskilt sedan han långt om länge återvänt från England till sitt fädernesland för att styra det efter de monarkiska principer, som även den av honom oktrojerade kartan av 1814 höll vid makt. Huru mycket bekvämare hade icke hans engelska kollega det beställt!

Till de anklagelser jag riktat mot dr Hennings sällar sig — väl sent kan man tycka — den att hon visat partiskhet vid valet av källor, då hon ägnar en minutiös fast i och för sig beaktansvärd uppmärksamhet åt en rad hugskott av Gustaf III i konstitutionella frågor, som bevarats åt oss i andrahandsuttalanden, men helt nonchalerar det förslag till ny regeringsform, som i detalj utarbetats av en man, som är representativ för den adelsopposition, med vilken Gustaf III kämpade om makten. Jag avser naturligtvis det Engeströmska förslaget, för vilket min respekt växer för varje gång jag återvänder till det. Det bevarar kontinuiteten med frihetstiden men drar av dess principer vidsynta konsekvenser, som tjugo år tidigare blott ett fåtal haft förstånd att draga. Vad beträffar konungens ställning till rådet och rådets till folkrepresentationen hänvisar jag till min uppsats i *Scandia* 1966 om det frihetstida statskicks utvecklingsmöjligheter. I min uppsats om Engeströms förslag i denna tidskrift 1936 har jag tillika företagit en jämförelse mellan vad han och af Håkansson, av vars projekt från slutet av Gustaf III:s regering dr Hennings är så intresserad, ha att säga i fråga om regering och kansli. Att denne icke ens i sitt förslag till regeringsform 1809, såsom Clason påstår, nått fram till någon

departemental styrelse framgår av kanslirådet Bergstedts ampra kritik. Här skall jag endast uppehålla mig vid riksdagens sammansättning. Det är radikala konsekvenser von Engeström dragit. Ständerna existera ej längre. I stället för fyrståndsrepresentationen har trätt en kammare, som omröstar per capita och kallas svenska folket. Thorild skulle ett par år efter det förslaget utarbetats — det måste härröra från tiden efter 1789 års riksdag — ställa till Gustaf IV Adolfs förmyndarregering maningen: gör slut på rikets fyra obestånd och gör oss till ett folk — och förden-skull bli landsförvisad. Engeström förekom honom men bevarade sitt förslag i arkivgömmorna, varur det först framdrogs i början av vårt århundrade. Om Beth Hennings triumferande låter Gustaf III föregripa De Geer av 1866, så bör jag kunna lika stolt låta von Engeström föregripa Erlander av låt oss säga 1968. Vill man mot von Engeströms förslag till enkammarriksdag sätta upp det utskott på 112 man, som Gustaf III 1789 tänkte skulle ersätta riksdagen åtminstone i bevillningsfrågor, så må man betänka, att om denna än skulle votera per capita, så bestod den dock av 28 ledamöter från varje stånd och var dess adliga kontingent såsom förut adeln i dess helhet fördelad på tre klasser. Det är först när det gäller andra kammaren i Gustaf III:s tvåkammersystem som dr Hennings har skäl att tro, att samfälliga val skulle praktiseras. Sådana ligga ej till grund för den Engeströmska enkammarriksdagen utan i stället gruppval, men grupperna utgöras ej av vare sig stånd eller klasser utan särskiljas med hänsyn till den olika kamerala karaktären av den jord fastighetsägarna inneha. Ty von Engeström är fysiokrat så tillvida som han vill reservera rätten att välja folkrepresentanter åt dem, som under en eller annan form inneha jord på land eller i stad. Adeln är endast på så sätt gynnad att säteriägare som sådana äro ledamöter av »svenska folket» och rätten att inneha säterier ännu 1789 förbehölls adeln. Men lika gynnade äro rusthållarna, som utgöra en sorts bondadel utan adelsbrev i enlighet med samma regler som under Magnus Ladulås konstituerade adeln: de som utrustade en ryttare i konungens tjänst, sluppo utgöra grundskatt. Hör och häpna! Medan kung Gustaf förklarade sig icke kunna vara utan adel och genomgående, liksom sedan Karl Johan, ville bereda den ett parlamentariskt reservat såsom överhus, så var adeln själv, i den mån von Engeström var representativ för densamma, beredd att redan i början av 1790-talet — vi låna De Geers ord i representationsfrågan i december 1865 — vinna den svåraste av alla segrar, segern över sig själv och avstå från sin ställning som riksstånd. Och ändå vill dr Hennings få oss att tro, att den svenska adelns förbittring mot Gustaf III hade sin grund i dess fruktan att han vid en ombildning av riksdagen ville ge adeln mindre makt.

Även adelns ställning till representationsproblemet finner en belysning vid en blick på de förslag till dess lösning, som framställdes under 1800-talet. En genomgående anmärkning mot adeln såsom riksstånd var att den, eftersom den till stor del bestod av ämbetsmän, som kungen kunde tillsätta och i vissa fall avsätta, blev beroende av den första statsmakten. En adlig förslagsställare på 1834 års riksdag, greve D. F. Frölich, och andra med honom sökte nu, berättar Rexius, behärskade som de voro av gamla adliga oppositionstraditioner, åstadkomma en adlig renässans genom den ändringen att riddarhusledamöterna skulle väljas och ej vara självskrivna. Blev stånden så förenade till en kammare, skulle adeln till följd av sin överlägsenhet i fråga om politisk bildning och parlamentarisk skicklighet få ökade

möjligheter att öva inflytande på de ofrälse stånden och åter taga ledningen av riksdagsarbetet i sina händer. Speciellt tänkte de på bondeståndet, som icke skulle behöva välja representanter blott ur egen krets. Den uppfattning rörande adelns historiska roll, som jag alltid förfäktat, nämligen att den varit konungadömets främsta motvikt och den främsta försvararen av folkets frihet gjorde sig starkt gällande. Rexius framhäver med rätta släktskapen mellan Frölichs förslag och von Engeströms. Envar ser, att icke blott enkammersystem utan ock samfällda val ligga i den förlängda linjen av bådas reformyrkanden. Envar kan också nämna namnet på den greve, som efter representationsreformen lät sig inväljas i den folkvalda kammaren och snart blev en av ledarna för det parti, som betraktats som en gengångare av det gamla bondeståndet.

Den ståndsegoism, som dr Hennings i alla fall tyckt sig — vi få ej veta på vad vägar — kunna konstatera hos stora grupper av adeln, skulle i alla fall kommit till uttryck i ett envist fasthållande av privilegierna. Det är dock svårt att förstå, huru ett privilegiesamhälle skulle kunnat i längden rimma sig med en statsförfattning, som lämnade högsta makten åt en församling, som kallades svenska folket. Nordencrantz, också han adelsman, hade, när han 1769 först ställde maningen till de fyra stånden att bilda en enda församling, i samma andetag bett dem »giva privilegierna avsked». Till yttermera visso heter det i ingressen till von Engeströms regeringsform att lagen förenar alla rikets innebyggare till ett folk. Så väl de ofrälse stånden i sina reformyrkanden vid frihetstidens slut som von Engeström under Gustaf III:s sista dagar gingo dock fram på andra vägar än den franska nationalförsamlingen i aug. 1789. Oberörda av Rousseaus lära yrkade de förre att komma i åtnjutande av så mycket som möjligt av de adliga privilegierna, och von Engeström svarade dem om ock något sent — han var ej en så driven partiman som Gustaf III — att de skulle komma i åtnjutande av alla adliga privilegier för priset av att de ville gå samman med adeln i kamp mot konungen. Vad beträffar adelns ställning till privilegieproblemet mera in concreto t.o.m. 1809 hänvisar jag till de sista sidorna av min uppsats om det Engeströmska förslaget i denna tidskrift 1938, vartill jag nu vill lägga, att ofrälse rätt till även ypperligt frälse, dvs. säterier, ingick redan i de adliga jakobinernas program 1800. Det första adeln gjorde 1809 var att den själmant avstod från sin ensamrätt att inneha säterier. Själva jorden tillhöriga privilegier, som konstituerade dess skiftande kamerala natur, ville de tre högre stånden bevara i det längsta, och de upphörde först i och med grundskatternas totala avskrivning i början av vårt århundrade. All jord kan då sägas ha blivit frälsejord.

Det är den svenska adelns ära att den även den gustavianska tiden igenom har kämpat för sina gamla konstitutionella ideal och vägrat lyssna till sirentoner från en tron, vars innehavare i sin ordning alltid följt vad som varit på modet i Versailles. En försoning mellan kung och adel var otänkbar. Detta såg också Gustaf III men han hade, såsom Skjöldebrand, den kände memoirförfattaren, ser saken, »något chevalereskt» i sitt väsen, som tvingade honom att ge sin motståndare ett erkännande samtidigt som han uttalade sig föraktfullt om dem, som stått honom bi i hans enväldsträvanden »i hopp att av honom upphöjas». På en officersmiddag i Finland strax efter 1789 års revolution skulle värden ha sagt till kungen att ledandet av riksdag kunde vara svårare än att vinna bataljer, vartill då ko-

nungen genmält, att det kunde vara lättare än han trodde, och för att ej förstås av betjäningen tillagt på franska följande; bönderna kunde vinnas med mutor, borgarna med löfte om Vasaorden och prästerna med löfte om Nordstjärnan. »Mais j'admire la noblesse», varpå kungen med beklagande av att han måste tala illa om någon del av detta stånd kallat det fåtaliga anhang, som han vunnit därav. för »la canaille», dvs. packet. Jag godtar historien, då jag med Olle Holmberg, ur vars bok om Leopold och Gustaf III jag hämtat den, menar att den ligger långt utanför den redlige Skjöldebrands diktarförmåga. Denna kungliga ridderlighet, som dock endast demonstrerats i en trängre krets av officerare, skulle nu enligt Beth Hennings adeln ha gengäldat med ett »hat, som ekat genom halvannat århundrade». Ty det är tydligen de adliga memoirerna från gustavianska tiden, som hon haft i tankarna, när hon nedskrev dessa ord i förordet till sin Gustaf III-biografi. Även i memoirerna skiljes dock på person och princip och ges konungen många erkännanden. Varken Axel von Fersen d.ä. eller Gudmund Göran Adlerbeth voro nidskrivare. Jag undrar, om historikerna efter det Brusewitz i Scandia 1947 påvisat autenticiteten av den karakteristik, den senare givit av tjusarkungen, äro lika ohågade som förr att utnyttja memoirerna, när det gäller förstå Gustaf III.

Min recension är härmed avslutad. Den har blivit oproportionerligt lång i förhållande till den recenserade bokens sidoantal men icke i förhållande till ämnets vikt och förf:s betydelse. De problem, varmed man brottas i Sverige under det tjogtal år, som Gustaf III själv regerade, höra till de centralaste i vårt lands författningshistoria och Beth Hennings åtnjuter bland oss alla anseende som en förnämlig kulturpersonlighet. Hennes böcker läsas i många hem, dit denna tidskrift icke når. Mitt vetenskapliga samvete har dock bjudit mig att inför ett vetenskapligt forum inlägga en protest mot många, ja de flesta av hennes teser. Min ålder kunde icke ursäktas någon tystnad. Jag tänkte, när jag läst Beth Hennings lättlästa lilla bok, som en gång von Döbeln: jag måste upp, om jag i graven låg. Jag kan icke neka till att den berett mig en svår besvikelse. Jag hade trott, att den uppskattning, som Beth Hennings i mångahanda måtto visat min produktion och som jag alltjämt inräknar bland de värden, som jag vid en inventering av mitt livs upplevelser finner att livet skänkt mig, hade sin grund i en överensstämmelse i åsikter. Nu finner jag, att divergenserna äro så stora, att de ej kunna överbryggas. Jag borde dock från början ha sagt mig, att den, som är förtrollad av tjusarkungen ej gärna kan ha en positiv inställning till frihetstiden. Det heter ju i en välkänd psalm: Att tjäna två herrar tillika, så skilda som Mammon och Gud, det kan ingen utan att svika och vanvårda enderas bud. Alternativen äro i detta fall en konung, som var en genuin företrädare för det personliga regementet och genom ett otal kupper till den grad och på så lång sikt hejdade vårt lands utveckling i konstitutionell riktning, att det i början av vårt århundrade i konstitutionellt avseende var att räkna bland nationernas tross, och en adel, vilken den konstitutionella idén gått i blodet och därför kämpade för dess förverkligande släkte efter släkte. Jag får trösta mig med att, såsom jag säger i nämnda uppsats om det frihetstida statskicket utvecklingsmöjligheter, icke blott historien givit mig rätt utan att även i viss utsträckning historiker av en yngre generation så gjort och detta även när det gäller vår författningshistoria både före och efter frihetstiden.

Fredrik Lagerroth

STOCKHOLMS STADS

FORSKNINGSSTIPENDIER

För utgivande av bidrag till vetenskapligt forskningsarbete — företrädesvis av samhällsvetenskaplig och allmänt kulturell art — som bedöms vara av särskild betydelse för den kommunala verksamheten inom Stockholms stad — kommer att för år 1969 finnas ett disponibelt anslag av 200.000 kronor.

Ansökan

Ansökningar om kommunalt bidrag till vetenskapligt forsknings- och utredningsarbete skall upprättas i två exemplar på särskilt formulär och insändas till Stadskollegiet, Stadshuset, Stockholm, *senast den 15 februari 1969.*

Ansökningsformulär och PM med vissa anvisningar kan erhållas från *Stadskansliets vaktmästarexpedition, Stadshuset, tel. 54 05 00/1026, och Stadshuset, »Stora Porten», Hantverkargatan 1.* Muntliga förfrågningar om forskningsstipendierna besvaras av bitr. borgarrådssekreterare Christina Hallman, Stadshuset, tel. 54 05 00/1178.

Stockholm den 17 december 1968.

STADSKOLLEGIET

Berlingska Boktryckeriet, Lund 1968